

AYLIK TARİH

Yıl: 4 Sayı : 38 Nisan 2026

Davud Paşa Sarayı
İngiliz Hazinesi Nasıl Kaçırıldı?
Kısaca Biçans Tarihi
Osmanlı'ya İltica Eden Hükümdarlar
Lale Devri
Harem-i Hümayun
Kiliseden Çevrilen Camiler-4
Ayasofya
Kalyoncu ve Levend-i Rûmî

İçindekiler

Davud Paşa Sarayı	3
İngiliz Hazinesi Nasıl Kaçırıldı?	9
Kısaca Bizans Tarihi	12
Osmanlı'ya İltica Eden Hükümdarlar	16
Lale Devri	20
Harem-i Hümayun	24
Kiliseden Çevrilen Camiler-4	32
Ayasofya	33
Kalyoncu ve Levend-i Rûmî	46

Davud Paşa

Sarayı

Reşat Ekrem Koçu
Hayat Tarih Mecmuası. Sayı: 4. Mayıs 1970.

Bazı metinlerde Davud Paşa Kasrı diye de anılan saray, İstanbul'un şehir sınırı dışında hem mimarî hem de anıları önemli ve tanınmış bir binadır: Topkapı Sarayı dışında eski Edirne yolu üzerinde kendi adına oranla Davud Paşa Sahrası diye anılagelmiş yerde, Çırpıcı ve Haznedar dereleri arasındaki tepenin doğu yamacı üzerinde, bir yandan İstanbul surlarına, diğer yandan Bakırköy'e doğru uzanan geniş bir alana hâkim bir noktadır. Bu sarayın temelini atan, saraya ve kurulduğu alana adını veren II. Bâyezid'e 1482 ile 1487 arasında on beş, yirmi yıl sadrazamlık yapmış Davud Paşa'dır.

DAVUD PAŞA SAHRASI

Topkapı dışında, halen Davud Paşa kışlası ile Davud Paşa sarayının azametli bir kalıntısının bulunduğu eski kırılığın XV. yüzyıldan beri taşıyageldiği isim, zaman içerisinde bir takım büyüklü küçüklü sanayi işletmeleri ile dolmuştur. Bu sahra XV. yalyıl başlarında ok atma talimlerinde kullanılmaktaydı.

1922'de Tâhirü'l – Mevlevi'nin çı-

kardığı «Mahfil» isimli dergide okçuluktan sözeden bir makalede şunlar yazılıdır:

«... Davud Paşa'da birbirinden sekiz, on arşın uzakta dikili iki taş gösterdiler, birinin menzil, diğerinin ayak

taşı olduğunu haber vermekle beraber, okun atıldığı yerdeki nişana ayaktaşı, okun düştüğü yerdeki nişana da menzil taşı denildiğini söylediler; taşların yanına gittim. Zamanın tahribi ile silinmiş, bozulmuş kitabe-

Davud Paşa Sarayı.

lerini okumaya çabaladım. Okuyabildiğim kadarını yazıyorum; Birinci taşın kitabesi:

*Hazret-i Sultan Mehmed Hân
Pâdişâhı din ü zill-t Müsteân
Şâh-ı âlem server-i sâhib – kıran
Fâtih-i Eğri vü Tâbûr-î metin
Bu fezây-î dil-küşâyî seyridüp
Devlet ü sâniyla ol şâh-î cihan
Kâvs burcun gün gibî menzil kılub
Kabzasına aldı bir zerrin neman
Tîr-i mahsûdû o dem pertâb idüp
Saşt-ı pâkinde o tîr-î cansitân
Yünm-i ikbâliyle hoş târîhidir
«Menzil-î sahi bu sultanî nisan»
1012 (M. 1603)*

İkinci taşın kitabesinden yalnız şu tarih beytini okuyalım:

*Hafıza dikildi çün ayak tasî târîhidir.
«Menziline kondu Sultân Ahmed'in
ayak taşı»*

1015 (M. 1606 - 1607)

«Demek ki iki padişah buraya gelmiş ve buna ok atmış.»

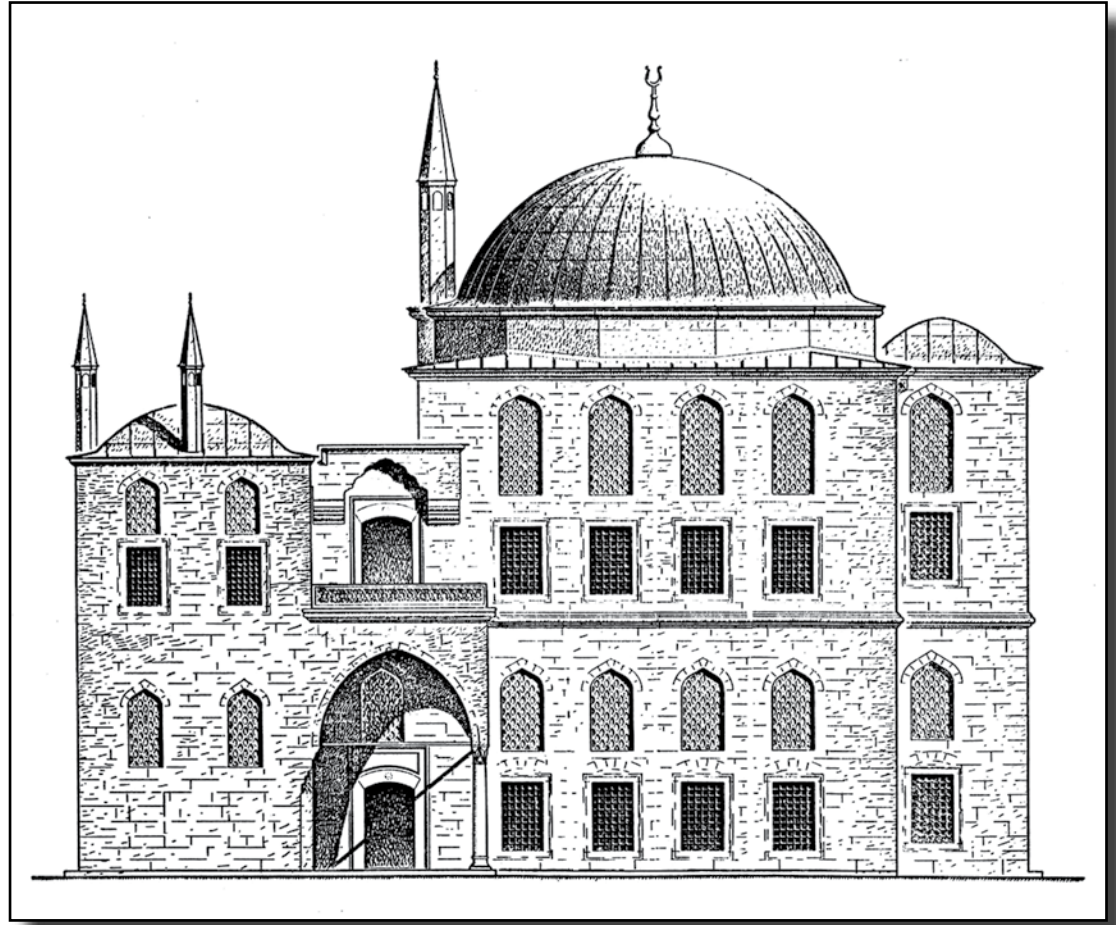
Çok değerli bir şâir ve edebiyat tarihi bilgini olan merhum Tâhir Olgun, bu son cümlesi ile Davud Paşa sahrası ve bu sahrâsaray hakkında bir bilgisi olmadığını gösteriyor; nitekim aynı makalesinde Davud Paşa sarayının azametli kalıntısı için de: «... kubbesinin kurşunları sıyrılmış, ve galiba birkaç sene evveline kadar cephanelik olmak üzere kullanılmış heybetli bir bina...» diyor.

Varlığını değerli yazarın bu yazısından öğrendiğimiz bu iki nişan taşının akıbetinden haberdar değiliz.

Geçen yüzyıl başlarında da III. Sultan Selim'in enderûnlu zülüflü ağalara Davud Paşa sahrasında oynattığı büyük bir atlı cirit oyunu, mabeyincisi Nâşid İbrahim Bey tarafından uzun bir şiir ile anlatılmıştır.

Davud Paşa sahrası İstanbul halkı için de yüzyıllar boyunca bir konu olmuştu. Geçen yüzyılda aynı yerde yapılmış olan bir kışla da «Davud Paşa Kışlası» diye anılır. Eski Edirne yoluna göre kışla, azıcık geride kalır ve sarayın bulunduğu yamacın çevreye daha hâkim bir yerindedir.

İstanbul'un fethinden sonra açılan Avrupa (Batı) seferlerinde, Türk ordusu, devlet merkezi olan İstanbul'dan yalnız kapıkulu asker ocaklarından, sefere memur kafalardan oluşturularak sefer yoluna çıkardı. İlk hare-

Davut Paşa Sarayı'nın yan görünümü.

ket günü, ilk konak yeri olarak Davud Paşa Sahrâsı'nda durur, burada son denetimler, yoklamalar yapılır, asıl sefer yürüyüşü buradan başlardı. Sefere davet edilmiş eyâlet askerleri (yerli kulu askeri, tımarlı sipahiler), «beylerbeyi», «sancakbeyi» ünvanlarını taşıyan komutanları ile, bundan sonraki konak yerlerinde takım takım gelerek orduya katılırlardı. Eğer bizzat sefere gidemiyeklerse, padişahların, orduyu Davud Paşa sahrasından uğurlaması ve sefer dönüşü de orduyu, Davud Paşa Sahrâsı'nda karşılaması bir gelenek olmuştu. İşte Sultan Bâyezid'in vezîri âzamlarından Davud Paşa bu sarayı, padişahlara özgü olarak bu geleneğin doğurduğu bir gereksinme karşısında inşa ettirmişti. 1497'den önce yapılmış olan ilk Davud Paşa sarayının mimarı bilinmiyor. Bu ilk sarayın zamanımıza bir harabe izi bile gelmemiştir.

MUHEŞEM DEVİR

Türk ordusunun sefere çıkışında ve sefer dönüşünde devlet geleneği haline gelen uğurlama ve karşılama törenlerinde yer almış bu sarayın, Avrupa seferlerinin en parlak, haşmetli devri olan XVI. yüzyılda ve özellikle Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Davud Paşa'dan kal-

ma bina ile yetinilmeyeceği muhakkaktır. Davud Paşa sarayının Kanunî devrinde yıktırılarak, tarih kaynaklarımızda artık «Davud Paşa Bahçesi» denilmeye başlanmış olan yerinde yeni bir saray inşa edilmiştir, İstanbul'un surları dışındaki mesirelerinden sözederken, saray veya kasır diye bir bina adı kaydetmeden: «Davud Paşa Bahçesi, Sultan Süleyman'ın binası ve Mimar Sinan'ın eseridir» diyor. Fakat «Tezkiret-ül-Bünyân» da, Mimar Sinan yapısı 33 saray arasında Davud Paşa Sarayı'nın adı yoktur; halbuki aynı eserde yine padişahlara özgü iki yapı: «İskender Bahçesi Sarayı (Florya'da) yenilenecek bina olundu; Halkalı sarayı yenilenecek bina olundu» diye kaydedilmişlerdir.

Kesin olarak bilinen, Davud Paşa sarayını ikinci kez olarak yeniden yaptıran I. Sultan Ahmed, sarayı yapan da Sultanahmet Camii'nin mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'dır.

XVI. yüzyıldan kalma Sancak köşkünün ancak duvarları bulunmaktadır. Padişahların yanlarındaki kalabalık birliklerde birkaç günlük ikametleri için yapılmış olan Davud Paşa sarayı, XVII. yüzyıl ortasında kırk yıl padişahlık yapmış (padişahlığı 1648 - 1687) çılgın bir av meraklısı IV. Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a

Aylık Tarih

tercih edilmiş bir ikametgâh olarak kullanılmış ve saray en parlak yıllarını o devirde yaşamıştır; padişahın cemaatle namaz kılması için sarayda bir mescid yapılmış, bir süre sonra da cuma namazı kılınabilmesi için bir minare inşa edilip, bir de minber konularak mescid camiye dönüştürülmüştür.

Bu padişahın Davud Paşa sarayına ilk gidişi Hicrî 1066 yılı safer ayının üçüncü perşembe günüdür (2 aralık 1655); Sultan Mehmed 13 yaşında idi. Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa, Erdel seferine çıkarken çocuk padişahı o sırada ihtilâlciler şehri hâline gelmiş olan İstanbul'da bırakmayı tehlikeli görmüş, Edirne'ye götürmüştü. Köprülü seferde iken Anadolu Abazası Hasan'ın etrafında toplanmış valilerle, sancak beylerinin büyük isyanı çıktı; padişah tarafından merkeze çağırılan sadrâzam Edirne'ye dönünce oradan Sultan Mehmed'i de alarak İstanbul'a geldi ve hemen âsî paşaların cezalandırılması için Anadolu yakasına geçti; devrin yazarlarından Fındıklılı Silâhdâr Mehmed Ağa aşağıdaki şekilde anlatıyor:

«... Orduy-ı hümâyûn Davud Paşa menziline geldi, padişah oradaki saraya indi; görülen lüzum üzerine İstanbul şehri içine girmedi. İki gün sonra ordu, Davud Paşa'dan Kâğıthane sahrasına geçti, padişah da Davud Paşa sarayından, Kâğıthane sahrasında kurulan otağına çıktı, kapıkulu askerinin ulufesi verilecekti. Paranın noksansız tedarikine kadar Kâğıthane'de kalmak icap etti. Mevsim kış, durmadan yağmur yağıyor, yağmur kara çeviriyordu. Çok sıkıntı çekildi. Nihayet para geldi, ulufe, sabahı bile beklemeden, gece meşaleler altında dağıtıldıktan sonra, seferin 14'üncü pazar günü padişah, sadrâzam, ordu, bütün vüzerâ ve ümerâ gemilerle, yine İstanbul içine uğramadan, Üsküdar yakasına geçtiler...»

Köprülü Mehmed Paşa gibi diktatör bir sadrâzâmın İstanbul'dan çekilmesi, çocuk padişahın üzerinde devlet merkezine karşı bir korku uyandırmış, saltanatının sonuna kadar Edirne'yi İstanbul'a tercih etmiş, ancak yazları geldiği İstanbul da şe-

hir içindeki Topkapı Sarayı'ndan çok Üsküdar sarayında, Boğaziçi kasırlarında ve özellikle Davud Paşa sarayında oturmuştur.

Aşağıdaki satırlar "Silâhdâr" tarihinin Hicrî 1088 (Milâdî 1677) olaylara ait yazıları arasından alıyoruz:

«... Padişah hazretleri Üsküdar sarayından İstavroz Bahçesi'ne, oradan Kandilli Bahçesi'ne (bu bahçelerdeki kasırlara), oradan da Karaağaç yalısına (Haliç'te mezbahanın olduğu yer) göç etti. Güz eyyamı olduğundan, âdeti veçhile avlara çıkmak için o yalıdan da Davud Paşa sarayına nakletti...»

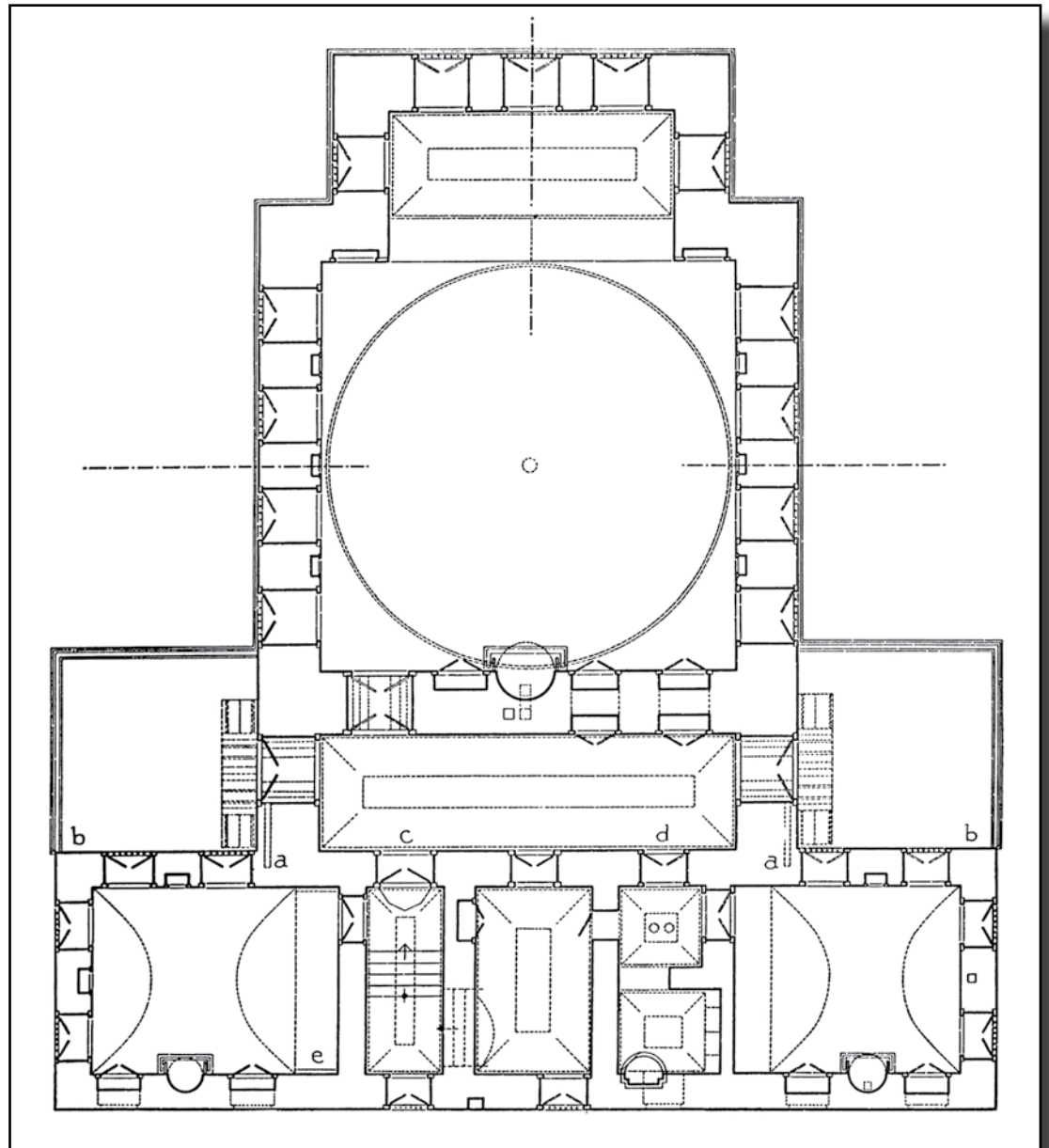
AVCI SULTAN MEHMED DEVRİ

1683'te Viyana'nın ikinci kuşatılmasının mağlûbiyetle sona ermesi ve korkunç bir bozgun devrinin başlaması, av hastası IV. Sultan Mehmed'i hükümdarlık görevinin başına döndüremedi, çok ağır masraflarla yapılan avlarına devam etti, hem halkın, hem askerinin nefretine

hedef oldu. Özellikle İstanbul halkı, hükümeti ve orduyu ehil olmayanların eline bırakan ve yalnız kendi eğlencesini düşünen padişahı, bozgun felâketinin en büyük sorumlusu bildi. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Hicrî 1097 (Milâdî 1686) olayları arasında şöylece anlatıyor:

«... Bozgun devam ediyordu, nihayet Budin de düşman eline geçti, İstanbul'da camilerde, vaizler, avlarda dolaşmaktan başını alamayan padişahı ağır şekilde ittiham ediyordu. Sultan Mehmed, İstanbul'da idi, fakat Davud Paşa sarayında oturuyordu. Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Efendi:

«— Lütfet padişahım!... Birkaç gün şikârdan el çek, ya sarây-ı hümâyûnuna veya yalılardan birine teşrif buyur, şu-dedikodu basılsın da sonra yine zevkinde ol... Siz avdan vazgeçmeyip burada oturduca, ağızlar kapanmaz, ortaya bir yaramaz çıkarsa, halkın kalbi bize çok kırık, onun peşine takılır, fitnenin

Davut Paşa Sarayı'nın planı.

def'i mümkün olmaz!... dedi.

«Padişah da:

«— Avdan vazgeçtim... İnşallah birkaç güne kadar buradan Tersane sarayına geçirim... dedi ve birkaç gün sonra Davud Paşa sarayından, Tersane sarayına göç etti...»

Birkaç ay sonra da cepheye başlayan bir asker ayaklanması sonunda IV. Sultan Mehmed tahttan indirildi. Davud Paşa sarayına bir uğursuzluk çöktü. Zaferler devri kapanmıştı. Ordunun tantanalı merasimle uğurlanması, zafer neşesiyle karşılanması tarihî bir anı oldu. Davud Paşa sarayı harap olmaya terkedildi. Fakat bina, ek binaları ile Türk yapı sanatının çok güzel eserlerinden biriydi; çökmesine de gönüller razı olmadığı için orada yapılan tamirle ayakta tutuldu:

«... Davud Paşa kasrı çok harap bir halde iken bu yıl tamir edildi...» (Vâsıf Tarihi, H. 1175 = M. 1761 - 1762 vekaayii).

«... Eski seferlerde hâtıraları çok büyük olan Okmeydanı tekkesiyle, Davud Paşa sarayı pek harap bir halde idiler. III. Sultan Selim, orduda ıslahat yaparken ve yeni harp silâhlan ile uğraşırken, teberrüken bu iki kadîm binanın tamirini de irade buyurdu ve tekke ile saray kısa zamanda tamir olundular...» (Cevdet Tarihi, H. 1203 = Milâdî 1781 vekaayii).

«... Dersaadet civarında Davud Paşa sarayı ile ittisalindeki camii şerifin imar ve inşâları ve Davud Paşa kışlasına dair bazı binaların tanzimi lâzım geldiğinden, saray-ı atik, kagir ve ahşap daireleri ile hariciyesindeki ebniyenin tamiri, tamir ve tecdidi ve çeşmelerin yollarıyla, iki ahır inşası hususlarının 8.000 bu kadar kuruşa mal olacağı anlaşıldığından taraf-ı şahaneye (II. Sultan Mahmud'a) arzolandu. Padişah, bu kadar para ile bu işlerin yapılamıyacağını söyleyerek

tamir için yeni bir keşif yaptırmasını defterdara irâde buyurdu...» (Lutfi Tarihi, H. 1243 = M. 1827 - 1828 vekaayii).

III. Sultan Selim, Davudpaşa sarayını tamir ettirdikten sonra bir gün buraya kalabalık bir maiyetle gelerek, enderûnlu ağalara büyük bir atlı cirit oyunu oynatmıştı; bu nedenle yakın hizmetkarlarından mâbeynoi Nâşid İbrahim Bey 66 beyitlik bir kaside yazmıştır ki, iki beytini alıyoruz: Temâşây-î gürûh-î bendegâni seyr için bir gün

Biniş emreyledî sâh-î cihan
Dâvûdpâşâ'ya

İç görünümü.

Kudûmiyle o deşt-î dil-küşâ cennet -nümün oldu

Oturdu şevket-û ikbâl ile kasr-î ferahzâya

29 ve 37 yıl ara ile bu üç onarım kaydından anlaşılıyor ki, Davud Paşa sarayının 1762 ve 1791'de gördüğü onarımlar pek yüzeysel olmuştur.

1828'de düşünülen onarımın yapıpılıp yapılmadığına dair bir kayda rastlanmadı; fakat 1848'de Sultan Abdülmecid'in Veliefendi sahasında bir askerî manevrayı bu saraydan islemiş olması o onarımın yapıldığını gösterir.

SON KARŞILAMA

Eski ananeye göre Davud Paşa sarayında orduy-ı hümâyûnu karşılayan son padişah IV. Sultan Mustafa olmuştur, fakat bu karşılama ta-

mamen siyasî endişelerle yapılmıştı. Ordu seferde iken Yukarı Boğaz kalelerindeki Laz yamakların ayaklanması ile başlayan ve tarihimizde «Vak'a-i Selimiye» ve «Kabakçı Mustafa Vakası» isimleriyle anılan ayaklanmasında III. Sultan Selim tahttan indirilmiş, yerine IV. Sultan Mustafa geçmiş, o sırada Rusya ile de mütareke imzalanmış, orduda bulunan Sultan Selim taraftarları Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafında toplanmışlar ve Alemdar'ın milislerinin silâh kuvvetiyle Sultan Selim'in tekrar tahta çıkarılmasına karar vermişlerdi. Bunun için de or-

dunun İstanbul'a dönmesi, Alemdar Paşa ile diğer Rumeli Ayanının da askerleri ile beraber orduya katılarak İstanbul'a gitmesi gerekiyordu. Sadrazam ve Serdâr Çelebi Mustafa Paşa, mütarekeden yararlanarak İstanbul'a gidilmesi için ikna edildi ve devlet merkezinde ciddi bir endişe uyandıran bu gelişe, Alemdar Paşa ile diğer Rumeli ayanı-

nın yeni padişaha arz-ı ubudiyeti (*) süsü verildi.

(*) *Arz-ı ubudiyet: Kulluğunu, bağlılığım bildirme, gösterme, bağlılığını bildirme.*

1808 yılında IV. Mustafa işte böyle bir siyasî endişe ile Davud Paşa sarayında orduyu karşılamaya çıkmıştı. Rusçuk'tan Râmiz Efendi, Alemdar Paşa'ya Sultan Mustafa'nın Davudpaşa'da tutuklanarak, işi kestirme yoldan bitirmesi teklif edilmiş, fakat Alemdar Mustafa Paşa: «Böyle kahpelikle iş görmek mertliğe yakışmaz!...» diye teklifi reddetmişti. O gün padişah ve yanındakiler o kadar telâşlı idiler ki, vakanüvisin anlatımı ile: «Dirilti kabilinden yeniçerilerin karşısında Alemdar on bin kişi kadar olan muntazam ve fedakâr askerini görüp dehşet içinde kalmışlar»

ve Davudpaşa sarayında sadrâzam serdar ile yanındakilere olağan ziyafet de verilmemiş, karşılama merasimi bir kahve ikramı ile bitmişti.

Lutfî tarihinin 1828 yılı olayları arasındaki kaydıdan açıkça anlaşılıyor ki Davud Paşa sarayı, kısmen kagir, kısmen ahşap dairelerden oluşan ve çok ekli binaları olan büyük bir saraydır.

Muhakkak ki geçen asır başındaki o onarımda bilgisizlik yüzünden, tarihî sarayın her tarafı Sultanahmet Camii'ndeki çinilerin benzerleriyle kaplı olduğu halde kırılarak söktürülmüştür.

SON İNCELEMELER

1942 yûi aralık ayında yüksek mimar Sedat Çetintaş bu saray hakkında yazar Salâhaddin Güngör'e şunları anlatmıştır:

«1938 yılı içinde bir gündü, İbrahim Paşa sarayı için yaptığım kavgaları gazete sütunlarında izleyen Davud Paşa kışlası komutanının, hüviyeti bir türlü anlaşılmayan bu binayı tanımlama için beni davet ettiğini söylediler. Haberi getiren Sadeddin Nüzhet, Dr. Osman Şevki Ulu dağ ve Rıfkı Melûl ile birlikte Davud Paşa'ya gittik. Binayı daha görür görmez mütalâamı söyledim:

«— Kesin olarak bir şey diyemem ama. Sultanahmet Camii'ni yapan mimar Sedefkâr Mehmed Ağa'nın yapısını andırıyor; ancak içine girip yakından inceleyince bu kanaatim değişebilir.

«Binayı köşe bucak dolaştıktan sonra kanaatim değişmek şöyle dursun, bir kat daha kuvvetlendi: Burası I. Ahmet zamanında yapılmış bir kasırdır» dedim.

«Sarayın alt salonundaki çeşme kitabesinde I. Ahmed'in manzumesini okuyup dış kısmında yine aynı padişah devrinde dikilmiş bir nişan taşı görünce artık hiç şüphe kalmadı; tarihimizin meşhur Davud Paşa sarayı, işte burasıdır ve I. Ahmed devrindeki eserlerin çoğu gibi bu da Sedefkâr Mehmed Ağa'nın eseridir.

«Sarayı ilk defa tetkik eden, ben değilim. En başta büyük şâir Yahya Kemal, sonra Hamdullah Subhi merak edip gitmişler. Fakat bina o derece harap, birçok asırlardan eklemeleri

ile hüviyetini o kadar değiştirmiş, o derece tahrife uğramış ki, eski mimarî eserleri uzun müddet etüd etmiş olanların bile sathî bir tetkikle işi kestirip atmasına imkân yoktu.

ESKİ HÂLİ

«Sarayın eski hâlini size birkaç kelime ile anlatayım: Merdiven molozlarla kapalı. Üst katla alt katı birbirinden ayırmışlar. Bütün sahanlık pencereleri kapı haline getirilmiş. Sarayın şimal cihetindeki kapısının verandası mahvolduğu gibi, kapısı da örtülüp baştan başa sıvanmış. Ortadaki büyük mermer direk hiç görünmüyor. Üst katın taraçasına o kadar çok toprak yığılmışlar ki, üzerinde biten otlardan âdetâ .küçük bir koru peyda olmuş.

«Bazı odaların kapılan gene moloz taşı ile örülerek battal edilmiş. Hasılı bina, içeriden, dışardan acayip bir şekle sokulmuş. Önce binanın planım çizdim, şimdi de temizlemeye çalışıyorum...»

Yüksek Mimar Sedat Çetintaş ile Davud Paşa sarayının harap kalıntısı içinde konuşan Salâhaddin Güngör, 1942'de yayınlanmış makalesinde kendi izlenimlerini de şöyle anlatıyor:

«Sırasında kendisi de bir ırgat gibi çalışarak, sabah akşam gide gele, yirmi beş günde sarayın önünü açtırmaya muvaffak olan Sedat Çetintaş'ın bu çetin işten ne derin bir zevk duyduğunu anlamak için kendisini yakından tanımak gerek... Bir yandan benimle konuşuyor, bir yandan toza toprağa bulanarak bir moloz yığınının öteki moloz yığına atlıyor. Kâh elinde bacanın kırığı, kâh bir küçük çini parçası ile yanımıza dönüyordu.

«Davud Paşa sarayının özelliklerle üst katındaki geniş salon hakkında Çetintaş'ın bana anlatacak çok şeyleri vardı. Zaten o anlatmasa da, İznik'in en nefis çinileri, Marmara adasının ve daha bilmem nerenin en parlak mermerleri ile bezenen bu muhteşem salonun, bir zamanlar ne heybetli toplantılara sahne olduğunu kendi anlatım dili ile bize söylüyordu.»

Yapıldığında çok zengin şekilde bezenmiş olduğu anlaşılan Dâvud

Paşa Sarayı, son yüzyıl içinde kötü kullanılması yüzünden bu süslemesini hemen hemen bütünüyle kaybetmiştir. Alt kattaki ana mekânla dışarı taşkın çıkıntısının tonozlarında kalem işi nakış kalıntıları görülür. Üst katın pandantiflerinde ise malakârî tekniğinde rûmî geçmeler halinde bir bezemenin varlığı farzedilir. Bu izlerden, sarayın bütün tonoz ve kubbesinin aslında kalem işi veya malakârî süslemelerle kaplı olduğuna kesin olarak hükmedilebilir. Sedat Hakkı Eldem, buradaki kalem işi nakışlarda dört ayrı döneme ait dört değişik üslûbun varlığını tespit etmiştir. Sarayın İznik çinileriyle tezyin edilmiş olduğu da gerek belgelerden gerekse kalıntılardan anlaşılmaktadır. Binanın içindeki molozlar temizlenirken pek çok çini parçası bulunduğu gibi duvarlarda harç üzerinde çinilerin izleri de görülmüştür. Ayrıca bazı duvarlarda yerlerinde kalabilmiş çok az sayıda çini kaplamalara rastlanmıştır. Bu çiniler, İznik çini sanatının XVII. yüzyılda teknik bakımından kalitesinin gerilemeye başladığını da gösterir.

II. Mahmud devrine (1808-1839) ait başka bir keşifte bahsedilen yatak odaları, kasrın batı tarafındaki kubbeli mekânlar olmalıdır. Dâvud Paşa Sarayı'nın yakınında Sancak Köşkü olarak adlandırılan küçük bir bina daha vardır. Muntazam taş döşeli olduğu anlaşılan bir setin üzerinde inşa edilen bu köşk iki oda ile aradaki bir dehlizden meydana gelmiştir. Bu küçük köşkün üstü ahşap direklere oturan çok geniş bir saçakla örtülmüştü. İki odadan, biraz daha büyük olan sağdaki herhalde padişaha mahsustu. Bu köşk de iki sıra pencereliydi. Dâvud Paşa Sarayı, Türk saray mimarisinin değerli ve başka bir benzeri olmayan bir örneğidir. İç mimari ile dış cephe düzenlemesi arasında olan uyumsuzluk binanın zayıf tarafını belli etmekle beraber yapı yine de güzel bir sanat eseri sayılır. Bilhassa plan bakımından eşsiz olan binaya Osmanlı dönemi içindeki yeri de özel bir değer katar. Hem tarih hem de sanat bakımından itina ile korunması gereken bu sarayın ihmal edilerek uzun yıllar boyunca harap olmaya bırakılması üzücüdür.

İngiliz

Hazine

Nasil

Kaçtı?

İkinci

Dünya Savaşı sırasında Almanlar'ın, İngiltere'yi işkalından çekinen İngilizler altın rezervlerini şurt dışına kaçırmışlardı

Leland Stow

Çeviren: Osman Öndeş

Hayat Tarih Mecmuası. Ağustos 1967. Sayı:7

9 Temmuz 1940 günü akşamı saat 17.00 de, Kanada'da Bonaventure İstasyonu'na bir tren giriyordu. Tren tarifesinde o saatte hiç bir kayıt yoktu. Halbuki gelen katar rötâr filan da yapmış değildi, istasyonda Kanada Merkez Bankası müdürlerinden David Mansur ve Kambiyo Şefi Sidney Perkins, sinirli tavırlarla treni beklemekteydiler.

Tren, aslında özel bir görev yapmakta ve çok değerli bir malzeme nakletmekteydi, iki büyük bankacı, bu trende «Balık» kodu ile adlandırılan gizli bir malzemenin gelmekte olduğunu biliyorlardı. Ama diğer görevliler, bu malzeme işiyle bir milletin savaşta veya sulhte oynamış olduğu malî kumarların en rizikolusuna atılmış bulunduğundan habersizdiler.

Tren gara girdiği anda, silâhlı muhafızlar etrafı çevirdiler. Bunlara, trenle beraber seyahat eden Özel muhafızlar da katılmıştı. Her iki taraf muhafızları yerlerini aldıktan sonra, David Mansur ve Sidney Perkins, muhafızların arasından geçerek, vagonlardan birine götürüldüler. Vagonun içine girdikleri zaman, dört kişinin kendilerini beklemekte olduklarını gördüler. Onlara doğru yaklaşarak, elini uzatan şahıs kendisini:

«— İngiltere Merkez Bankası temsilcisi Alexander Craig.» diye takdim etti. Diğer üç kişi, yardımcılarıydı. Craig gülümseyerek şöyle dedi:

«— Ümit ederim ki, böyle birdenbire gelişimiz sizi rahatsız etmemiştir! Fakat size, oldukça geniş miktarda «balık» navlunu getirmiş bulunmaktayız.»

Balık tabiri, aslında bir parola-

dan ibaretti ve anlamını David Mansur biliyordu. Alexander Craig, ince, uzun boylu, tipik bir adamdı. Sözlerine devam ederken, heyecanını gizlemeye çalışarak ilâve etti:

«Navlunun balık olmadığını artık siz de Bay David Mansur gibi bilmelisiniz. Zira aslında, balık denilen yük, İngiltere'nin menkul servetinin çok büyük bir kısmıdır. Bir istilâ tehlikesine karşı, kasalarımızı boşaltmaktayız. Geri kalanını da, kısa bir zaman sonra, Kanada'ya sevk etmiş olacağız.»

Sidney Perkins'in «menkul servet» ve «malların geri kalan kısmı» gibi sözler karşısında kafasının içi bir anda allak bullak olmuştu. Bu, Kanada Merkez Bankası'nın, İngiltere'nin dolara tahvil edilebilecek bütün servetini kendi kasaları içine alması demektir.

İki hafta önce Fransa'nın, Almanya'ya teslim oluşu, İngiltere'yi istilâ tehlikesi ile karşı karşıya getirince, Winston Churchill, kabineyi, gizli bir toplantıya çağırılmış, bu toplantıda 900 milyon sterling değerindeki kıymetli eşya ve altın stokunun

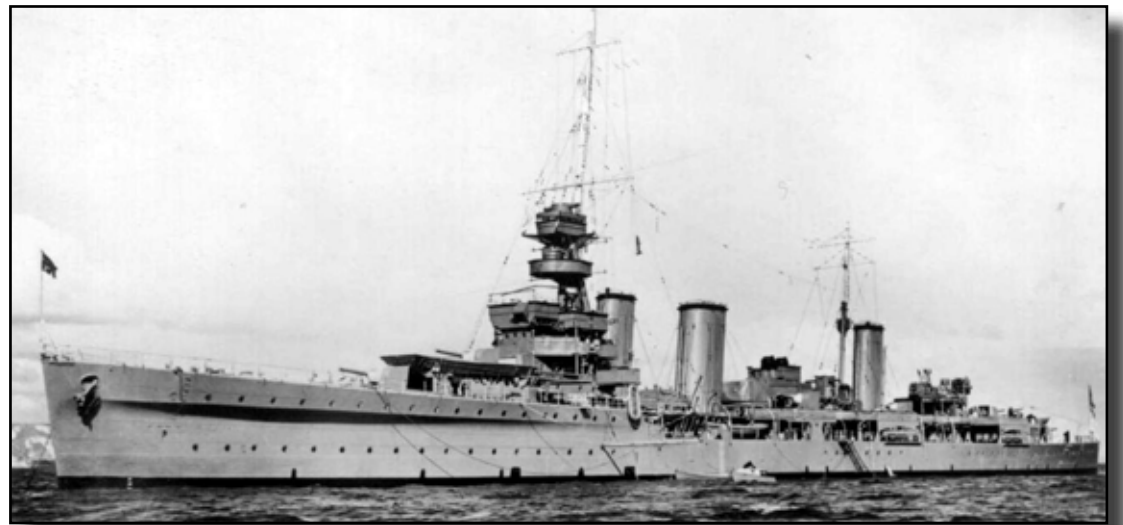
Kanada'ya gönderilmesine karar verilmişti.

Bu servet, Kanada'ya sağ salim ulaşınca da, İngiltere'nin çok ihtiyaç duyduğu savaş malzemesinin satın alınması için kullanılacaktı.

Bu olay, Amerika ile İngiltere arasında da «Kiralama ve ödünç Verme» kanun ve antlaşmasından önce olmuştur. Amerika, savaşın başlarında, İngiltere'ye ve diğer müttefiklere yalnız peşin para karşılığı yardım etmekteydi.

Bu davranışta en önemli olan nokta gizlilikti. Hazinesinin Kanada'ya nakledileceğine dair Naziler'e sızacak en küçük bir haber, yalnız serveti tehlikeye sokmakla kalmıyacak, milletin morali üzerinde de çok yıkıcı bir etki yapacaktı.

Savaşın başında, bu kumarı mümkün kılan uzak görüşlü bir tedbire baş vurulmuş, vatandaşların ellerindeki yabancı dövizleri, hazineye kaydettirmeleri istenmişti. Churchill ve kabinesinin kullanmaya karar verdiği servetin bir kısmı da, bu toplanan dövizlerdi. Şimdiye kadar, vatandaş-

HMS Emerald

ların özel servetlerinin, kendi rızaları alınmadan, millî savunma masraflarına yatırılması, İngiltere tarihinde hiç görülmemiş bir olaydı ve ilk defa oluşuyordu. 1940 senesi haziranında Paris düşme tehlikesi ve tehdidi altına girince, İngiliz hükümeti son kararı vermişti.

Bu işe katılmış olanlardan birinin ifade ettiği gibi, on gün içinde bütün İngilizlerin ve müstemlekeler mensuplarının İngiliz bankalarında bulunan dövizleri tümüyle toplandı, binlerce kutu içine paketlenildi ve toplama merkezlerine teslim edildi, İngiliz vatandaşlarının yüzyıllardır yaptığı ticaret ve yatımlardan elde edilmiş olan millî servet, bu kutulann için de Kanada'ya doğru yola çıkacaktı. Ne var ki, yalnız haziran ayı içinde, toplam 349.177 tona ulaşan 57 müttefik ve tarafsız devlet gemisi, Atlas Okyanusu'nda Almanlar tarafından batırılmıştı.

HAZİNE YOLA ÇIKARILYOR

Hazinenin ilk partisinin nakli görevi, Albay Francis Cyril Flynn'nın kumanda ettiği HMS Emerald gemisine verilmişti. Gemi, 24 haziranda, Glasgow limanının Greenock denilen iskelesinden hareket edecekti. 23 haziran pazar günü, İngiltere bankasının birinci derecede önemli memurlarından dört kişi, başlarında Alexander Craig olduğu halde Glasgow'a geldiler. Bunu izleyerek, çok kuvvetli bir şekilde muhafaza altına alınmış olan tren hazineyi Greenock'a getirdi. Aynı gece Cossack isimli muhrip, geç vakit, çok kalın bir sis tabakasına rağmen, otuz mil gibi yüksek bir sürat yaparak, hazine yüklü gemiyi korumak üzere ilerliyordu.

24 haziran akşamı saat 18.00'de, Emerald, tarihte hiç bir geminin taşımadığı kıymette bir hazineyi yüklü olduğu halde Greenock'tan yola çıkıyordu. Geminin ambarları altın külçeleriyle doluydu ve toplam 2.229 ağır kutu içinde, milyonlar bulunuyordu. Her kutuya dört çubuk veya kalıp külçe altın yerleştirilmişti. Ayrıca 448 kutu içine yerleştirilmiş hazinenin değeri 100 milyon sterling civarındaydı.

Emerald, Clyde'den ayrılırken, meteoroloji istasyonu, kötü hava rapo-

ru vermekteydi. Netekim, hava tahmin raporu doğru çıktı ve gemi ağır denizlerle boğuşarak ertesi sabah, Kuzey İrlanda sahillerine ulaştı. Atlas Okyanusu'na açılırken, denizler artıyor, fırtına başlıyordu... Ancak, hava bindirdikçe, denizler de azmış ve Emerald'ı muhafaza altına almış olan muhripler güç durumda kalmışlardı. Perde kumandanı olan Albay Vian, son çare olarak Albay Flynn'a bir işaret çekti ve Emerald'ın, muhripler gerisinde zikzak rota ile yoluna devam etmesini, muhriplerin düz bir rota takip edeceklerini bildirdi.

Okyanus dalgaları ve fırtınası her an artıyordu. Muhripler, denizlerden çok etkilenmekteydiler. Albay Flynn tarihî bir karara vardı. En uygun olan herhalde muhriplerin geri dönmeleiydi. Netekim böyle yapıldı ve Emerald, yirmi iki mil hızla tek başına Okyanus'ta seyrine devamla başladı. Üç gün süren seyir hep aynı feci denizlerle boğuşarak geçti ve mürettebatın hemen çoğunluğu deniz tuttu. Dördüncü gün sabahı hava kalmıştı. Saat 5 sıralarında Nova Scotia sahilleri belli belirsiz gözükmeye başladı. Şimdi, Emerald, sakinleşen deniz üzerinde, Halifax'a doğru yirmi sekiz mil hızla ilerlemekteydi. Saat 07,15'te hazine, salimen Halifax doklarına ulaşmış bulunuyordu.

HAZİNE, TRENE NAKLEDİLİYOR

Rıhtımda bir özel tren beklemekteydi ve özel yapılı on iki vagon bu işe ayrılmıştı. Canadian National Exp-

ress ve Bank of Canada'nın üst kademe adamları, hemen tamamıyla oradaydılar. Rıhtım ve civan, sıkı bir güvenlik kordonu altına alınmıştı. Her altın kutusu önce Emerald'de kontrol ediliyor, vagonlara istif edilirken, tekrar kontrolden geçiyordu.

Akşam saat 19.00'da tren, yükünü almış vaziyette yola çıktı. Montreal'de, hazine katarı yön değiştirerek, özel bir kısma doğru ilerledi, işte, David Mansur ve Sidney Perkins'in Montreal'de bekledikleri balık navlulunu içeren katar, bu trende tonlarca ağırlıktaki bu servet, nerede muhafaza edilecekti? David Mansur, bu soruya cevap bulmuştu.

Sun Life Sigorta Şirketi'nin, granit yirmi dört deposu vardı ki, bu binalar, Montreal'de bir tam blok halindeydi ve İngiliz milletler topluluğundaki mevcut benzerlerinin en büyüğünü oluşturuyordu.

Hazinenin nakli gece yansı, Montreal caddeleri tenhalaştıktan sonra başladı.

Saat 01.00 civarında polis, istasyondan. Sun Life binalarına giden yollardan bazılarını geçişe kapatmıştı. Bu şekilde, hazineyi yüklü kamyonlar, rahat bir şekilde seferlerini yapabildiler.

Fakat birkaç gün sonra, hazineyi barındıran bina depolarında, hiç heptapta olmayan bir kaza oluştu. Montreal, tufan şeklinde bir fırtına baskınına uğramıştı ve sel baskını, Sun Life binasının duvarlarına dayandı. Allah'tan ki döviz dolu sandıklar, yer-

HMS Revenge

den yarım metre yükseklikte izgaralar üzerine istif edilmişlerdi.

Sabaha karşı saat dörtte bodrum katındaki suların gittikçe yükseldiği ve neredeyse, sandıkların dibini yalamak üzere olduğu anlaşılınca hemen itfaiye harekete geçti ve yüzlerce sandık içindeki milyarlarca lira değerindeki paralar, hamurlaşmış bir kâğıt yığını haline gelmekten kurtarıldı.

İzleyen üç ay içerisinde, üç düzine katar yükü döviz daha Montreal'e nakledildi. Kanadalı yirmi dört muhafız, gece gündüz, bir dakika bile dışarı çıkmadan bina içindeki hazineye muhafızlık ettiler.

Emerald kruvazörünün maceralı seyahati, tarihî transatlantik yarışının ilk hamlesi olmuştu.

NAKLİYAT YENİDEN BAŞLIYOR

8 temmuzda yine, tarihte, ne karadan ve ne de denizden nakledilen hazinelerin .hiç birisiyle kıyaslanamayacak kadar değerinde altın ve para yüklü iki gemi, İngiliz limanlarından yola çıkmıştı. Clyde'den gece yansı yola çıkan Revenge muharebe gemisi ile Bonaventure kruvazörü, İskoçya'nın Kuzey Kanalı'nda, Monarch of Bermuda, Sobieski ve Batory isimli gemilerle buluştular. Kendilerine, dört muhrip refakat etmekteydi.

Amiral Sir Ernest Archer komutasındaki konvoy, yaklaşık olarak 192 milyon sterling değerinde altın, 299 kutu içinde 250 milyon değerinde döviz nakletmekteydi.

Amiral Archer, şöyle bir beyanda bulunmuştu:

«Admiralty'den seyir yolumuz üzerinde Alman denizaltı gemilerinin faaliyette bulduklarına dair alışılagelen raporlar almaktaydık. Son iki hafta içerisinde Almanlar, 139.000 ton tutarında, yirmi sekiz Müttefik gemisi batırılmışlardı. Alman denizaltıları hakkında bir ihbar ve mevki raporu alındığı an, bu tehlikeli yerden mümkün olan azamî hızla uzaklaşıyorduk. Düşman uçakları faaliyet halinde oldukları halde, her nedense, karşımıza çıkmadılar. Hiç olmazsa hava baskısının yalnız manevî sıkıntısı ile kurtulmamızı dahi, bir talih eseri diye kabul ettim...»

İngiltere'den ayrıldıktan sonra, refakat gemileri, konvoyu, 200 mil rehberledi ve emniyete aldı; sonra, konvoy yalnız başına yoluna devam etti. Amiral Sir Ernest Archer, konvoyu dikkatle ilerletiyor ve görev başında, saatler boyunca kalarak, muazzam bir tahammül gösteriyordu. Kendi ifade ettiği gibi:

«Gemilerdeki yükün ne olduğunu biliyordum. Bunların komutasını üzerine almıştı. Gerekeni başarmak için, elinden geleni yapacaktı.»

Kumanda heyetinin sükûnetine karşın, denize yabancı olan İngiltere Bankası yüksek memurları, her an yürekleri ağızlarına gelerek, gemilerin hareketlerini seyrediyorlardı, İngiltere Bankası Müdürü Otto Niemyer şöyle diyordu:

«Gemilerin, gece karanlığındaki hareketleri, bizi, hayretler içinde bırakıyordu. Zira, seyir fenerleri dahil hiç ışık yakmıyorlardı. Zifirî karanlıkta, durmadan rota değiştiren, zikzak hareketler yapan bu gemiler, nasıl oluyordu da, aralarındaki mesafeyi kaybetmiyorlardı? Çok kez, rota değiştirirlerken çarpışacağız diye, nefesim kesilir gibi oldu...»

Yolun dörtte üçü, salimen geçilmişti ki, Batory'de oluşan makine arızası, monotonlaşan seyri değiştirdi. Batory, ancak ağır yolla ilerliyelebilmekteydi.

Sonuçta Bonaventure, Batory'yi rehberliyerek, St. John limanına kadar götürdü. Artık, emniyet altındaydılar ve ânza rahatça tamir edilebilirdi. Netekim, St. John'da arıza giderildi ve her iki gemi, Halifax'a doğru yola çıktılar. Hazine, bir kere daha kurtulmuştu.

ÜÇ SANDIK KAYBOLMUŞTU

13 temmuz günü, önce üç gemi Halifax limanına ulaştı. Onları kısa bir süre sonra Bonaventure ve Batory izledi. Önce Revenge muharebe gemisi, değerli yükünü boşaltmaya başladı. Tahliye sırasında bir sandık parçalanmış ve bir kalıp altın, kaportadan alt güverteye düşmüştü. O sırada altının düştüğü yerden geçen bir bahriyeli er, şaşkınlık içinde:

«— Hey, bu sarı sarı parlayan şey altın mı?» diye bağırıyordu. Kendisine, yukarıda kaportadan korku ile bak-

İngiliz hazinesini taşıyan gemiler konvoy halinde.

makta olan bir assubay cevap verdi:

«— Altın olup olmadığını anlamak için kafanı yarması mı lâzım?»

Bütün itinalı hareketlere rağmen, Revenge'in yükü eksik çıkınca, bütün sinirler yeniden gerildi. Çünkü, üç sandık meydana yoktu. Bir buçuk saat süreyle, bütün hesaplar yeniden kontrol edildi, istif yerleri didik didik arandı. Sonunda gemiye, dahili muhabere devresinden durum ilân edildi. Nihayet üç sandık tahvil, dış yapıları hemen hemen aynı olan viski sandıkları arasında bulundu!... Çünkü, hazine yüklenirken, o kargaşa arasında, viski ikmali de yapılmıştı.

Bütün hazinenin nakli için, beş özel katarı ihtiyaç gerekti. Hazine yüklü trenler yüklerini Halifax'dan Ottawa'ya naklettiler. Hazine, Wellington Caddesi'ndeki Kanada Bankası'nın kasalarına yerleştirildi.

Bankada paraların bulunduğu kısma görevlilerden başka kimsenin inmemesi için akıl almaz tedbirler alınmıştı. Bu kata sadece bir tek asansör iniyordu. Bütün görevliler asansöre binerken ve inerken hüviyet göstermek, çıkışlarını muhafızlara imzalatmak zorunda idiler. Muhafızların arkalarındaki masaya alarm zilleri konmuştu.

Böylece, Başbakan Winston Churchill, oynadığı muazzam kumarı kazanmış bulunuyordu. Bu hazinenin naklinde, binlerce mürettebat görev almış ve yüzlerce dok işçisi yükü nakletmişti. Fakat hiçbiri de taşıdıklarının içinde bir hazine olduğunu bilmemişlerdi. Belki, tarihte bu kadar büyük bir sırrın, bu kadar inanılmaz bir şekilde gizli tutulabilmesi görülmüş, duyulmuş şey değildi.

KISACA

BIZANS

TARİHİ

Bizans tarihi, Montesguleu'aen bugüne kadar bir çok ilim adamlarını, sürekli olarak uğraştıracak bir araştırma alanı olmuştur. Bizans bir çoklarının sandıkları gibi Roma İmparatorluğunun devamından, onun çöküş devrinin uzamasından ibaret değildir. Tam tersine, Roma'ya hiç benzerliği yoktur; ondan tümüyle ayrı özellikleri taşıyan, bütün anlamı ile bir «Doğu Devleti»'dir.

Tanınmış tarihçilerden Rambaud'yu dinlersek «Bizans, Avrupa medeniyetinin batıya doğru uzanmış, Asyalıların hücumuna maruz bir koludur» der. Gerçekten Bizans bu barbar ortamda ince, muhteşem ve büyük bir medeniyet meydana getirmiş. Doğunun eğitici olmuştur. İmparatorluğu sık sık sarsan bunalımlara rağmen zafer kazanmış generaller, usta idareciler, güçlü imparatorlar, tanınmış sanatkarlar, ilim adamları yetiştirmiştir. Batıda Roma, Cermenler için nası! bir eğitici olmuşsa Doğuda da Bizans öylece İslav âlemi için (Sırlar, Bulgarlar ve Ruslar için) bir eğitici olarak onları medenileştirmiştir. Bununla beraber, bütün iyi yönlerine karşılık bu büyük imparatorluğun da fenalıkları, günahları, şan ve şeref günlerine karşılık karanlık, buhranlı, esrarlı devirleri vardır.

Bizans tarihinin bir grafiği yapılmak lazım gelse bu, yükselişten çöküşe doğru durmadan ve düzenli olarak inen bir hat olmayacaktır. Şunu demek istiyorum ki, Bizans yükselişten aralıksız çöküşe doğru inmemiştir. Buhranlı, karanlık günler arasında şen ve zater devirleri de vardır ki bunlar grafiğin inişlerine, göze çarpacak derecede çıkışlar oluştururlar. Zaten bu, Bizans tarihinin en göze çarpan noktalarından biridir.

Onbir yüzyıl (330-1453) devam eden Bizans, sonunda Türkler'in bir darbesi ile yıkıldı, dünya haritasından silindi. Fakat bununla önemi kaybolmuş olmadı. Denilebilir ki, bugün bile eski Bizans tarihi ölmüş bir tarih değildir. Çünkü en yeni konulardan bir çoğu onunla ilgilidir. Doğu meselesi nedir? Eğer Rusya yüz yıllarca İstanbul'u fethetme hayalleri peşinde koştu ise bu, kendisini Bizansın doğal varisi saymasından başka bir şeyden ileri gelmedi. Rusya'yı İstanbul'a çeken eski Bizans bağıydı. Sonra Bulgarlar... Çünkü eski Bulgaristan Kostantaniye'ye kada: uzanıyordu. Sırlar... Büyük Sırp Krallıklarını kurarken İstanbul'dan mahrum olmak istemiyordu. Bunları oraya çeken hep eski gelenek... Özellikle Yunanlılar: Bizanslı Helenizmin Yunan uygarlığının bir sembo-

lü saydıkları için kendilerini tek meşru vâris bayıyorlardı.

Görülüyor ki İstanbul'u düşündüren hep Bizans'a bağlı anılardır... Etiyen Duşan Simeon, Yuvanıs Paleolog... gibi isimler hep bu milletlere meşru emeller veriyor, «meşhur şehrin» zaptı amaçlı zaptı peşinden koşturuyor. Demek Bizans ne kadar uzak bir mazi olsa bile önemini kaybetmemiş bulunuyordu. Çünkü bu milletler bugün bile bu arzu-yu beslemekten vazgeçemiyorlar.

BİZANS TARİHİNDE BİRİNCİ DEVRE

Büyük Kostantin, Kostantaniye'yi kurup onu ikinci bir Roma merkezi yaptığı zaman Bizans tarihi başlamıştır (326). Kostantaniye'nin yeri çok önemli idi, Doğu ile Batının buluştuğu yerde bulunuyordu. Bu durum Bizans'ın tarihi bakımından dikkat çekicidir. Roma İmparatorluğu'nun bu yeni baş şehri yavaş yavaş başka bir karakter aldı. Doğuluştı ve Batıdaki Roma'dan ayrıldı ona benzemedi. Çünkü burada başka bir millet, başka bir ruh vardı.

Bununla beraber görünüşe göre Roma gelenekleri sürüp gidiyor, resmi dil olan Latince hâkim mevkide bulunuyor, imparatorlar hâlen Roma Vasilevsi unvanını taşıyorlar. Kısaca dışarıdan bir Roma birliği görünüyordu, fakat gerçekte bu Doğu Roma, derine Roma geleneklerine rağmen başka Doğuya ait, kendisine özgü çehresini veren, özellikleri edinmeye başlıyor, bu özelliklerin hepsi onu Batıdan uzaklaştırarak daha çok bir «Doğu Devleti» haline sokuyordu. Denilebilir ki, Bu devir bir geçiş devri idi. (375)'de Teoaoz öldüğü zaman imparatorluk resmen ikiye ayrıldı ise de aslında bu ayrılış konuyu açık bir şekilde koymaktan başka bir şey olmadı. Çünkü Roma Birliğinin zaten anlamı kalmamıştı.

Şimdi açıklamaya geçelim: İmparatorluk kuruluşunun ilk zamanlarında iki büyük buhran geçirdi:

a) Barbar İstilas: Yeni Roma, eski Romayı mahv ve harap eden bu istilâdan hatta faydalanarak, sınırlarını bir kat daha genişletti.

b) Din huhran; Önemli bir konu halini aldı ve imparatorluğu, epeyi sarstı. Beşinci yüzyılın son yarısında başlayan bu dini çekişmeler (Aryanizm, Nasturyanizm, Realizm, Monofitisintizm, Montanizm... konuları) uzun zaman sürdü. Bu arada Papa ile çıkan ihtilâf da sonradan Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılması ile sonuçlanmıştır.

Bu devirde gelen İmparatorlar - İkinci Teodoz, Marsiyen, Anastas, Zenon... gibi - Bizansın güçlü kişileri değildiler. Bununla beraber yavaş yavaş merkezi bir idare, iyi bir ordu, hükümete bağlı ve dili Rumca bir kilise vücuda gelmişti. Rumca ancak kiliseye girebilmişti; resmi dil hâlâ Latince idi. Bütün bunlar beşinci yüzyıla kadar doğal bir gelişme ile meydana çıkmıştı. Bundan dolayı Bizans beşinci yüzyılda grafiğinin ilk yükselme çizgisini çizmiş demektir.

DURAKLAMA DEVRİ

Altıncı yüzyılda İmparatorluğa gecen Justinyen, İllirya'nın adı bir köylüsü iken talihinin yardımı ile İmparatorluk tahtına çıkmıştı. Bu hırslı gencin iki sabit fikri vardı: İmparatorluk, hıristiyanlık. Kafasını hep bu iki fikir doldurdu. Bütün eserlerinde bu iki fikrin izlerini buluruz. Justinyen bir taraftan eski Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırmak, öbür taraftan hıristiyanlığın kahramanı olmak istiyordu. Bu arada Kuzey Afrikayı, İtalyayı, İspanyayı, Balear adalarını zapt ve fethetti, Güney Gol'ün nüfuzunu tanımak hakimiyetini tasdik etmek zorunda kaldı. Akdeniz yeniden bir Roma gölü oluyor, .eski, büyük İmparatorluk yeniden kurulmuşa benziyordu.

Justinyen yalnız fatihlik şerefi ile yetinmek istemedi. Roma imparatorları gibi kanun koyucu, yenilikçi ve ıslahatçı olmak istedi. İşte «Jüstinyen Hukuku» denilen Kanunlar topluluğu o zaman meydana geldi.

Bu eser, gerçekten büyük bir âbide idi. Bu büyük âbidenin yanında, Jtistinyen'in teşvik ettiği güze! sanatların, ondan pek de aşağı kalmayan büyük âbideleri, yer alıyorlardı. Bizans mimarlığının en nefis eserlerinden sayılan Ayasofya, Raven kiliseleri o zaman yapılmışlardı. Diğer taraftan hıristiyanlık, özellikle: Ortodoksluk peşinden koşan Justinyen bunu İmparatorluğun genel dini yapmak için çok çalıştı, aleyhinde olanları birleştiremedi, Ölümünden sonra çekişmeler, münakaşalar yeniden bas gösterdi.

Justinyen böylece hemen bütün düşündüklerini yerine getirmiş oluyordu. Fakat bu muazzam eserin büyüklüğü daha ziyade görünüşte idi. Altıncı yüzyılın şüphesiz en meşhur siması olan bu hırslı İmparator büyük eserler meydana getirmek peşinden koşarken bilme-yerek devletin hayatını tehlikeye sokmuş, ona iyilikten çok fenalık yapmıştı. Bizans bu büyük fetihlerin yükünü çe-

kecek halde değildi. Belki karısı Teodora daha iyi düşünüyordu. Daha pratikti; gözlerini Batıdan ziyade Doğuya çevirmeyi tercih ediyor, Bizansı her zaman bir Doğu devleti olarak görmek istiyordu.

BİZANS HÜCUM ALTINDA

İmparatorluk yedinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar Justinyenin büyük eserinin yükü altında ezildi. Bu arada malî, askerî bitkinlikler baş göstermiş, idare intizamından çıkmıştı. Artık hudutlara tecavüz eden Araplara, Acemlere karşı koyamıyorlardı.

Bilhassa yedinci yüzyıl imparatorluğun geçirdiği öldürücü ve kırıcı devirlerden biridir. Bu esnada Herakliyos gibi ordularını zaferle İnova ve Katazifona kadar götüren kumandanlar yetişmedi değil, ama bu gayretler İmparatorluğu kurtaramıyordu. Koca Bizans, her taraftan hücum ve istila eden Araplar'a, Bulgarlar'a, Avarlar'a karşı koymaktan halsiz düşmüş, aciz ve güçsüz sarsılıyor, en kıymetli topraklarını yabancılara bırakmaya mecbur olurken iç karışıklıklar onu büsbütün zayıf düşürüyordu. Bu siyasi değişiklikleri sosyal değişiklikler izledi. Bu sırada meydana gelen sosyal değişiklikler gerçekten önemlidir. Çünkü, İmparatorluğun bu değişiklikler sonucunda son şeklini alışı önce dilde görüldü. Yedinci yüzyıla kadar resmi dil olan Latince yerini Yunanca'ya bırakmak zorunda kaldı. Artık Yunanca (Rumca) yalnız halkın değil, hükümetin, devletin de resmi dili oluyordu. Bu devrin edebiyatı özellikle dikkat etmeye ve incelenmeye değerdir. Her şey yavaş yavaş milli bir şekil alıyor. Bizans ruhu dördüncü yüzyıldan beri devam ederek gelen gelişmesini tamamlıyordu. Artık İmparatorluk bütün anlamıyla bir Bizans İmparatorluğu oluyor, dili Rumca bir Bizans milliyeti, uygarlığı kuruluyordu. Hatta bu sosyal değişiklik kiliseye de sıçradı. Papa ile. Batı ile ayrılık bu sırada oldu: Doğu kilisesi Batı'dan büsbütün ayrılarak milli bir Bizans kilisesi halini aldı.

Tabiatların vahşileşmesi, ahlâksızlığın her tür'üsü, karışıklıklar,, isyanlar, keyfi idare bu tehlikelerle dolu ve karanlık devrin dikkate ve kayda değer vasıflarındandır. İmparatorluk her şeyi düzelterek güçte bir başa, kendini kurtaracak bir ele muhtaçtı. Talih bu kurtarıcıyı esirgemedi.

İzoryali İmparatorlar gerçek kurtarıcılar oldular. Bunlar ikonoklastlar adı ile tanınmışlardı. Dokuzuncu yüzyılda iktidara geldikleri zaman İmparatorluk en karanlık devirlerinden birini yaşı-

yordu. Sülalenin kurucusu Beşinci Kostantin sert yaratılıştı, sebatkâr ve ifade sahibi idi. Charles Martel nasıl Arapları Puvatye'den çevirdi ise o da öylece Bulgarları çevirerek memleketi istilâdan kurtardı. Talihi ona güçlü generallere, değerli nazırlara sahip olma mutluluğunu vermişti.

Fakat Bizans'ı her vakit hırpalayan şu din meseleleri yine ortaya çıktı. Halk bundan hiç memnun olmadı. Bununla beraber istilâdan kurtulmuşlardı, bu büyük bir şeydi; Bizans düşmanlarına gafip geliyor, yeniden kendini toparlıyordu. Dokuzuncu yüzyıl ortalarında iktidara gelen Teofil bu imparatorların en tanınmışlarından. Bu sırada Bizans, tarihinin en parlak devrine erişmiş bulunuyordu. Güzel sanatlar daha ince bir şekil almıştı. Teofil İmparator Sarayının etrafına gayet zarif binalar yaptırmış, başka bir çok inşaat ve âbideler bunları izlemişti. Bu yeni tarzda Arap mimarisinin etkisi daha belirli bir surette görülür.

Öbür taraftan ilim hayatı başlıyor, yeniden kurulan Kostantaniye Üniversitesi bütün orta zamanların en önemli bir ilim merkezi haline dönüşüyordu. Bu üniversite bir çok dikkate değer şahıslar yetiştirdi. Metod ve Siril gibi İslav âleminin tanınmış öncüleri hep burada yetiştiler.

Kısacası, artık Bizans medeniyeti kurulmuş, olgunluk çağına ulaşmış, aynı dil, aynı yaşayış, aynı din, aynı kanun ve aynı medeniyete sahip bir millet meydana gelmişti. Bu milletin artık eski Roma ile ilişkisini aramak anlamsızdı. Onun kendine özgü ve Avrupalı olmaktan öteye Asyalı bir hali vardı: Bununla beraber dikkate değer olan nokta şu ki, bu milli birliğin kuruluşu bir yükselme devrinde olmuyor, tam tersine Bizans tarihinin en zor, en karanlık devreleri aşılrken meydana geliyordu. Makedonya sülalesi iktidara geldiği zaman bu gelişme sona ermişti.

İmparatorluğun (330 dan 867)ye kadar devam eden beş yüz yıllık gelişme devrinin genel çizgileri bunlardır.

BİZANS TARİHİNDE İKİNCİ DEVRE

Dokuzuncu yüzyıldan İstanbul'un Türkler tarafından zabtına kadar (867-1453).

Bizans 867 den 1005 e'kadar gelişme devrinin en mutlu yıllarını yaşamıştı.

Makedonya sülalesinin kurucusu olan Birinci Bazil, sonra ikinci Bazil Bizans'ın herhalde iyi imparatorları sayılamazlardı. Kırıcı, sert yaratılışı, merhametsiz, duygusuz adamlardı bunlar. Halka kendilerini sevdirecek yerde on-

ları korkutuyorlardı. Fakat bütün bu kabahatlarına rağmen iyi idareci oldular; hiç bir şeyden çekinmediler; hiç bir engel önünde duraklamadılar. Bilhassa genel menfaat, genel servet söz konusu olduğu zaman her fedakârlığı yaptılar. Bu imparatorlar tam bir Doğu İmparatoru hayatı sürüyorlardı. Şatafatlı saraylar, zengin mobilyalar, süslemeler, ziyafetler, şenlikler, eğlenceler için yüksek yekûnlara ulaşan harcamalar yapılıyor, ihtişamlı, tantanalı bir saray hayatı yaşanıyor. İmparatorların etrafında nedim ve nedimler dolaşiyor, geçmişleri karanlık bir çok kimseler İmparatora yaklaşarak onun sevdikleri, arasına geçiyor, bazen bunlar yüksek mevkilere kadar ulaşıyorlardı.

Bu devrin İmparatorları da Justinyen gibi büyük hayaller arkasından koştular. Helenizm'in Ortodoksluğun kahramanı olmak istediler. Bu hayalleri zamanla hakikata dönüştü. Fakat çok sürmedi, çünkü, olayların gidişi Bizans'a başka bir talih hazırlıyordu.

İlk zamanlarda İmparatorlar hücumla geçtiler, saldırılar karşılamaya çalışıldı, Araplar Fırat'a kadar sürüldü. Bizans orduları Suriye'yi geçerek Filistine girdiler. Kudüs'e kadar ilerlediler. Avrupa'da Simeon'un, Samuel'in büyük Bulgar Krallığı ikinci Bazil'in amansız darbeberine dayanamadı, eridi, bitti. Bulgarlar kendilerine karşı hiç bir merhamet eseri göstermeyen bu İmparatora «Bulgar Katili» diyorlardı. Bütün Balkan yeniden Bizans hakimiyeti altına girdi. Zaferlerden kuvvet alan İmparatorlar İtalya'ya kadar el uzatmaktan çekinmediler. Dış siyaset yeniden canlanmıştı (2). Bizans tekrar Suriye'den Tuna'ya, Ermenistan'dan İtalya'ya kadar hüküm sürüyordu, imparatorluk idaresi içine yeniden her cins ve milletten binlerce nüfus girdi. Bununla beraber Bizans bunları her zaman olduğu gibi usta siyasetiyle pek güzel idare etti. Roma nasıl,-Germenleri medenileştirip terbiye etti ise, Bizans da bunları öylece medenileştirmiş ve terbiye etmişti.

Bütün bu halk uzun süre Bizans etkisi altında kalmaları sonucu olarak yavaş yavaş Bizans medeniyetini kabul etmişler ve ediyorlardı.

Bu sırada başşehir, Kostantaniye bir ihtişam, aynı zamanda bir irfan ve sanat sergisi olmuştu. Denilebilir ki orta çağın bir Paris'i idi, fakat bir Doğu Parisi. Şehrın zenginliği ve ihtişamı, azameti ve âbideleri bütün bu medenileşmeğe başlayan barbar dünyasının hırslarını tahrik ediyordu. Bununla beraber İmparatorlar her tarafta asayiş sağlamak-

ta başarılı olmuşlar, refah ve saadet başlamıştı. Bizans'ın yeni kurucuları Makedonyalı krallar Justinyeni yalnız fatih yapmakta örnek almakla kalmadılar, onun gibi kanun koyucu olmayı da düşündüler. Bu düşünceleri de gerçekleştirdi. Yeni teşkilât yapıldı. II. Bazil öldüğü zaman imparatorluk kurulmuş bulunuyordu. Mükemmel bir hale getirilmiş olan ordunun yardımı ile imparatorların nüfuzuna karşı çıkan prensler ortadan kaldırılmış, merkezi idare tamamen kurulmuştu. Fakat dokuzuncu yüzyıldan beri sürüp giden bu yükseliş devri yeniden duraklamağa başladı.

Talih Bazile'in yerine iyi hükümdarların geçmesini istemedi. Kuvvet ihmali, azimsiz imparatorlar, kadınlar eline düştü. Bu devir grafik çizgisinde yeni bir düşüş gösterir, içeride asayiş ordunun kuvvetine bağlı idi, yani korkuya dayanıyordu; ordu zayıfladığı gün iç tehlikelerin baş göstereceği şüphesizdi. Halbuki ordu ihmal ediliyor, neticede içeride ufak tefek karışıklıklar baş gösteriyor, bu iç tehlikelere İtalya'da Norman, Asya'da Türk tehlikesi gibi dış tehlikeler de katılıyordu. Bu sırada tekrar ortaya çıkan ve en çok harab eden dini karışıklıklar imparatorluğu büsbütün sarsıyordu. Her tarafta yeniden karışıklıklar başlamıştı. Aynı zamanda üç İmparator, imparatorluğu bölüşüyorlardı. Bu sırada Selçuklular İstanbul kapılarına dayanmıştı. Fakat Bizans sanki hiç oralı olmuyor, içerideki dedikodulara, entrikalara kendini vermiş hiç bir şey görmüyordu. Bizans tarihi yeniden karanlıklara bürünmüştü.

Fakat birden yeni bir can belirdi. Ölecek sanılan Bizans tekrar dirildi, grafik çizgisi devamlı bir düşüşten kurtularak yeni bir yükselişe başladı. Bu durum zaten Bizans tarihinin en dikkate değer bir karakterini oluşturur. Onikinci yüzyıl. Bizans yeniden canlanıyordu, bunun nedeni ne idi?

Bu sırada iktidara geçen Komnenler'i Fransa'daki Kapet sülalesine benzetmek mümkündür. Onlar gibi memleketi kurtardılar. Aleksis Komnen, oğlu Jan Komnen, sonra Emanuei Komnen sırasıyla hükümdar oldular. Özellikle sonuncusu dikkate değer, bir kişidir. Emanuei zarif, edip bir prens, usta bir diplomat, din işlerini bilen, aynı zamanda cesur bir askerdir. Serbest ruhuna Batının askerlik geleneği sinmişti. Tahta geçtiği zaman rezaletleriyle dikkati çeken bu zeki prens orijinal, fakat güçlü bir hükümdar oldu. İmparatorluk onun-yaptığı hizmetle yeniden bir canlı yaşayışa girdi. Bununla beraber Komnenler'in gayretleri Bizans'da yeni bir yükseliş devri

açmakla beraber büyük bir güç sağlayamadı. Çünkü Haçlı seferleri başlamıştı.

Komnenler Batıda Normanlar'a, Doğuda Selçuklular'a karşı zaferler kazandılar. Diploması, âdeti olduğu üzere ustaca hilelerini ele aldı, Kostantariye âdeta onikinci yüzyılda Avrupa diplomasisinin merkezi oldu. İdare işleri düzene sokuldu, ordu yeniden düzenlendi, sosyal yaşam tekrar yoluna girdi.

Bu sırada medeniyet daha zarif bir şekil alıyordu. Başşehir o kadar güzel ve nefisti ki... O zamanın turistleri anlata anlata bitiremiyorlar. Yazdıklarını okumak bunu anlamak için yeter. İkinci Haçlı seferinde İstanbul'u gezmiş bir yahudi, Benjamen Tudel «Bağdat müstesna olmak üzere bütün dünyada İstanbul'un servet ve ihtişamıyla, letafet ve zarafetle kıyaslanacak hiçbir şehir yoktur» diyor ve «o kadar iyi giyiniyorlar ki, diye ekliyor, halk ile prensi ayırt etmek mümkün olmuyor». Dördüncü Haçlı seferine karışmış olan Robert de Blary, daha sonra Marshal Champayny İstanbul'u zengin satırlarla övüyorlar.

Fakat bu zenginlik, bu fazla varlık ve ihtişam Bizans için pek iyi sonuçlar vermedi. İmparatorluk için acı ve ağır olayların doğmasına sebep oldu.

Bu sırada Haçlı seferleri devam ediyordu. Denilebilir ki Hıristiyanlık, Bizans'a en büyük fenalığı yapmıştır, iç çekişmelerin bir çoğu bu yüzden çıktı gibi dış tehlike de onunla gelmiştir. Haçlı seferleri Bizans'ı Avrupa ile temas ettirdi. Fakat Doğu ile Batıyı, birbirlerini anlamağa kabiliyetli olmayan bu iki kelimeyi yaklaştırmak ne kadar güçtü.. İmparatorluğun ziynet ve saltanatı yalnız civar milletleri değil, böyle şeyler görmemiş olan Latinlerin de hırs ve kıskançlığını tahrik ediyordu. Hatta şövalyelerden bir çokları Kostantaniye'yi hemen zabtedivermek istediler. Bizans yeniden karıştı, bulandı. Bunların, memlekette çıkardıkları düzensizlik İmparatorluğu zayıf düşürdü. Bu halden sonraları Türkler faydalandılar. Bu sırada İmparator olan Manuel. oldukça hırslı bir adamdı. Justinyen gibi büyük fikirler besliyordu. Bununla beraber Latinlerin korkusu çok sürmedi. Çünkü Manuel yaşamadı öldü. Son azimkar hükümdarını da kaybetmiş olan Bizans içeride Latinlerin sebep oldukları düzensizliklerle zayıf ve halsiz düştü; dıştan gelen hücumlara karşı koymaktan büsbütün âciz bir hale gelmişti. Etrafta. Bizans boyunduruğundan kurtulmak isteyen milletler hemen bu fırsattan faydalanmaya koyuldular: Yeni bir Bulgaristan, yeni bir Sırbistan kuruldu. Papa. da bu fırsattan

faydalanmayı unutmayarak nüfuzunu İstanbul kilisesine kadar yaydı.

Bütün bunlar İmparatorluğu yavaş yavaş parçalıyor, bitiriyordu. Daha sonra on üçüncü yüzyıl başlarında Venedik diplomasisinin, papanın hileleriyle Bizans Komnen imparatorluğu büsbütün ortadan kaldırıldı; senelerden beri bunu bekleyen Latinler derhal yerine, bir «Latin İmparatorluğu» kurdular (1204) Bizans için bu, en acı bir darbe idi. Siyasi istiklâlini bu suretle tamamıyla kaybetmiş oluyordu. Bununla beraber, Doğuya yabancı, pek az kuvveti ve nüfusu olan Latin imparatorluğunun uzun müddet devam edemeyeceği de şüphesizdi. Nitekim öyle de oldu. Geldi, geçti..

Bizans Paleoloğlar sayesinde yeniden istiklâlini elde etti (1261). Yalnız bir tesiri kaldı; Yabancı hâkimiyeti Rumlar'da-milliyet hissini uyanmasına sebep olmuştu. Fakat tahtı işgal eden yeni imparatorlar, Paleoloğlar, eski imparatorlar gibi iyi bir talihe kavuşamadılar. Daima sarsılan bir tahtta oturdular. Çünkü İmparatorluğun azalmış, bitmiş olan kuvveti artık çoğalmıyordu. Balkan hükümetleri hâlâ eski imparatorluklarını kurmak hülyaları peşinden koşuyorlar; güneyde yeniden ortaya çıkan bir kuvvet, Osmanlılar Bursa'yı zaptederek kendilerine başşehir yapıyorlardı.

Bu başşehir az zaman sonra Edirne'ye çıkıyor, İmparatorluk bir anda Selanik'e kadar Rumeli'deki bütün topraklarını kaybediyordu. Bu sırada azimkar, iyi, güçlü imparatorlar gelmedi değil, fakat ne Kantakuzenler'in, ne Emanuel Paleoloğlar'ın memleketi düşmüş olduğu durumdan kurtarmaları mümkün değildi: Her tarafta mali, idari zayıflık, iç harpler, intizamsızlık, kısacası anarşi vardı. Bu arada tahtı ele geçirmek için çalışanlar, entrika çevirenler birbirlerine muhalif guruplar kuruyorlar, kendilerini hasımlarına karşı kuvvetsiz buldukça yabancılardan yardım istemek derecelerine kadar düşüyorlardı. Bu suretle yabancı müdahaleler başlıyor, özellikle Türkler bu girişim devrinden faydalanma fırsatını kaçırmıyorlardı.

Bütün bu karışıklıklarla halk soylulara karşı hak iddia etmeye kalkıştı, yeniden dini çekişmeler ortaya çıktı. Sonra İmparatorluk küçüle küçüle. yalnız Kostantaniye'den ibaret kalmış, dışta ulaşım kesilmiş, çünkü Türkler şehri muhasara altına almışlardı. Artık hiç bir ümit yoktu; ne para, ne asker, ne de vatansever kalmıştı (1453). Bir kaç gün muhasaradan sonra II. Mehmet'in orduları her taraftan şehre giriyorlardı.

**Osmanlı'ya
iltica
Eden
Hükümdarlar**

Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu devirlerde, ülkelerinden kaçan birçok hükümdar ve kral iltica etmişlerdir.

Rahmi Şakirzade

Timur hanedanından Baysungur Mirza, IV. Sultan Murad zamanında Türkiye'ye sığınmıştır.

Hint şehzadesi İstanbul'a geldiği zaman, Osmanlılar arasında ilk anda büyük ilgi gördü. Bu ilginin iki nedeni vardı: Önce Baysungur Mirza, Aksak Timur'un torunlarından. Özbekler'in darbeleriyle Hindistan'a kadar çekilen Timurlular, orada büyük bir İmparatorluk kurmuş, zengin topraklara sahip olmuşlardı. Cihangir Şahı'nın ölümünden sonra tahta çıkan Şah-ı Cihan, memlekette baş gösteren huzursuzluğu önlemek için kendi amcasının beş oğlunun öldürülmesini emretmişti. Bunlardan dördünün boynu vuruldu. Fakat beşincisi, Baysungur Mirza, taraftarlarıyla Hindistan'dan kaçtı. İran'a sığındı, orada yüz bulamayınca Anadolu'ya geçerek İstanbul'a kadar uzandı.

Osmanlılar'ın ikinci merakı Hint şehzadesinin âdet ve giyiniş tarzı üzerinde toplanıyordu. Şehzade, Hint âdabı üzerine hareket ediyordu. Bu ise, Osmanlılar'a çok kaba görünüyordu, İstanbul'a gelince, IV. Sultan Murat tarafından kabul edildi. Fakat padişahın huzurunda nasıl davranılacağını bilmiyordu. İsmi, huyunu suyunup sayıp döktükten sonra büyüklük taslamaya kalkıştı. Bu durum padişahın hoşuna gitmedi. Huzura çıktıktan sonra, IV. Murat'ın kendisine ihsan ettiği bârkaç yüz tam ayar halis altını saray baltacılarına dağıtarak güya kendisini muhtaç değilmiş gibi gösterdi, eli açıklık yaptı. Bu hareketi padişahın kulağına gidince,

Damirbaş Şarl

IV. Murat da, şehzadenin masraflarına aldırılmaz oldu.

Hint şehzadesi, padişahı her ziyaretinde, huzurda sürekli övüyor ve dedesi Timur'u anarak onu (Sâhibkırân-ı Zaman "devrinin en güçlü hükümdarı") diye vasıflandırıyordu. Halbuki bu sözleri ile Timur'a mağlup olmuş olan Yıldırım Bâyezid'in torunu IV. Murat'ı kırmış olduğunu hatırlatıyordu. Şehzade her gelişinde, onu izleyen bir hizmetkâr, taşıdığı bir ceylan postunu getirip önüne koyuyor, şehzade bunun üzerine oturuyordu.

Bu saygısızlıkları gören padişah, artık şehzade geldiği zaman ona itibar etmez oldu.

Şehzade, ikide birde padişahın büyük bir ordu istiyor, böylece Hint tahtına çıkması için IV. Murat'a yalvanıyordu. Halbuki padişah böyle bir hareketi anlamsız ve gereksiz görüyordu. Bir kez Hint hükümdarı Şah-ı Cihan, elçisi ile her yıl padişaha birçok hediyeler göndererek dostluğunu açığa vuruyordu. Sonra da Hindistan gibi uzak bir diyara bir ordu göndermenin ne demek olduğunu padişah pek iyi biliyordu.

IV. Murat, şehzadeye kesin olarak cevap vermediği gün Baysungur Mirza gücendi; maiyeti ile beraber İstanbul'dan çıkıp gitti. «Bâzıları derviş oldu derler. Hâli neye müncer olduğu malûm değildir» (1).

(1) *Naima'dan alıntı.*

KRAL RAKOÇI

Avusturya'ya karşı yıllarca mücadele eden Macar Kralı Rakoçi'nin Türkiye'ye ilticası da, Osmanlı tarihinde ayrı bir

II. Rákóczi (Rakoçi)

konu oluşturur. Osmanlılar'ın Avusturya ile her zaman geniş bir uyuşmazlık durumunda bulunduğu günlerde Kral Rakoçi, Osmanlı siyasetinde önemli bir koz oluşturuyordu. Bu yüzden Sergâh-ı Âli kapıcıbaşından Küçük Bahri Ağa, Fransa'ya iltica etmiş olan Kral Rakoçi'yi alıp geldi ve Gelibolu'ya çıkardı.

Kral, karadan Edirne'ye geçti, orada Mihal köprüsü civarında parlak bir şekilde karşılandı. Kralın yanında birçok Macar generali vardı.

Rakoçi, Edirne'den Eflâk'a geçti ve Avusturya (Almanya) ile mücadelelerinde Osmanlılar'a yardımcı oldu.

Fakat Pasarofça antlaşması, kralın

bütün hülyalarını yıktı. Antlaşma yapılırken, Avusturyalılar bir galip sıfatıyla kralın hudutlardan uzak yerlerde tutulması için bir madde eklenmesini istedikler. Fakat III. Ahmet yenik durumda bulunmasına rağmen, bunu kabul etmedi, Rakoçi'nin teslimi teklifini de reddetti. O kadar ki, kralın durumu görüşmelerin birçok kez kesilmesine neden oldu. Avusturyalılar, Osmanlılarla düşmanlığa Rakoçi'nin neden olduğunu ileri sürüyorlardı. Osmanlılar ise, Türkiye'ye iltica etmiş olan bir siyasî kişinin, ne olursa olsun, teslim edilmesi gibi bir küçüklüğe asla düşmeyeceklerini söylüyorlardı.

Rakoçi, Avusturya'nın ısrarıyla

Türkiye'den çıkmak gibi bir küçüklüğe düşmemek için Türkiye'de kalmayı tercih etti. Hükümete başvurdu ve Türkiye'nin sakin bir köşesinde oturmak istediğini bildirdi.

Bir süre İstanbul'da Yeniköy'de zamanını geçirdi. Fakat kendisini göz hapsinde tutan Avusturya sefirinin ısrarıyla 1728'de Tekirdağ'na gönderildi.

Kral burada sıvaları bembeyaz, saçakları oymalı iki katlı bir binada oturuyordu. İbrahim Müteferrika'yı kendisine tercüman olarak vermişlerdi. Kurduğu hülyaların tamamıyla yıkılmış olması Rakoçi'yi yiyip bitiriyordu.

III. Ahmet kendisine çok saygı gösteriyordu. Maiyetiyle beraber kralın geçinmesi, barınması için hatt-ı hümayûnlar çıkarmış, refah bir hayat temin etmişti.

Bahtsız kral, senelerce Marmara'nın bu sakin kıyısında, bu ahşap evler içinde, kederle, gamla, hüsrarla ömür geçirdi ve nihayet I. Mahmut devrinde öldü.

Rakoçi'den sonra oğlu prens Jozef Rakoçi de, Macar generalleri de, birçok Macar mültecieri de senelerce Türkiye'de kaldılar ve Türkler'den daima en büyük misafirsevenliği gördüler.

DEMİRBAŞ ŞARL

İsveç aslanının Poltava'daki acı hezimetini, ordusuyla beraber kendisinin de felâketini hazırladı. Ruslar, Demirbaş Şarl'ın peşine düştüler. Sari, her taraftan düşmanla kuşatıldı. Arkasında Ruslar, Dinyeseter'de Kalmuklar vardı. Tek kaçacağı yer, Dinyester taraflarıydı. Ruslar bu hatta da bütün taşıtlarını yakıp yıkmışlar, nehri geçecek bir şey bırakmamışlardı. Bahtsız Sari, temmuzun yakıcı sıcağı altında, arabaların tahtalannan salları yaptırarak orduyu geçirmeye çalıştı. Fakat Özü (2) kalesi muhafızı Abdurrahman Paşa ile olan «nehri geçme pazarlığı» üzerindeki tereddüdü Şarl'ı daha feci durumlara düşürdü. «Rus geçidi»'nde Ruslar yetiştiriler, temmuz sıcağının altında korkunç bir çarpışma oldu. İsveç ordusu büyük kayıplara uğradı. Kral bu çarpışma esnasında pek az askerle öteki yakaya canını atabildi.

Artık kurtulmuştu. Türk topraklarında idi ve hayatı güvende bulunuyordu. Kendisiyle daha önce savaştığı, Türkiye'ye bir İsveç elçisi göndermek gereği üzerinde ısrarını dinlediği Özü Valisi Yusuf Paşa ile karşılaştığı zaman:

— Biz devletinize elçi gönderecektik, meğer ki kendimiz geirmek kısmet imiş! diye acı acı güldü.

Kral ve maiyeti Bender'e yerleşmişlerdi. Şarl'ın amacı Osmanlılar'la esas-

lı bir ittifak yaparak Ruslar'a dönmektir. Bu amacının oluşabilmesi için de III. Ahmet'le aralarında samimi bir görüşme başladı. Kâtibi Noyke Baver'i İstanbul'a elçi olarak yolladı. İsveç Başvekili Karlos da Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa'ya samimî ve dostane mektuplar gönderiyor, aynı şekilde cevaplar alıyordu. Krala günlük yiyecek parası olmak üzere 414,5 altın tahsis edilmişti. Şarap da veriliyor, askerlerine malzeme gönderiliyor, kralın her isteği yerine getiriliyordu. Özellikle III. Ahmet'in gönderdiği kuşamlı bir tala (3), mücevher kakmalı bir hançer kralı çok memnun etmişti.

(2) *Tal'a: Geyik buzağasının boynuzundan yapma.*

Fakat Demirbaş Şarl'ın bütün amacı Rusya'yı ezebilecek bir çare üzerinde toplanıyordu. Bu yüzden Bender civarında yerinde duramıyordu.

Bir gün bin kadar İsveçli askeri Moldavya'ya gönderdi. Lehistan hududunu gözetlemek göreviyle hareket eden bu asker, Ruslar tarafından görüldü. Çernoviç'te Ruslar'ın hücumuna uğradı. Bir kısmı esir düştü, diğer bir kısmı da sağ kaldı. Kurtulabilenler Bender'e geri döndüler.

Bu olay büyük bir etki yapmıştı. Ali Paşa, Rus Çarı Petro ile barış halinde kalmak taraftarıydı. Ruslar'ın 36 saat içerlerine doğru Türk topraklarına hücumu iki devlet arasında yeni bir olaya neden olabiliirdi. Bu nedenle derhal Rumeli kıtalarından bazıları Bender'e gönderildi.

Fakat saray entrikası, Çorlulu Ali Paşa'nın bu barışsever siyasetinin yıkılmasına neden oldu. Saray, Demirbaş Şarl'ın kahramanlık hikayeleriyle dolmuştu. Özellikle Gulnuş Valide Sultan, Demirbaş Şarl'a karşı gerçekten büyük bir hürmet besliyordu. Bazen oğlu padişaha:

— Canım, aslanıma {yâni Demirbaş Şarl'a) ne zaman yardım edeceksin ki, şu çarı parçalasın? derdi.

Çoriulu'ya karşı kin besleyen Ktzlarağası ile Çorlulu Ali Paşa İsveç kralını bir âlet olarak kullanmak istediler. Çorlulu Ali Paşa düşürüldü ve Köprülüzâde Numan Paşa'dan sonra başvezir olan Baltacı Mehmed Paşa zamanında Rusya'ya savaş ilân edildi.

Pрут'ta kuşatılan ve aman dileyen Büyük Peïro'nun yenilmekten kurtuluşu en çok Demirbaş Şarl'a etki etti. Aylarca üzüntüsünden kurtulamadı.

Fakat Büyük Petro, hâlâ Şarl'ın Türkiye'den uzaklaştırılması istekleri içinde çırpınıyordu. Sürekli olarak III. Ahmet'e mektuplar yazıyor,

İstanbul'daki sefiri aracılığıyla Osmanlı devlet adamlarını Sari'nin aleyhinde düşündürüyordu. Şarl'ın düşmanları yalnız Petro değildi. İngiliz ve Holandalılar da bu kuvvetli İsveç hükümdarının ezilmesini istiyorlardı. Bu nedenle onlar da İsveç aslanının Türkiye dışına çıkarılmasına çalışıyorlardı. Bu siyasî baskılara rağmen İsveç kralı her şeyi anlıyor, inat ediyor, Türk topraklarından çıkmak istemiyordu. Esasen kendisini misafir eden millet arasında birçok da taraftarı vardı. Bunlar iltica etmiş bir devlet hükümdarının kendi isteği olmadan çıkarılmasını asla uygun bulmuyorlardı. Bir taraftan bu durum, diğer taraftan siyasî ortamla çarpışıyor, III. Ahmet bunların arasında yine İsveç kralına eğilimli olarak-bocalayıp duruyordu.

Bu arada Rus düşmanı olan Şarl, Bender'den sınıra kadar uzanarak Leh topraklarına tacizler yapmaktan vazgeçmiyordu. Bu ise Türk devlet adamlarının barışı korumak uğraşlarına taban tabana tersti. Şarl sınırda Rusya ile Türkiye arasında patlayacak bir bomba görevini yapıyordu. Bu nedenle kralın Lehistan içerilerinden geçerek memleketine dönmesi, hem kendisi için, hem de Türkiye ve Rusya için hayırlı addediliyordu.

Kral ise borçlarını ve kışın gelişini iletir sürerek teklifleri reddediyordu. Poltava mağlubiyeti onu keder içinde bırakmıştı. Bir süre sonra Dimetoka'ya getirildi. Nihayet, Türkiye'ye ilticasının beşinci yılında Avusturya youyla İsveç'e gitmeye karar verdi.

III. Ahmet'e bir mektup yazdı. Padişah «Siz ki dostumuz İsveç kralısınız» diye başlayan bir mektupla, kendisine her türlü yardımın gösterileceğini bildirdi. Belgrad yoluyla kralın güvenli olarak gitmesi için tedbirler alındı. Krala harçlıklar, mükemmel atlar hediye edildi. Demirbaş Şarl, maiyetinde 400 kişi bulunduğu halde Dimetoka'dan yola çıktı. Kendisini korumak üzere yanında eski Özü (4) muhafızı Yusuf Paşa'nın kethüdası Mustafa Ağa ile dergâh-ı âli kapıcıbaşlanndan Süleyman Ağâzâde Yusuf Bey vardı.

(4) *Özü, Dniepr'in (Dinyeper) Türkçe ismidir.*

Siyasî bazı tatsızlıklara rağmen Kral, Türkiye'de gördüğü ikramları hiç bir zaman unutmadı, İsveç'e döndüğü zaman III. Ahmet'e gönderdiği mektup, İsveç milletinin büyük Türk milletinden gördüğü misafirsevenliğin tarihî vesikasıdır.

Lale

Devri

Günümüz Türkçe'sine çevrilerek, Ahmet Refik' Altınay'ın bir kitabından bir bölüm sunuyoruz...

**Ahmet Refik
Lale Devri**

SULTAN MAHMUD'UN KILIÇ ALAYI

Birkaç gün sonraydı ki, Sultan Mahmud, Eyüp'te kılıç alayı yapıyordu. O gün bütün halk Eyüp'e toplanmıştı. Sultan Mahmud, at üzerinde, sorguçu peykler ve solaklar arasında debdebeli ve muhteşem bir alayla ilerliyordu. Sarayın altın ve elmasları, halkın gözlerini kamaştırıyor. Sultan Mahmud'un simasında elem ve sükûn görünüyordu...

Alayın önünde korkunç bir yüz görünüyordu: Patrona Halil. 1730 ayaklanmasının bu cahil elebaşısı, baydıriçiplak, yeniçeri kıyafetinde, ahaliye para dağıtmakla meşguldü. Sanki öyle görünüyordu ki, bütün bu muhteşem alayı kendi oluşturmuş, milleti felâketten o kurtarmıştı.

Fakat kalben duyduğu hisler, bir haydutun hukuk gasbetmek, ırz ve namus çignemekle duyduğu eşkiyalık zevkinden başka bir şey değildi.

İsyanı düzenleyenler arasında Patrona'nın yüzü dikkati çekecek bir surette ortaya çıkıyordu. Patrona, bütün İstanbul'un ve Saray'ın emebaşısı kesilmişti.

Eşkiya grubu, tümüyle onun emrine ve fikrine bağlı idi. Patrona, arkasında üç uşakla geziyor, sadrâzam bile kendisini merdivenin alt başından karşılıyordu. Bu nedenle Sultan Mahmud, Patrona'yı bir süre için okşamak istedi.

Kendisine bu nedenle rütbe teklif etti. O zaman Patrona, değer ve hünerini kendi de takdir ederek:

— Ömrümün ne şekilde biteceğini bilmiyorum değilim, şimdiye kadar padişah tapta çıkararlardan hiç bir kimse ya tağında ölmemiştir ki, ben öleceğim!... Dedi.

Patrona Halil, başına gelecek felâketleri tamamen anlıyordu. Fakat geçici hayatını hiç olmazsa zevk ve neşe içinde geçirmeyi düşündü; bir züre sonra vezirliği kabule razı oldu... Zâten arkadaşlarından Saraç Mehmed Yeniçeri ağası,

Urlu Sekbanbaşı, Deli Mustafa Kapı kethüdası, Deli İbrahim İstanbul kadısı olmuştu...

SÂDÂBÂD KÖŞKLERİ YAĞMA EDİLİYOR

Patrona'nın hâkimiyeti sırasında İstanbul talan içindeydi. Dükkânlar kapalı, ticaret durmuş, halk heyecan içinde yaşıyordu... Patrona ve arkadaşlarının bütün istedikleri olmuştu. Bütün eşkiya, kendilerini diğer halktan ayırt etmek için başlarına kırmızı sarık sarmışlar, kendilerine vatan koruyucusu süsünü vermişlerdi...

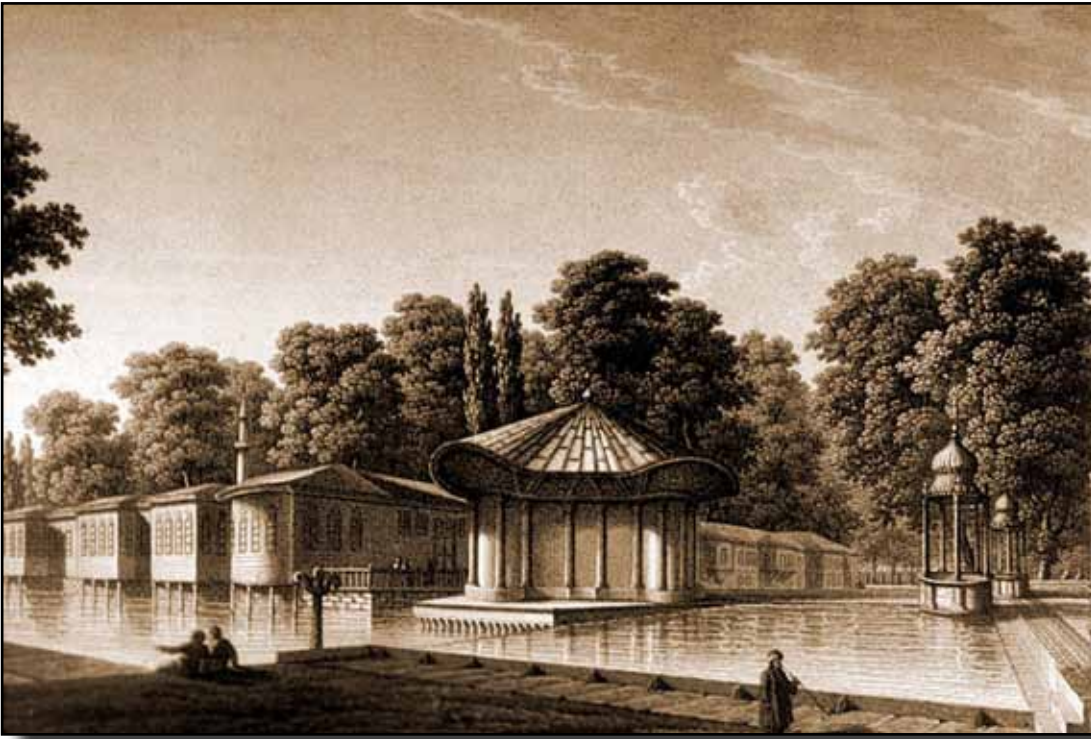
Eşkiya, isteklerini o derece ileri-

ye götürmüştü ki, İstanbul kadısı Deli İbrahim'in katılımı ile Sâdâbâd köşklarinin yakılmasına bile karar verilmişti. Âsilerin bu isteği Sultan Mahmud'a söylendiği zaman, pek çok canı sıkıldı. Fakat bu isteği kabul etmenin de büyük bir tehlike olacağını düşündü. Köşkların yakılmasına razı olmadı:

«Yakılmalarına rızây-ı hümayûnum yoktur; bu kadar din ve devlet düşmanına gülme vesilesi olur; ancak hedm ve tahribine ruhsat ve iznim olmuştur» di-

Patrona Halil.

Sadabak Kasrı'nın bir gravürü.

yerek yıkılmalarına izin verdi...

Eşkiya ise, sahiplerinden önce giderek köşkleri yıkıyorlar, bahçeleri bozuyorlar, ağaçları sökerek gasp ve yağmaya devam ediyorlardı.

O suretle ki, üç gün içinde, Sâdâbâd'ın süslü ve güzel sahilleri harâbe şekline konulmuştu.

BİR KASAP, ROMANYA PRENSİ TÂYİN EDİLİYOR

Eşkiya grubu artık bütün kuvvet ve nüfuzu ellerine almışlardı... Hattâ İbrahim Paşa'nın doğduğu şehri (Nevşehir'i) bile tahrip ettirmek istiyorlardı. Dükkanları birer birer yağma ediyorlar, para topluyorlardı. Patrona'nın idamından sonra serveti hesâp edilmiş, üç buçuk milyon altına ulaştığı anlaşılmıştı... Patrona Halil, ayaklanma sırasında kendisine para ve et sağlayan bir Rum kasabı, Boğdan (Romanya) prensi tâyin etti...

Eşkiya reisleri, kendilerini o derece büyük ve asil görmeye başlamışlardı ki, çocukları dünyaya geldiği zaman, Valide Sultan'a şerbet göndermeye kadar cesaret etmişler, kendilerini Osmanoğulları ile bir tutmak istemişlerdi. Artık bu sonradan zengin olmuşların zorbayığın çekilmez bir dereceye gelmişti. O zamana gelinceye kadar memleketi idare edenler, hep devletin üst düzey mertebesini geçerek ilim ve tecrübeyle ortaya çıkanlardı.

Devletin büyük derecelerine ulaşmak, Saray'da uzun süre deneyim görmek, Ordu'da iyi hizmet etmekle mümkündü. Şimdi bir sürü aşak takımı, en yüksek mertebeleri zorla almışlar, namuslu kişilere zorbayık şapmaya başlamışlardı.

Bu arada Patrona, hiç bir özelliği, hiç bir resmiyete sahip olmadığı halde, belinde palası, vezir dîvânına geliyor, devletin siyaseti hakkında fikir söylemek cesaretinde bulunuyordu. Aynı şekilde Muslu da, doğrudan Sadrâzam'ın huzuruna giriyor, istediğini azil ve tayin ettiriyordu. Patrona, ulufe verileceği gün Saray'a gelir, yeniçeriler tarafından selâmlanır, Kızlarağası aracılığıyla Valde Sultân ile görüşürdü.

Milletin katiller ve hırsızlar elinde maruz kaldığı bozulma, insanîyet ve medeniyet fikirleriyle yaşayan namuslu insanların yürekleri kan ağlıyordu. Almanya ve Rusya ittifakı, memleketin dışarıdan etkilendiği tehlike, bütün dehşetiyle göz önünde du-

rukken, devlet işlerinin, ilim ve irfandan, hükümet hissinden mahrum, kalpleri mevki hırsıyla dolu, gayeleri para toplamak emeline sahip bir eşkiya zümresi elinde oyuncak olması, Osmanlı devleti için bir düşüş sayılabilirdi.

PATRONA HALİL'İN KATLEDİLMESİ

Bu görçeği Birinci Mahmud da gördü... Büyük bir azimle hareket etmeye karar verdi... Sonuçta eşkiya reislerinin Saray'a davet edilerek öldürülmelerini uygun gördü...

Sonuçta belirlenen gün Patrona, Muslu ve diğer zorbalar Saray'a geldiler. Eşkiyayı yakalamaya Halil Ağa memûr oldu. Yeniçeriler'in bu namuslu çorbacısı (binbaşı), Patrona Halil'in ayaklanmasından önce nefer olduğu 17. ortanın kumandanı idi. İsyân günü eşkiyaya katılmadığı için azl olunmuş, şimdi namus görevini yerine getirmeye karar vermişti. Halil Ağa iki gece önce, maiyetindekileri Saray'ın çeşitli odalarına saklamış, taarruza hazır bir vaziyet almıştı...

Nihayet kararlaştırılan günde Sultan Mahmud, Sofa Köşkü'ne geldi. Kırım Hanı ile ve Şeyhülislâm ile görüştü. Han'la beraber Şeyhülislâm huzurdan

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa.

çıkınca, Halil Ağa'ya işaret ettiler. Bütün askerler. Revân Odası'na hücum ettiler. Halil Ağa. Revân Odası'na girer girmez Patrona'nın üzerine atılmayı kahramanlığına yakıştırmadı, birdenbire:

— Yeniçeri Ağası olacak herif kimdir? diye bağırdı.

Patrona, bu galeyana üzerine derhal yerinden fırladı; palasına davranmak istedi; fakat bir kılıçta kolu parçalandı; bir, iki dakikalık fecî, gürültülü, canhırâş bir tepinmeden sonra kanlar içinde yere yuvarlandı.

İçeride Patrona'nın ölüsü yerlerde sürüklenirken, dışarıda Muslu'nun işi bitiriliyor, eşkiyadan ele geçenler, birer birer, kılıçla, hançerle temizleniyordu. O şekilde'ki, Arslanhâne ile Revân Odası içinde bu işlem yapıldığı sırada, Bâbüssaâde ile Ortakapı arasında bekleyen âsilerin hiç bir şeyden haberleri olmuyordu.

Sonra sıra onlara geldi. Hepsi de hıl'at giydirilecek diye Bâbüssaâde'den içeri alındı, vücutleri birer birer ortadan kaldırıldı. Diğer taraftan sarayın kapıları büyük bir gürültü ile kapandı. Eşkiyaya bağlı olanlar, üzgün ve cesaretleri kırılmış, hepsi de adalet silâhı altında parçalandı. O sırada, anî bir gürültü çıkartan bir silâh sesinden korku ve dehşet içinde kalan eşkiya, olanca güçleriyle kaçmışlar, bu felâket haberini Etmeydanı'ndaki arkadaşlarına haber vermişlerdi.

MİLLETİN BÜYÜK SEVİNCİ

Artık bütün Saray halkı pencerelere üşüşmüşlerdi. Eşkiya ölülere birer birer dışarıya çıkarılıyor, Bâb-ı Hümayûn önüne, Sultanahmed Çeşmesi'nin taşlıkları üzerine seriliyordu. Saray'da bu faaliyet sürdüğü sırada, Etmeydanı'nda da yavaş yavaş eşkiyadan bir kişi kalmamıştı. Menfaat ve intikam peşinde koşan bu sefil kalabalık, artık üzgün ve hayal kırıklığı ile dağılmışlardı. Saray'da büyük bir sevinc yükselmeye başlamıştı. Herkesin şüzünde bir neşe ve bir zindelik görülüyordu. Vezirler ve devlet erkânı, Sultan Mahmud'u parlak başarısından dolayı tebrik ediyorlardı. Ertesi gün, vatanın güzide şâirleri manzumeler yazıyorlar, Sultan Mahmud'un gazasını yüceltiyorlardı. Bazıları milletin kurtuluşuna tarih düşürdükleri gibi, şâir Fasîhî de duygusunu halka şu suretle anlatıyordu:

*Bi-aded hamd-ü sipâs ola Cenâb-î Hakka
Verdi nâ-geh bize bir pâdişeti-î zât-i sutûd
Zorbalar me'netin başlayacak, icraya
Dûd-i âh-î zu'afâ etdi semâvâta su'ûd
Patoronâ'yı şecâ'at ile aktarma edip*

*Pür iletđi karaya düşürüp oldu nâ-bûd
Etdiler Yeni Saray içre gazây-î ekber
Gûyyâ hûn-i odu oldu o yerde bir rûd
Kırıcak zorbaları dedi Fasîhî târih
«Arşa asdi bu kılıcın yed-i Sultan
Mahmûd»*

Sultan Mahmud bu başarıyı kazandıktan sonra, eşkiyayı teşvik eden hocaları sürgün etti. Orduya yeniden ağalar tayin etti. Sonra tüm askeriye, ağalara, odabaşılara ve yeniçerilere hitaben yazdığı hatt-ı hüsnâyûn'da herkeze emirlere uyma ve boyun eğme, huzur ve sükûn tavsiye etti.

Birinci Mahmûd bu hatt-ı hüsnâyûn'u yayınladıktan sonra, ordunun düzeni sağlandı. Dükkânlar açılmaya başladı. Adalet gücü, bütün felâketleri ortadan kaldırdı...

Artık eşkiya gruplarını yönetecek, onları isyanlara teşvik edecek bir kişi kalmamıştı. Öte yandan Etmeydanı'nda toplanan Patrona grubu, reislerinin intikamını almak için cesaret göstermek istemişlerdi. Fakat âsilere karşı asker gönderilerek, vatani, menfaat ve intikam, garaz ve ihtiras uğrunda haftalardan beri kargaşa içinde yaşatan zorbalar kılıçla, kurşunla öldürülmüş, İstanbul, eşkiya grubundan kurtarılmıştı.

Şimdi, memleket için yeni bir gelişme devri hazırlamak gerekiyordu. Gerçekte, Yirmisekizçelebizade Said Mehmed Efendi gibi diplomatlar, Subhî Efendi gibi yazarlar, Topal Osman Paşa gibi güçlü ve çalışkan komutanlar, ordunun ve Türk'lüğün haysiyetini yükseltecek faaliyetlere başladılar. Lâle Devri'nin çiçeklerle bezenmiş ve renkli günleri herkesin gönlünde acı bir anı uyandırıyor, İbrahim Efendi'nin matbaası bir süreden beri kapalı kalmışken, kapalı bırakıldığı durumdan satın alındı; büyük bir faaliyetle kitaplar basılmaya başlandı. Hattâ Yalova'da bir de kâğıt fabrikası açıldı. Bir taraftan kütübhâneler açılması ile ustalar teşvik ediliyor, diğer taraftan ordularımız İran ve Macaristan içlerinde başarılar gösteriyordu.

Türk siyaseti bu devirde parlak bir görev yapmaya başladı. Memlekette huzur ve asayiş oluştu. İstanbul halkı, türediler elinden kurtuldu. Herkes işiyle, gücüyle meşgul oldu. Devletin haysiyetini kıracak isyanlardan artık eser görülmedi. Türkiye, Almanya ve Rusya İmparatorlukları ile tek başına yaptığı savaşı kazandı ve pek parlak Belgrad Muahedesi'ni imzaladı.

LÂLE DEVRİ'NİN SON İZLERİ

Sâdâbâd ziyafetleri tekrar başladı.

Gene eskisi gibi elçilere, beyzâdelere parlak ziyafetler verildi, İstanbul halkı felâket ve belayı pek çabuk unutmuş, herkes zevk ve safâsma koyulmuştu. İbrahim Paşa'nın tantanalı saltanat kayıklarına, Saray halkının sırmalı ve ipek elbiselerine sahne olan sahiller, gene şevk ve neşe içinde sürekli nağmelerle çınlıyor, Defterdar Bahçeleri'nin gönül açan tarhlarını süsleyen renkli lâleler, İbrahim Paşa devrinin renkli birer anısı gibi, hisli gönüllerde sönmez etkiler uyandırıyor.

İbrahim Paşa'yı kimse unutmuyordu. Onun o acınacak hâline destanlar bile yapılmıştı:

*Perşembe gün kopdu büyük kıyamet
Otaklarım cümle oldu harabe
Leşimi çıkardı bilin araba
Üryan olup kaldığıma ağlarım.*

*On üç yıldır ben de etdim vezâret
Bunca evkaaf yaptım etdim akaaret
Lâyık mıdır bana bunca hakaaret
Hakaaretle öldüğüme ağlarım.*

*Varın söylen oğlum giysin karayı
Çırağlarım gitsin beni arayı
Harâb olsun Üsküdar'ın sarayı
Düşmanlara kaldığına ağlarım.*

*Yaşa Sultân Mahmûd tahtında yaşa
Fermanın yürüsün dağ ile taşta
Öksüz kaldı oğlum Mehmed Paşa
Anın yetim kaldığına ağlarım.*

*İmdâd edin bana Kırklar Yediler
İbrahim Paşa'ya «maktul» dediler
Leşimi cümle köpekler yediler
Namazım kılınmadığına ağlarım.*

Ancak ilkbahar, penbe ve nefis ergavânları, sarı ve al lâleleri, mor ve beyaz sünbülleri ile gene geliyor, İstanbul'un saf ve berrak semâsi gene yeşil ve çiçekli ağaçlar üzerinde, ruhu sermest eden kokulanyle gönülleri şendiriyordu.

Sâdâbâd gene eski neşesini bulmuştu. Fakat bahçelerin yeşil çemenleri, kadeh-i zerrin (altın kadeh) ve simendâm'ın (gümüş gövdeli) sarışın renkleri arasında, İbrâhîmî ile hibetullaah'ın göz alıcı goncaları izlendiği zaman. Lâle Devri'nin uzak ve hazin anıları kalbte acı veren hüznler uyandırıyor, içli insanlann dudaklarından, Nedîm'in şu mısraları dökülüyordu:

*Bir nîm neşe say bu cihanın baharını
Bir sâgar-î keşideye tut lâlezarını*

Harem-i Hümayun

Bu sayımızda «Harem-i Hümayûn» başlığıyla yayınladığımız eser, I. M. d'Ohsson'un "Tableau General de l'Empire Othoman" adlı eserinin son cildinden alınmıştır. Bu eser Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.

İlk Osmanlı padişahları Müslüman ve Hıristiyan prenseslerle evlenmişlerdi. Orhan Bey'in zevceleri Nilüfer Hatun, Yarhisar'ın Yunan prensinin; Theodora da, İmparator Jean Cantacuzene'in kızıydı. I. Murad, H. Emanuel'in kızıyla, yani bir Bizanslı prensesle evlenmişti. I. Bâyezid'in üç zevcesi vardı: Germiyan Beyi'nin kızı, Bizanslı bir prenses ve kendisiyle birlikte Timurlenk'e esir düşen Sırp Prensesi Marie. I. Mehmed'in karısı, Elbistanlı bir prensesti. Halefi II. Murad'ın zevceleri ise bir Kastamonu prensesi ile, Sırp despotu George'un kızı İrene'di. Nihayet II. Mehmed, bir Elbistanlı, bir de Karamanlı prensesle evlenmişti.

Üç padişah da, hükmü altında bulunanların kızlarına zevceleri olma şerefini vermişlerdi:

I. Osman, Şeyh Edebâlî'nin, II. Osman, Şeyhülislâm Esad Efendi'nin kızıyla ve I. İbrahim de, 1647'de, hareminden Telli Haseki adlı bir genç kızla "Şah Sultan adını alacaktır" evlendiler.

Bundan sonra, haremeler artık sadece köle kızlardan meydana gelmeye başlamıştır.

Bu genç kızlardan çoğu, parayla satın alınır, bazılarını ise başka hükümdarlar, yüksek mevki sahibi kişiler veya eyâlet valileri hediye ederdi. Böyle bir saygı gösterisinde bulunacak kimse, kızın güzel olması üzerinde titizlikle durur; onu iyi yetiştirir ve on, on bir yaşına geldiği zaman, süsleyip püsleyip saraya yolları. Saray için satın alınacak köle kızlarını, İstanbul gümrük müdürü seçerdi. Bu seçimde esas olan güzelliğidir ve bu genç kızlar haremın alt kademelerindeki boş yerleri doldurmak üzere alınırlardı. Ancak hediye eden kişi kim olursa olsun, hiçbir genç kız, özel olarak bu işle görevli bir kadın tarafından titizce incelenmeden kabul edilmez ve vücudundaki en ufak bir kusur, reddedilmesine sebep olurdu.

Yeni alınan kölelere, kadınlar tara-

findan İslâm'ın esasları, ayrıca okuma-yazma, dikiş ve nakış öğretilir, musiki ve raks için özel bir kabiliyet gösterdiği takdirde, bu dallarda da yetiştirilirdi.

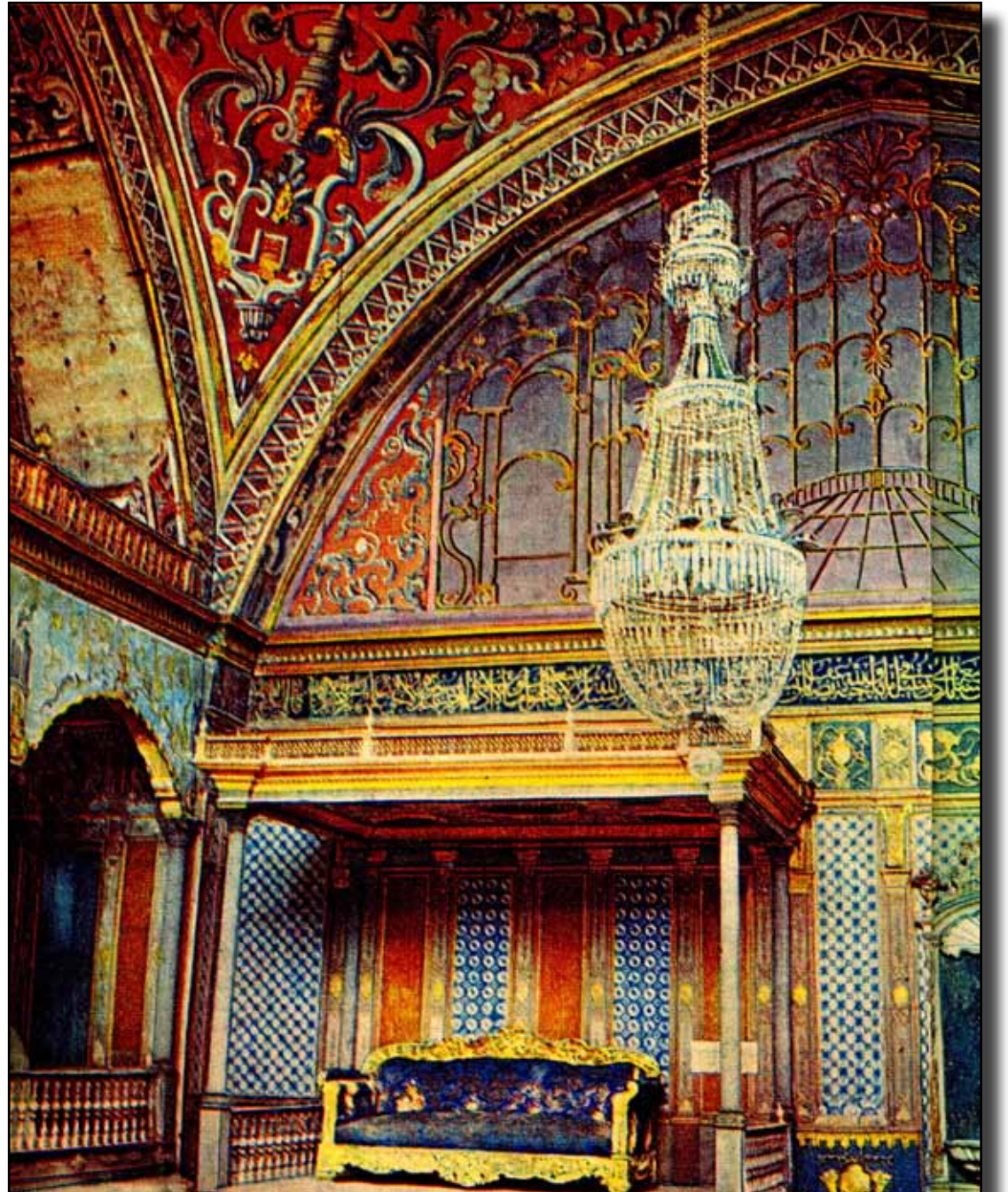
Bu çıraklık devresi sona erdikten sonra, haremde hizmet etmeye başlardı. Harem, beş kademededen meydana gelmiştir:

Kadınlar, Gedikliler, Ustalar, Şakirtler ve Cariyeler.

KADINLAR (1)

1) Kadın, hatun'un değişmesiyle meydana gelmiş bir kelimedir. Bu sözle, mevki sahibi kadınlar kastedilirdi

Kadırlar, Padişahın resmî gözdeleleridir. Sayıları genellikle dördtür; bununla beraber, I. Mahmud'un altı, I. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına

Harem'deki Hünkar Sofası.

Sultan Üçüncü Murat Dairesi

doğru yedi kadını vardı. Bu ölçsüzlüğün, özellikle onunki gibi felâketli bir devirde masraflara yol açması, halkın padişahı kınamasına neden olmuştu.

Kadınlar, birinci, ikinci, üçüncü gibi... diye ayrılır ve bu sınıflandırma, eskiliğe göre yapılırdı. III. Ahmed'den önce, bir şehzade dünyaya getirene «Haseki-Sultan» ünvanı verilirdi; buna karşılık bir kız evlât sahibi olan, ancak «Haseki Kadın» ünvanına lâyık görülürdü.

Bir cârîye, kadın seviyesine getirildiği zaman, baş-kadın onu Samur kürklerle süsleyip, padişahın haremdeki daireesine götürürdü. Bu ünvana sahip olduktan sonra yeni gözde gidip padişahın eteğini öper; padişah önce yanına oturur, o günden itibaren de kendisine özel bir daire tahsis edilerek, emrine cariyeler verilir ve muhafızlar tayin edilirdi.

Birçok padişah, cariyelerini kadınlık seviyesine getirmeden onlarla evlenmiştir. Bunu, günah korkusuyla çekilen vicdan azabını bastırmak için yaparlardı.

Dini kurallar, hür ve Müslüman doğan kişinin kölelik durumuna düşürülmesini yasaklıyor ve bir efendinin, cârîyesiyle yakınlık kurmasına, cariyenin hür ve Müslüman doğmaması hâllerinde ancak izin veriyordu. Eğer bundan emin değilse ve yine de onunla yaşamak istiyorsa, vicdanının huzuru için âzât etmesi ve onunla evlenmesi gerekmektedir. Bu kuralın sonucu olarak padişahlar da, âzât ettikleri köleleriyle evlenmişlerdir. Günümüzde III. Sultan Mustafa ve I. Abdülhamid bu şekilde evlenmişlerdir. Ancak bu evlilik ne kadar onur verici olursa olsun, zevceye, kadın'dan yüksek bir mevki vermezdi.

GEDİKLİLER

Padişahın özel hizmetine verilen kızlardır. Çaşnigîr usta, çamaşır ustası gibi... İçlerinden en genç on iki tanesi, iç oğlanlarınınkinin aynı olan işlerle görevlidirler; bunlara «has odalı» denir ve onlar da görevlerinin ünvanını taşırlardı. Padişah, ölen veya eski saraya sürülen bir

kadının yerine yenisini, haremde bu kalburüstü genç kızları arasından seçerdi. Bu seçilene «İkbal = gözde» veya «has odalık» ünvanı verilirdi. Bununla beraber arkadaşlarıyla kalmaya devam eder ve ancak gebelik hâlinde «kadın» ünvanını alırdı.

Bir zamanlar padişahlar bu konuda herhangi bir kural tanımazdı; sayısız gözde vardı ve durmadan gözde değiştirirlerdi. Birçokları saltanatları süresince üç yüzden fazla gözde sahibi olmuşlardır. Kadınlık ünvanını, çocuk verenler arasından sadece bir, ikisine vermişlerdir. Osmanlı hanedanında «cins-i latîf»'e karşı en fazla düşkünlük gösteren III. Murad olmuştur. Bu padişah yüz otuz çocuk sahibi oldu; öldüğü zaman geride yirmi altı erkek ve yirmi kız bıraktı. Haremde kırk has odalık vardı; bu da, aşırılığı görüp, müdahale eden annesi sayesinde... Aksi hâlde padişaha kalsa bu sayıyı çoktan aşardı.

Ancak I. Mahmud zamanından bu yana, padişahlar hazineye fazla masraf yüklememe ve halkın tepkisi gibi endişelerle daha ölçülü davranmaya başladılar.

USTALAR

Ustalar, diğer bir deyimle kalfalar, Vâlîde-Sultan'ın, kadınların ve bunların çocuklarının hizmetine verilmiş cariyelerdir. Yirmi, otuz kızdan kurulu takımlara bölünmüşlerdir. Bu takımlar, hizmetine bağlı oldukları kişinin adıyla anılırlar.

ŞAKİRTLER

Gedikli veya ustalar sınıfında boşalan yerleri doldurmak üzere yetiştirilen cariyelerdir.

DİĞER KIZLAR

Haremdeki öteki kızlar, cariyeler, basit kölelerdir. En adî işleri görürler. Bu sınıftan daha yükseklere çıktıklarına ender rastlanmıştır.

Görülüyor ki, Harem-i Hümayûn, Avrupa, Asya ve Afrika'dan gelme köle kadınlardan meydana gelmiştir ve bunlardan çoğu, gerçek ülkelerini bilmezler. Hür doğmuş kadınlarınkinden farklı adlar alırlar. Örneğin, Hayatî (hayat veren), Safayî (safa veren), Dilbeste (gönül bağlayan), Nûr-ı sabah (sabah ışığı), Gülbahar gibi...

Cariyeler, padişahın genellikle gedikliler arasından seçtiği ve kâhya kadının ünvanını taşıyan bir kadının emrinde dirler. Sınıfının simgesi, gümüş kaplama bir kumanda bastonu ve hükümdarın dairesinde bulunan bazı eşyaları mühürlemeye yarayan bir "mühr-i

Aylık Tarih

hümâyûn" dur. Kadınlar bile ona büyük saygı gösterirler ve eğer Valide Sultan yoksa, hükümdar onu valide adıyla şereflendirir.

Görevinde kendisine hazinedar usta yardım eder. Padişahın elbiselerinin bakımı ve haremın ekonomik işleri onun görevidir. Kadınları yazlık evlerine o götürür ve onlarla kalır, kâhya kadın ise, haremın öteki üyeleriyle birlikte şehirde oturur.

Sarayın kadınlara ayrılmış bölümü kalın bir duvarla çevrilmiştir. Tek geçit, iki tunç ve iki demir kapıyla kapalıdır.

PADİŞAHIN DAİRESİ

Buralarda haremağaları gece-gündüz nöbet tutarlar ve kimse padişahın özel emri olmaksızın içeri giremez. Haremın ortasında padişahın dairesi bulunur. Buradaki başlıca bölümler, yatak odası ve taht salonudur. Yatak, yüksek bir peykenin üzerinde kurulmuştur; sırma ve ince incilerle işlemeli saten perdelerle çevrelenmiştir. Odada bundan başka bir de sırma işlemeli örtülerle kaplı bir sofa bulunur. Padişah, prensesleri ve kadınları, taht salonunda kabul eder; başlıca dinî ve millî bayramları da orada kutlar. Duvarlar sırma örtülerle kaplıdır; salon, zengin sofalar, dört köşesi sırma ve değerli taşlarla işlemeli tahtlarla döşenmiştir. Bu binanın arkasında, «harem hazinesi» diye anılan ve kâhyanın yardımcısının idaresinde bulunan on üç odalık elbise dairesinin binası yükselir. Onun yakınında porfir sütunlara dayanan mermer zeminli hamam bulunur. Padişaha burada gedikli kızlar hizmet eder (2).

2) Biri mâbeynde, diğeri sünnet odasında olmak üzere iki hamam daha vardır.

Sofa denen büyük salon, bir yandan padişahın dairesine, bir yandan kadınların dairelerine açılır. Bu sonuncuların her biri, on, on iki odadan meydana gelir ve kadınlar buraya eskilik sırasına göre yerleştirilir. Bunun arkasında Hazinedar Usta ve yardımcısının ayrı binaları vardır. Daha sonra, gedikli, usta, şakirt ve cariyelerin yerleri gelir.

Haremın geri kalan sakinleri için, gece gündüz yanan ve herkesin dilediği saatte girebileceği bir ortak hamam vardır.

Kadınlar ender olarak birbirlerini görür; sadece teşrifat günleri birbirlerini ziyaret ederler; bunlarda bile, padişahın izni olmadan görüşemezler.

Kadınlar, prensesler gibi giyinir; mev-

kilerinin simgesi pırlanta tokalar, dirseğe kadar çıkan kürk manşetler, alından sarkan bir tutam zülûf (saç) ve özellikle başlarıyla omuzlarını örtmeye yarayan ender güzellikteki keşmir şallarıdır, «ikballer», zengin kumaşlar ve kışın kürklü elbiseler giyinirler. Gedikliler ve ustaların elbiselerinin arkası yerlerde sürtecek kadar uzundur; kürk taşımaları yasaktır. Bellerine, ikballer gibi şal sararlar, bazan da taşlarla süslü olan altın tokalı kemerler takarlar.

Kadınlar, mevkilerine göre aylık alırlar. Birinci kadın ayda on kese, ya da yılda altı bin akça alır; ötekiler sınıflarına göre azalarak olarak az alırlar. Hazinedar Usta beş, muavini üç alır.

Bu tutarlar, kara haremağalarının başkanı tarafından yönetilen, Mekke ve Medîne vakıfları hazinesi tarafından ödenir.

Ayrıca hazinedarlar 1689'dan bu yana II. Süleyman tarafından bahşedilen yedi bin beş yüz akçalık bir şeref ödeneği alırlar.

Haremın geri kalan sakinleri, ücretlerini üç ayda bir alır, ikballer de dahil olmak üzere gedikliler üç ayda iki yüzer akça alırlar; ustalar iki yüz, şakirtler elli ve cariyeler otuz beş... Bu ücretleri İstanbul gümrüğü öder.

İki bayramda ve Hazret-i

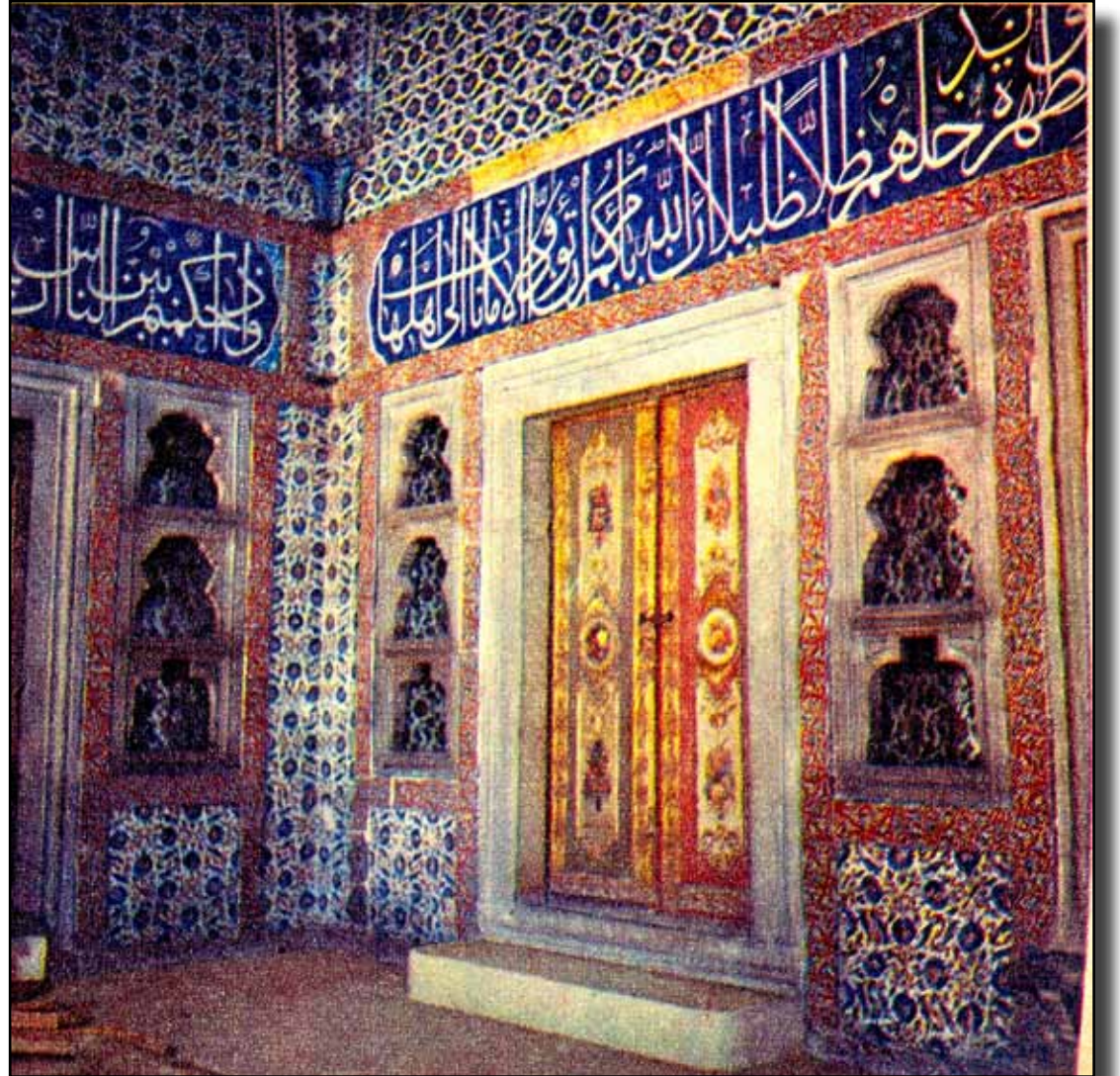
Muhammed'in doğumunda, padişahın yazlık sarayına gidişinde ve şehre dönüşünde haremın bütün sınıflarında ikramiyeler dağıtılır. Bir kadın anne olunca, zengin hediyelerden başka yılda, otuz-otuz beş bin akçalık bir has sahibi olur.

Haremına karşı en cömert davranmış olan padişah, I. Abdülhamid idi. Kadınlarını mücevhere boğmakta ve onlar da, bunları değerlendirmek için, yeni model elbiseler icat etmekteydiler. Bu lüks, yavaş yavaş bütün büyüklerin haremlerine sıçradı; ancak hazineye on beş milyon akçaya mal olan bu çığır açma durumunu gösteren padişahın ölümüyle bu ortadan kalktı.

Padişah, kadınlarını sırayla ziyaret eder; herbirinin günü vardır. Sırası gelen mazeretli (nöbetli) olmadıkça, o yirmi dört saat içinde başka bir kadına gitmekten çekinir.

Padişah, geceyi haremde geçirecekse dairesine gider ve davetli kadın oraya gelir. Yemekten önce çağırırsa, ona ayrı bir sofraya kurulur, çünkü padişahın sofrasında sadece sultanlar yemek yiyebilir.

Padişahın bir kadını ziyaret etmesi enderdir; meğer ki, kendisi veya çocukları hasta olsun. Hareme girdiği zaman, gümüş demirli kunduralar giyer; amaç, geldiğinin duyulmasını ve herkesin

I. Abdülhamid'in Yatak Odasının kapısı.

uzaklaşmasını sağlamaktır; çünkü karşısına çıkmak, padişaha saygısızlıktır (3).

(3) Aynı nedenle padişah, sarayın bahçesinde gezindiği zaman da herkes uzaklaşmalıdır. Bu konuda dikkatsizlik edilir de padişahla karşılaşılırsa, bu, hünkâra çatmak suçuyla cezalandırılır.

DOĞUM TÖRENİ

Hareme hâkim düzen birliği, kadınların doğumu ve loğusalığında bile eksiksiz devam ettirilir; bu durumda eski bir geleneğin emrettiği formaliteler gözetilir. Doğumdan üç gün sonra kadın, kendisi için hazırlanan özel odaya nakledilir. Her kadının ilk loğusalığı için hazırlanan bu oda, dört köşesi değerli taşlarla ve incilerle süslü, gümüş başlıklı sütuna yerleştirilmiş zümrüt ve ufak incilerle işlenmiş kırmızı satenden perdelerle çevrili bir yatakla; duvarlarına asılı kırmızı örtülerle ve mavi satenden işlemeli bir sofa ile döşenmiştir (4).

(4) Yazar, hemen hemen hepsi Hıristiyan olan seksen nakışçının işlemiş olduğu böyle bir sofa örtüsünü 1779'da sarayın kuyumcusunda görmüştür.

Fakat burada ancak altı hafta kalabilir; bu sürenin sonunda eşyalar, aynı kadının izleyen loğusalıklarında, yine ona tahsis edilmek üzere kaldırılır. Bu mobilyaları süsleyen değerli taşlar hazineye saklandığı için fazlaca bir israfa yol açmamaktadır.

Kadın, bu odaya yerleştirildikten sonra, hazineusta birer yazıyla evli sultanları ve başlıca devlet ricalinin karılarını, tebriklerini sunmak üzere davet eder.

Bu yazılarla birlikte, içi şerbet dolu porselen kaplar gönderilir. Sultanlardan başka, davet edilen kadınlar, sadrâzâmın karısının dairesinde toplanırlar ve birlikte arabalara binip, sarayın harem dairesine giderler. Loğusanın odasına kabul edildikleri zaman, selâmlar ve sofaya oturup örtünün ucunu öperler. Az sonra sultanlar ve öteki kadınlar girer. Bunlar, tebriklerini sunduktan sonra devlet ricalinin zevcelelerinin arasına karışmamaları kaygısıyla kendileri için özel olarak hazırlanan tribünlere çıkarlar. Bu tören sırasında iki câriye, yatağın perdelerini çekip, açık tutarlar. Bu şahane yatağın ayak ucunda, yeni doğan yavruyu kucaklamış olan sütanne ve ebe durur. Bundan sonra halıya diz çökmüş duran çalgıcı câriyelerin çaldığı nağmeler duyulmaya başlar.

Aynı anda harem ve sarayın kalan

bölmeleri aydınlatılır ve bu işaret üzerine şehirde şenlik başlar.

Padişahın dairesiyle kadınlarının arasında bulunan büyük avlu ışıl ışıl yonar ve haremdeki genç kızlar gönüllerince ve çılgınca eğlenmekte serbest olurlar. Kimi Osmanlı, kimi Avrupalı elbiselerine bürünür; bazı olayları alaya almaya başlarlar. Örneğin, sadrâzâmın ağzından ülkesine savaş ilân edildiğini duymaya gelen bir yabancı elçinin, görüşmeden sonra yakalanarak saraydan ayrılması, yahut Rumlar'ın cenaze töreni. Kızlar, papazlar gibi giyinir, ellerine aldığı buhurdanları «kirye, kirye» diye şarkı söyleyerek sallar ve ötekiler kahkahaları koyverirler. Veya ellerine geçirdikleri zavallıları kıyasıya falakaya yatıran zaptiyeleri taklit ederler. Lâubaliliğin alabildiğine hüküm sürdüğü bu şenlikli anlarda, padişahı bile esirgemezler. 1780'de, Râbia Sultan'ın doğumu nedeniyle genç kızlar, Abdülhamid'cilik oynamış ve şu olayı alaya almışlardı: "Padişah, iktisat kaygısıyla kadınların uzun pelerinler giymelerini yasaklamıştı. Bir gün kılık değiştirip gezindiği sırada, bazı kadınların bu emri dikkate almadıklarını gördü ve öylesine kızdı ki, koşup yakalarına yapışmaktan geri durmadı. Genç kızlar henüz taze olan ve halk arasında derin yankılar yapan bu olayı parmaklarına dolamışlardı. İçlerinden biri, elinde bir hançerle arkadaşlarının üstüne yürüdü ve pelerinlerini keser gibi yaptı; ötekiler, dehşet çığlıkları savurarak kaçışmaya başladılar. Bu sahne, sultanlarla birlikte kafesin gerisinde oturmuş, onları seyretmekte olan padişahı çok güldürdü."

Şenlikler, ertesi gün de tekrarlanır ve doğumun altıncı gününde beşik kabulü töreni yapılırdı. Bu şeref sadrâzâma verilmiştir. Beşiği saraya vezirlerden ve subaylardan kurulu bir alayla getirir.

Değerli taşlarla süslü bu altın beşik törenle harem kapısına Birinci Oda'nın subayları, İkincinin subayları tarafından getirilir; bunlar piyadeyi, atlıları ve bahriyeyi temsil etmek üzere yeniçeri, sipahi ve levant kılığında girerler.

Başta yürüyen silâhdâr ağa, beşiği siyahî haremağalarının reisine teslim eder; o da hareme girip hazineusta verir. Beşiği lohusanın odasına götürür. Beşik geldiği zaman orada bulunan davetli kadınlar ayağa kalkarak teslim alırlar. Sofanın ortasında, sağında sultanlar ve kadınlar, solunda devlet ricalinin karıları olduğu hâlde oturan anne, beşiğe bir avuç altın atar, bundan sonra davetli kadınlar da altın atarlar. Sonra ebe, çocuğu beşiğe yatırır. Oku-

duğu dualara oradakiler hep bir ağızdan âminlerle cevap verirler. Bundan sonra ebe, çocuğu üç defa sallar ve kucasına alır. Bunun üzerine kadınlar beşiği zengin kumaşlarla örterler. Bu hediyeler ebeye gider.

Bu törenden sonra önde çalgıcı kadınlar üzere cariyeler odaya girerler. Bir ellerinde mum, öteki ellerinde içi meyva ve şekerlemeler dolu tepeler taşır, yahut Nahl getirirler. "Nahl, gümüş veya mumdan yapılarak gelinlerin önünde götürülmesi ve sonra gelin odasına konulması için yapılan bir piramit veya süs ağacıdır."

Bunları davetli kadınların her birinin önünde bırakılır ve onlar bu hediye ertesi gün saraydan ayrılırken, evlerine götürürler. Şenliklerin sürdüğü o üç gün içinde davetliler, kadınların ve iki hazinedarın dairelerinde kalırlar.

Ayrılırken lohusayla yeni doğan bebeğe ve dairesinde ikamet ettikleri kadına zengin hediyeler sunmaları âdettir. Bu saygı gösterisi, sadrâzâmın karısına yetmiş bin akçaya ve ötekilere, mevkiine göre pek çok masrafa yol açar.

Şeyhülislâmın karısı bundan ayrıcalıklı tutulmuştur. Fakat öte yandan davetli kadınlara mücevherler, şallar, kumaşlar, kürkler, hattâ tomarla altın verilir. Böylece bu şenlikler öylesine büyük masraflara yol açmaya başladı ki, Abdülhamid, saltanatının sonlarına doğru sadece padişah kızlarını davet eder oldu.

HAREM'DE HAYAT

Bu olağanüstü durumlar ve benzeri şenliklerle kutlanan bayramlar dışında haremde hayat baskılı ve yeknesaktır. Hiçbir kadının, sarayın dışına çıkmasına izin verilemez. Ramazanda, Hazret-i Muhammed'in hirkasının suya batırılması suretiyle yapılan suyun kutlanması töreni dışında, sarayın camisine bile gidemezler; o zaman bile orada zenci hadım harem-ağalarıyla yalnız bulunur ve padişahın devlet ricaline hediye gönderdiği bu suyu, ufak şişelere doldururlar. Kadınlar, padişahın izni olmaksızın sarayın bahçesinde de gezinemezler. Sadece ara sıra, günlerini bahçedeki köşklere birinde geçirme iznini alabilirler. O zaman, söz konusu köşkün kapıcılarına (bostancı) uzaklaşma emri verilir; sonra etrafına fırdolayı bir örtü gerilir ve siyahî haremağaları dışarda nöbet tutarlar. Kadınlar, sabah giderler; öğle vakti padişah da onlara katılır ve orada da teşrifat gereğini unutmuyup, yemeğini ayrı bir sofrada yer.

Sadrâzâmın o günlerde padişaha saygı görevi vardır: mutfağında pişirilen

Üçüncü Osman Dairesi.

çeşitli yemekleri oraya göndermesi gelenek gereğidir. Her birinde yaklaşık elli tabak bulunan yirmi bir büyük sini gönderir. Bunlardan dokuzu padişahın ve kadınların sofrasına tahsis edilmiştir. Bu tepsiler, kırmızı tülle örtülür ve kâhya bey tarafından mühürlenmiş olur.

Kâhya bey de bir vezirdir ve bu tören nedeniyle o gün sadrâzâmın mutfağını ziyaret eder.

Yemeği taşımakla görevli kişi Kızlar-ağasıdır. Yemekle birlikte sadrâzâmın bu nedenle yazdığı mektubu da padişaha teslim eder. Padişahın, bu tepsideki yemeklerden birkaç tanesini sofrasına koydurması, sadrâzama büyük saygı sayılır. Sadrâzâm, bu saygı gösterisine ayrıca koşumlu şahane bir de at ekler. Aynı nedenle evlenip şehre yerleşmiş olan sultanlar, yeniçeri ağası ve gümrük emîni, saraya çiçek ve meyvalarla dolu porselen kaplar gönderirler.

Halvet-i hümâyûn diye adlandırılan bu eğlence partileri, yılda dört, beş kez tekrarlanır; ancak bazan kadınların serbestçe eğlenebilmesi için katılmadığı da olur.

Kadınlar, yazı padişahla birlikte Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki Beşiktaş sarayında geçirirler. Oraya gittikleri zaman kimse onları görmesin diye, ciddî tedbirler alınır: Kadınlar şafak sökmeden yola çıkarlar, sarayın bahçesini, içi pan-

curlu arabalar ve haremden Yalı köşküne kadar gerilmiş iki sıra perdelerin arasından geçerek katederler. Orada sandallara binerler. Oraya girmek için uzun şallara bürünür ve her birinin çocuklarıyla ve nedîmeleriyle birlikte yerleştikleri kayık, dört yandan kapanır; dışı zenci hadım haremağaları nöbetçi dururlar. Bu sandallar, bunları çevreleyen ve özel sandalları uzaklaştırmak üzere eli sopalı muhafızlarla dolu sandalların eşliğinde yol alır.

Doktorlardan başka hiçbir erkek hareme ayak basamaz. Onlar bile padişahın özel izniyle ve zenci haremağalarının eşliğinde girebilirler. Hasta kadın ve çevresindekiler uzun şallara bürünürler. Doktor nabzına bakmak isterse, hastanın bileği bir tülle örtülür; dilini veya gözlerini görmek istiyorsa, yüzün kalan kısımları tamamıyla örtük olmak şartıyla gösterebilir. Kızlarağası bile haremdeki kadınlardan birine dikkatlice bakamaz. Bir kadın veya bir sultanla karşılaştığı zaman eteğinin ucunu öpmek zordur.

Kadınlar, âzâd edilip, şehirlilerle evlenmiş olan cariyelerden başka harem dışı kadınları göremezler. Bir de, bir sultan yahut yüksek mevkili bir kadının tavsiyesiyle gelen satıcı, nakışçı veya hekimlikten anlayan kadınları görebilirler; ancak bunlarının adlarının ve sul-

tanın tavsiyesinin kızlar-ağasına önceden verilmiş olması şarttır. Çünkü, tavsiye edenlerin haremlerle gizlice münasebet kurması ve hükümdarın üzerinde en çok etkisi bulunan kadını, kendi menfaatlerine çalışmaya teşvik etmeleri ihtimali akla gelir.

Zayıf karakterli padişahları etkilerine almış birçok kadınlara tarihte rastlanmaktadır.

I. İbrahim'in kadınları, devlet idaresine karıştırdı. Bunu, birçok eyâletlerin idarelerini elde etmeye kadar vardırırlar ve oralara kendi adamlarını getirtip, onlar aracılığıyla idareyi gerçekleştirdiler. Bunlardan biri, Haseki Sultan, hükümdarla evlendi ve aklını öylesine çeldi ki, padişah, kızkardeşleri sultanların yeterlice saygı göstermediklerine hükmederek, masada ona hizmet etmelerini, hattâ yemekten önce ve sonra ellerine su dökmelerini emretti.

Âzâd edilen cariyeler de, dışarıyla harem arasında gizli ilişkileri kolaylaştırılabilmektedirler. Bu yüzden evlenme konusunda talipleri çok olur (5).

(5) Harem-i hümâyûnla ilgili özellikler hakkında, bilgi edinmenin en sağlam yolu bu eski cariyelerin kocalarıdır.

Bu birleşmeler, çoğu kez daha önceden yerleşmiş arkadaşları tarafından gerçekleştirilir. Âzâd etme bazan bir adağı yerine getirme veya bir Kadın'ın çocuk dünyaya getirmesi vesilesiyle, ama daha çok bir cülus münasebetiyle yapılır. Yeni hükümdarın birçok cariyeyi, özellikle anne olmamış kadınları ve gözdeleleri âzâd etmesi âdettir.

Fakat son hükümdardan çocuk sahibi olmuş kadınlar kanunen âzâd edilmiş oldukları hâlde, ne evlenebilirler, ne de hürriyetlerinden faydalanabilirler. Mücevherlerinin bir kısmından ve annelelerinin bakımına muhtaç olmayan çocuklarından mahrum kalarak, eski saraya sürülürler. Bununla beraber zaman zaman, saraya gidip evlâtlarını görebilirler. Bu arada oğlan anneleri, müstakbel Valide Sultan sıfatıyla büyük saygı görür.

VALİDE - SULTAN

Bir padişah cülus eder etmez, annesi törenle eski saraydan, padişahın sarayına getirilir. Kendisine üç yüz bin akçalık bir has tahsis edilir, evinin masraflarını da hazine öder. Maiyetinin başlıca şahsiyeti kâhya, mâlî işlerinin idaresidir. Bu mevki önemlidir; zira işlerinin idarecisi olan kişinin, padişahın üzerinde etki kurması doğaldır. Öbür taraf-

tan, hükümdar annelerinin itibarı büyüktür, çünkü bütün Osmanlı hükümdarları, kendilerini dünyaya getiren kimseye büyük saygı göstermişlerdir. Bu sebepten, Valide Sultan'ın, büyük bir karakter gücü göstermeyen bir vezire, şahsî irâdesini kabul ettirmesi için oğluna iki satır yazması çoğu kez yeterli gelir. Ve vezir, nice önemli mevkilere. Valide sultanın, daha doğrusu kâhyasının keyfince adam tayin eder. Görülüyor ki, işini bilir ve cüretli bir kâhyanın elinde pek büyük imkânlar vardır ve muazzam bir servet edinmek amacıyla, muazzam bir mekanizmayı hareket ettirebilmektedir. Ancak gözde kalabilmesi için bu servetin bir kısmını hâmişine, hattâ hükümdara hediyeler vererek harcaması kaçınılmaz bir şeydir. Zaten kâhyalık mevkii, birçok vezirlerden daha yüksek sayılmaktadır.

Valide sultan, eski bir geleneğe uyarak oğlunu, arştanım, ya da kaplanım diye çağırır.

SULTANLAR

IV. Mehmed'den bu yana, sultan ünvanı sadece hükümdar kızlarına verilmektedir. Bir sultan, annesi tarafından yetiştirilir. Eğer annesi ölmüşse, bu görev çocuksuz bir «kadın»'a veya eski bir «gedikli»'ye emanet edilir. Kendisine ayrı bir daire tahsis edilir ve annesinin maiyetindeki kişiler onun emrine verilir.

Eskiden sultanlar, Karaman, Kastamonu, Men-teşe gibi Anadolu'daki Müslüman hükümdarlarla evlendirilirdi. Ama bir eyâleti asla çehiz olarak götürmezlerdi. Ayrıca, zeamet sahipleri yahut ulemâdan biriyle de evlendirilebilirlerdi. III. Mehmed'in sultanları, basit subaylara vermesinin tek sebebi, yirmi beş kızkardeş, birçok kızlara ve akrabaya sahip olmasıydı, kaldı ki, vak'anüvisler (resmi tarihçiler) bu hareketin uygun görülmediğini de kaydeder.

III. Ahmed'den bu yana prensesler, devlet ricali arasında en yüksek kademeyi oluşturmakta olan üç tuğlu paşalarla evlendirilmektedir.

Prenseler çok genç yaşta evlendirilir; hattâ hükümdar onları bazan çocukken nişanlar ve bu şerefe lâyık görülen paşa, müstakbel karısını yetiştirmekle görevlenir. Dâmad çoğu kez yaşlı ve zengin bir kişidir. Bir prenses genellikle iki, üç kez nişanlandıktan sonra on altısına varır varmaz evlendirilir.

PRENSESLERİN EVLENMESİ

Düğün, sarayda, geleneğe uygun şekilde yapılır. Evlenecek sultana, zenci hadım haremağalarının reisi, dâmad

tan hediye eder.

Düğün münasebetiyle paşa, şenlikler düzenler ve bütün devlet ricalini davet eder. Önce, müstakbel eşine verdiği hediyeler, törenle saraya getirilir. Bunların yüzük, bilezik, küpe, broş gibi mücevherlerden, tuvalet aynası, taş ve incilerle süslü bir duvaktan, sırmalı bir kese içinde iki, üç bin dukadan, şekerlemelerle dolu kırk adet gümüş tabaktan meydana gelmesi âdettir. Eskiden, hediyelerin en değerli parçası kıymetli taşlar çakılmış altın bir taçtı; ama Bizanslılardan kalma bu âdet bir asır önce terk edildi.

İki gün sonra sultanın çeyizi, sarayın salonlarından birinde teşhir edilir. Sadrâzam, şeyhülislâm, saray erkânı, sultanın mücevherlerinin bulunduğu kutuya hediyelerini bırakmak ve çeyizin saraydan, sultanın ikamet edeceği saraya taşınmasında hazır bulunmak üzere oraya giderler.

Ertesi gün sultan, yanında öbür sultanlar ve saray erkânı olduğu hâlde, saraydan yeni ikametgâhına gider. Orada onu kocası ve kızlarağası karşılar. Bu sonuncusu, gelini kolundan tutarak harem kapısına kadar götürür. Bundan sonra kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı yerlerde şahane birer ziyafet çekilir. Yatsı namazında davetliler paşanın dağıttığı hediyeleri alıp çekildikleri zaman, zenci hadım haremağalarının reisi, damada, sultan namına bir Samur kaftan giydirip, onu dairesine götürür. Orada, evlenen prensese: «Şanlı Sultanım, işte paşa hizmetkârınız» diye, kocasını takdim eder ve hemen çekilir.

Sultan, nedimelerinden biri (yenge kadın) olduğu hâlde, bir perdenin gerisinde saklanmıştı. Bu kadının rolü, halk arasındaki düğünlerde olduğu gibi teşrifatçılıktır.

Paşa, odanın bir köşesinde namazını kıldıktan sonra karısına yaklaşır, eteğini öper ve gelip yanına oturması için işaret etmesini bekler.

Sadrâzam veya Kapdân-ı derya ile evlenmesi hâli ayrıdır. Bunlar «kubbe vezirleri»nin kalkmasından bu yana İstanbul'da ikamet etmektedirler. Bunlarda sultan, evliliğinden altı ay sonra kocasından ayrılır.

Dâmad, evlenmeden önce eyâlet valisi idiye oraya, vezir idiye yeni tayin

“Tableau General de l'Empire Othoman” adlı eserin kapağı.

adayına da saray ricalinden biri vekâlet eder. Toplantıyı şeyhülislâm idare eder ve nikâhı kıyar. Bu münasebetle yapılan bir akitle düğün hediyesi (mihr) tayin edilir. Elli, hattâ yüz bin duka altınını bulan mihr, dâmad öder. Sultan bu törende asla bulunmaz. Paşa da sadece seyirci durur. Padişah ender olarak gelir. Kızlarağası, damada, şeyhülislâma ve Aya-sofya Camisi hatibine birer Samur kaf-

edildiği görevinin başına gider. Dönüp bir süre İstanbul'da kalması için yılların geçmesi gerekir ve bu arada da, mütevazı bir hayat sürmek zorundadır. Sultanın kocasıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaşmasına cevaz yoktur. Tarih bu kurala bir ayrıcalık olarak IV. Mehmed'in kızı Hadice Sultan'a 1704'te İzmît'e sürülen kocasıyla birlikte gitme izni verildiğini kaydeder.

Paşa'nın üç gün sonra Mısır valiliğine tayini üzerine, sultanı İstanbul'a getirmek üzere hemen bir kadırga gönderilmişti. Sultanların, İslâm'da farz olan Hacc'a gitmelerine de cevaz yoktur.

Sultanın kocasına öyle fedakârlıklar zorunlu kılınmıştır ki, bu şeref, ona çok pahalıya mal olmaktadır. Evlenmeden önce, bütün zevcelerini boşamak zorundadır; sultandan sonra da başkısıyla evle-nemez. Sultanın özel izni olmadan câriye bile tutamaz ve hanedana saygı mecburiyeti, damadı, sultanı boşamak-tan men eder.

Sultanlar, saray kadınlarına nazaran daha hürdür. Evlerinde zeamet sahiplerinin karılarını kabul edebilir, harem-i hümayûnu diledikleri zaman ziyaret edebilirler. Hükümdar da, tebdil-i kıyafet edip, onları evlerinde ziyaret eder. I. Abdülhamid, ablası Esmâ Sultan'ı sık sık ziyaret ederdi. O kadar ki, sultan, bu ziyaretler sırasında hükümdara hizmet etsin diye ona güzel bir câriye takdim etti. Çok geçmeden genç kız hâmile kaldı ve padişah onu harem-i hümayûnunun yedinci kadını yaptı. Cârîye, törenle saraya götürüldü ve herkes buna şaşıtı.

İtibarlarından faydalanıp da harem-i hümayûndaki kadınlar, zenci haremağaları, baltacılar, saray bostancıları ve özellikle kâhyaları aracılığıyla adamlarına rütbe ve mevki sağlamayan bir tek sultan mevcut değildir. Hele hükümdar zayıf karakteri iyse, taleplerinin sonu gelmez. Sultanların gönderdikleri yazıların ve mesajların baskısı altında kalan devlet memurlarının görülmemiş suistimâller ve haksızlıklar yapmak zorunda kaldıkları olur. Sultanlar ise daima âlicenab hislerle hareket etmez, bazan, menfaatler baskın gelir.

Gerçekten, sahip oldukları haslar, ortalama yılda yirmi beş-otuz; pek pek kırk bin akçadan ibaret olup, saraylarının masrafını karşılamaya yetmemektedir. Hazineden de ayda altı bin akçadan fazla alamazlar ama, padişah onlara, senenin belli zamanlarında çeşitli zengin hediyeler verir. Kaldı ki, padişahlar, cami vakıfları tesis etmeyi daima vazife bilmiş ve bu vakfın gelirinden bir kısmını kızlarına tahsis etmişlerdir. Örneğin, III. Mus-

tafa, inşa ettirdiği Lâleli Camii'nin vakfını kurarken, gelirinden, kızlarına biner, oğullarına bin beşyüzer ve kadınlarına beş yüzer akcalık bir gelir ayırmıştır.

HANIM - SULTANLAR

Sultan kızlarının kaderi, annelerinininki kadar sıkı kurallarla kayıtlı değildir. Koca seçmekte serbesttirler. Bunlar «Bey» unvanını alırlar ve genellikle sarayda kalıp, kapıcıbaşı ve hasodalı sınıfına alınırlar. Hanım sultanlara ayda üç yüz akça maaş verilir ve hükümdarın izni olmadan kocaları onları boşayamaz.

ŞEHZADE

I. Mehmed'den bu yana, padişah oğullarına şehzade denmektedir. Bu kelimenin aslı, Farsça olup, şah oğlu anlamına gelir. İlk dört Osmanlı padişahı devrinde, padişahın en büyük oğluna «paşa», ötekilere, «bey», «çelebî» veya «emîr» unvanı verilirdi, ancak bu sonuncu unvan devlet ricaline de verilmekteydi.

Bir prens doğar doğmaz, hizmetine «usta» denen yirmi genç kız tahsis edilir. Şehzadeyi genellikle bir yaşında sütten keserler. O zaman kendisine altmış kişiden kurulu bir maiyet tahsis edilir. Başlıcaları şunlardır: Has odalı denen üç subay; bunlardan en yaşlısı Başlala unvanını taşır ve görevi mürebbiliktir. Emrinde lala unvanını taşıyan üç hadım zenci bulunur. Ötekiler, en genç içoğlanları arasından seçilir.

Şehzade dört veya beş yaşına geldiği zaman kendisine bir hoca tayin edilir. Devletin çeşitli ilerigelenleri sarayda toplanırlar; şeyhülislâm, padişahın huzurunda genç prensi ve alfabesini takdis eder; sonra bütün harfleri tekrarlatır. Kitap, karton, çanta v.s. gibi çocuğun tahsiliyle ilgili eşyalar, sadrâzâmın hediyesi olup, altın ve kıymetli taşlarla süslenmiştir. Bu törenden sonra, orada hazır bulunanlar şeref kaftanı giyerler. Hoca görev alır ve kızlar-ağasının daire-sinde derslerini vermeye başlar.

Genç şehzade, Kurân okumayı bitirdiği zaman, bütün devlet ricalinin tebriklerini kabul eder ve herbiri bir mücevher hediye eder; bu vesileyle protokol, prensin, şeyhülislâmın elini öpmesini gerektirirse de, o bundan sakınarak, dudaklarını prensin omzuna değdirir.

SÜNNET DÜĞÜNLERİ

Padişahın saltanatı boyunca prensler hürriyetlerinden istifade ederler. Ata binmeye başladıkları zaman yanlarında özel maiyet subayları olduğu hâlde, ba-

balalarının peşinde camiye giderler; bu subaylardan biri, genç prensin başının üstünde bir şemsiye tutar. Onların da, padişahınki kadar süslü birer sandalları vardır; ancak sandalların gölgesi mavi veya sarı çuha ile örtülüdür. Ayak dîvânında, hattâ yabancı elçilerin ziyaretinde tahtın solunda, ayakta dururlar.

Altı veya yedi yaşına vardıkları zaman sünnet edilirler. Bu dinî vecibe dolayısıyla birkaç hafta süren şaşaalı şenlikler tertip edilir. Tören, bütün imparatorluğa üç-dört ay öncesinden fermanlarla duyurulur ve eyâlet valileriyle, yüksek rütbeli subaylar düğüne davet edilir. Hipodrom veya sarayın avlusu, devletin ileri-gelenlerinin, çeşitli askerî sınıfların günlerce ağırlandığı bir eğlence yeri hâline girer; şenlikler sırasında, mehter çalar, oyunlar ve temsiller verilir, padişah, devlet ricaline hediyeler, askerlere ihsanlar verir, fakirlere sadakalar dağıtır. Osmanlı tarihinde, birçok padişahlar tarafından, bu vesileyle verilen şahane şenliklerin tasvirlerine rastlanmaktadır. En çok dikkati çekenler, II. Mehmed, I. Süleyman ve III. Murad devrindekilerdir; ilk ikisi otuz gün, üçüncüsü iki ay sürmüştür.

Prens, on üç, on dört yaşına gelince, emrine ayrı bir daire tahsis edilir ve bundan sonra, annesi ve kızkardeşlerinden başka, haremdeki kadınlardan birini görmesi yasaktır.

Eskiden şehzadelere vilâyet valiliği verilirdi. Osmanlılar bu konuda eski halifelerin ve öteki Müslüman hükümdarların geyeneğini devam ettiriyorlardı. Korkut, Cem, Mustafa, Ahmed ve Selim gibi şehzadeler dolayısıyla edinilen acı tecrübeler bu sistemi terketmelerine yol açtı. Bunların, saraydakilerin aynı olan unvanlar taşıyan yüksek rütbeli subaylardan kurulu birer sarayları vardı. Hasları, otuz iki yük (yirmi altı bin altı yüz altmış altı akça) den ibaretti; ancak vilâyet gelirini diledikleri gibi kullanma hakkına sahip idiler; kaldı ki, haksız vergilerle gelirlerini arttırma yoluna gidenler de oluyordu. Hattâ çocuk yaşta onlara valilik verilir ve vilâyet onların adına idare edilip, geliri onlara tahsis edilirdi. Ancak I. Ahmed zamanında şehzadelere vilâyet valiliği verilmemesi ve sarayda alıkonmaları esası kabul edildi. Ve o gün bugündür sadece saltanat süren padişahın oğulları hürriyetlerinden istifade etmektedirler. Ancak babalarının ölümünden sonra onlar da, günün birinde tahta çıkıncaya kadar sürecek bir hapis hayatına mahkûm edilirler.

İstanbul'daki

Kiliseden

Çevrilen

Camiler-4

Ayasofya

H. Veysel Güteryüz
Kiliseden Çevnilen Camiler

Ayasofya, Bizans İmparatoru Birinci Jüstinyen tarafından MS 325-326 yılları arasında İstanbul'un tarihi yarımadasındaki, eski şehir merkezine inşa ettirilmiş, bazilika planlı bir patrik katedralidir. 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra, Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye dönüştürülmüştür. 1935 yılından 2020 yılına kadar ise müze olarak hizmet vermiş sonra tekrar camiye çevrilmiştir.

Ayasofya, iki ayrı dinin özelliklerini bir arada muhafaza eden yeryüzünün ender mabetlerinden biridir. Doğu Roma İmparatorluğu devrinde yapılmış olan Ayasofya, dünyadaki Bizans eserlerinin en ünlüsüdür.

Ayasofya inşa edildiği günden bugüne kadar tam 3 defa biçim değiştirmiştir.

Ayasofya'nın ilk kez, Roma imparatoru Büyük Konstantin'in, imparatorluk merkezini İstanbul'a getirerek, şehri onarmaya başladığı, 326 yıllarında yapıldığı kabul edilmektedir. Fakat bu bina çok küçük olduğundan, ya da başka bir düşünceye göre bir deprem sonucunda yıkıldığından, imparatorun oğlu İkinci Konstantin Ayasofya'yı yeniden yaptırmış ve kilise 360 yılında törenle açılmıştır. Üstü ahşap bir çatı ile örtülü olduğu tahmin edilen bina, Büyük Kilise adıyla anılıyordu. Kilise, sonradan Thea

Sofia ismini aldı. Daha sonraları Ayasofya'ya çevrildi ve bu isim, İstanbul, Osmanlılar'ın eline geçtikten sonra bile değiştirilmedi.

İkinci Konstantin'in yaptırdığı bu kilise, 404 yılındaki bir ayaklanmada, yandı. Bunun üzerine yeniden yapılan bina İkinci Theodisius devrinde, 415 yılında halka yeniden açıldı. Fakat bu kilisenin de ömrü pek uzun olmadı. 532 yılında Nika İhtilâli adı ile tarihe geçen ayaklanma sırasında ateşe verildi.

İhtilâl, 18 Ocak'ta kanlı bir şekilde bastırıldı. Tekrar tahtına kavuşan İmparator Justinianus. Ayasofya'nın yeni baştan yaptırılması için emir verdi. Bütün arzusu, Ayasofya'nın, Kudüs'te Peygamber Hazret-i Süleyman tarafından yaptırılan mabetten daha büyük ve daha muhteşem olmasıydı.

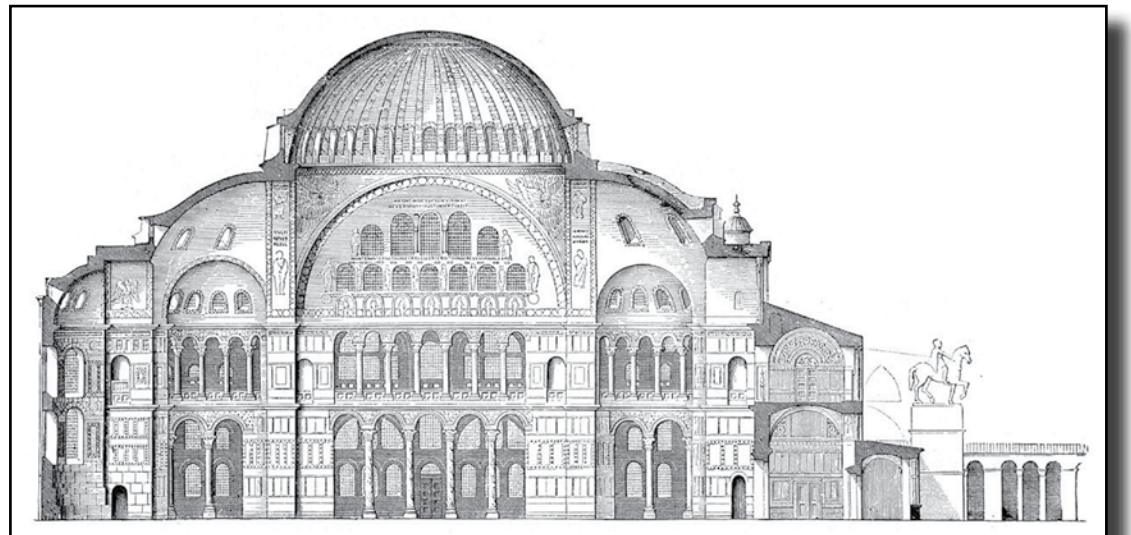
Bunun için bütün valilerinden, il

hudutları içerisindeki eski ve antik yapıların en güzel parçalarını Ayasofya'da kullanılmak üzere İstanbul'a göndermelerini emretti. Bu emir üzerine de, imparatorluğun her tarafından, değerli taşlar, mermerler, sütunlar İstanbul'a akmaya başladı.

Ayasofya'nın bundan önce iki kez yandığı dikkate alınarak, yeni inşaatta olabildiğince ahşap malzeme kullanılmadı. Kapılar bronzla kaplandı.

Mabedin iç duvarlarını kaplayan taşlardan beyaz mermerler Marmara adasından, damarlı pembe mermerler Afyonkarahisar'dan, porfirler Mısır'dan, yeşil somakiler Tesalya'dan ve Mora'dan, sarı mermerler Cezayir'den, kırmızı porfir sütunlar da çeşitli antik mabetlerden getirilmiştir.

Uzun çalışmalardan sonra niha-

Ayasofya'nın kesit planı.

1865 yılında Ayasofya. Pascal Sebah.

yet Ayasofya'nın inşası bitti. Açılış 27 Aralık 537 günü, büyük bir merasimle yapıldı. Öylesine muhteşem bir yapı olmuştu ki, zafer arabası ile açılışa gelen imparator, mabedin ihtişamı karşısında ellerini havaya kaldırıp şöyle bağırdı:

"Ey Süleyman, seni geçtim."

553 ve 557 yıllarındaki depremlerden hasar gören Ayasofya'nın kubbesinin bir kısmı 559 yılındaki depremde yıkıldı.

Eskiden çok basık olarak yapılan kubbe 6,25 m. kadar yükseltildi ve yan basınçları önleyecek şekilde dayanaklar yapılarak onarıldı. Kilise, İmparator Justinianus tarafından 562 yılında ikinci kez törenle açıldı.

Ayasofya'ya en büyük kötülüğü batılı Hıristiyanlar yapmıştır. 1204 yılında İstanbul'u zapt ve yağma eden Haçlı orduları, Ayasofya'yı sanki başka bir dine ait mabetmiş gibi yağma ettiler. Hem de insafsızca. İmparator kapısı üzerindeki altın yıldızlı gümüş levhalar, altın ve gümüş haçlar, sözün kısası, kilisede maddî ve manevî değeri yüksek ne kadar eşya varsa yağmalandı. Hattâ o derece ki, kutsal eşyalar, atlara süs eşyası oldu.

Bizans döneminde Ayasofya büyük bir "kutsal emanetler" zenginliğine sahipti.

Bu emanetlerden biri de 15 metre yüksekliğindeki gümüş İkonostasis'ti. Konstantinopolis Patriği'nin patrik kilisesi ve Ortodoks Kilisesi'nin bin yıl boyunca merkezi olan Ayasofya, 1054 yılında Patrik Birinci Mikhail

Kiroularios'un Papa Dokuzuncu Leo tarafından aforoz edilmesine şahitlik etmiştir. Genel olarak bu olay Schisma'nın yani Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılmasının başlangıcı sayılır.

Osmanlılar Zamanında Ayasofya

Osmanlılar İstanbul'u alıncaya kadar Ayasofya, birçok kez yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Hatta bir ara ibadete kapatıldı. Fâtih, İstanbul'a girdiği zaman kilise harap bir vaziyetteydi. Birçok kapıları düşmüştü. Justinianus devrindeki ihtişamından eser yoktu.

1453 yılında İstanbul fethedildi-

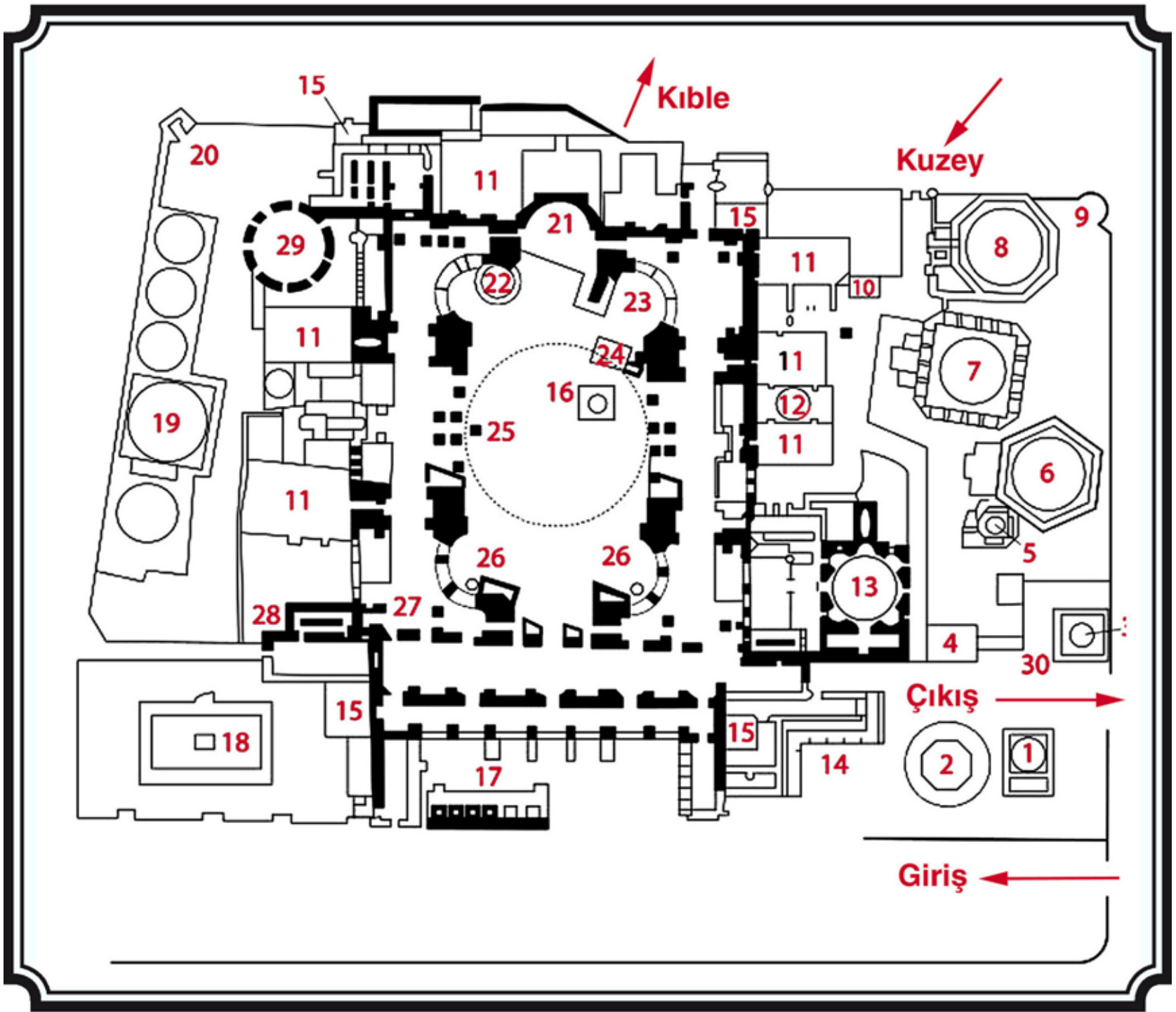
ği zaman, Ayasofya camiye çevrildi. Büyük kubbenin yanlarında bulunan küçük kubbelerden birinin üstü delinerek buraya tuğladan bir minare oturtuldu. Güneşin doğduğu tarafa bakan mihrap, Kâbe'ye yöneltilerek yeni bir mihrap yapıldı ve Fâtih Sultan Mehmed ilk cuma namazını burada kıldı.

Fâtih Sultan Mehmed, harap ve perişan bulunduğu Ayasofya'yı yeniden yaptırmıştır diyebiliriz. Tarihçi Âli Bey, Kühühlahbar isimli eserinde: "Elhak tab'-ı pâdşâhî cümleden ziyade, ol mâbed-i kadîmin ihyasına mütehalik oldu... (Gerçekten padişah herşeyden çok bu eski mabedi acilen canlandırılmak istedi)" diyerek Ayasofya'nın yeniden canlandırılmasına önem verdiğini anlatıyor. Gene tarihçi Dursun Bey ise, Fâtih'in, Ayasofya'yı gezdiği zaman, yanında olup padişah üst kata çıkıp çevreye bakarken mabedin hazin ve harap durumu karşısında duyduğu üzüntüyle söylediği bir beyiti aktarmıştır. Fatih'in beyitinin anlamı şöyledir : "Örümcekler ağ kurmuş perdedarlık ediyor, baykuşlar nöbet tutmakta". Fatih mabedin haraplığını ve bakımsızlığını anlatıyordu.

1453'de kilise, camiye dönüştürüldükten sonra Fatih Sultan Mehmed'in gösterdiği hoşgörülle mozayiklerinden insan figürleri içerenler tahrip edilmemiş, yalnızca ince bir sıvayla kaplanmış ve yüz-

18 Eylül 1865'deki Gedikpaşa yangınından sonra Ayasofya civarı. Abdullah Biraderler.

Ayasofya'nın bölümleri:

1 - Sibyan Mektebi, 2 - Şadırvan, 3 - Muvakkıthane, 4 - Gişeler, 5 - Şehzadeler türbesi, 6 - Üçüncü Murad türbesi, 7 - İkinci Selim türbesi, 8 - Üçüncü Mehmed türbesi 9 - Sebil, 10 - Sarnıç, 11 - Payanda duvarları, 12 - Birinci Mahmud tarafından yaptırılan kütüphane, 13 - Eski vaftizhane ve şimdiki Sultan Mustafa ve Sultan İbrahim türbesi, 14 - Sebil,

15 - Doğudaki ve Batıdaki İkinci Selim, ve kuzey doğudaki İkinci Bayezit minareleri, 16 - Atrium'un başladığı çıkmalar, 17 - İkinci Ayasofya kalıntıları ve Batı giriş kapısı, 18 - Yıkılan medresenin yeri, 19 - İmaret (mevcut değil), 20 - İmaret kapısı, 21 - Mihrap, 22 - Hünkâr Mahfili, 23 - Minber, 24 - Üçüncü Murad tarafından yaptırılan mermer müezzin mahfili, 25 - Dördüncü Murad tarafından yaptırılan mermer vaiz

kürsüsü. 26 - Üçüncü Murad tarafından Bergama'dan getirilen antika küpler, 27 - "Terleyen Direk" ismi verilen alt kısmı tunç kaplı sütun "Bizans zamanında Sen Greguvar direği olarak bilinmekte ve tılsımlı addedilmekteydi", 28 - Üst kata çıkış yolu, 29 - Galeriye çıkılan helzon yolları, 30 - Bizans devrinin hazine dairesi.

yıllarca sıva altında kalan mozayikler bu sayede doğal ve yapay tahribattan kurtulabilmiştir. Cami müzeye dönüştürülürken sıvaların bir kısmı sökülmüş ve mozayikler yine gün ışığına çıkarılmıştır.

Osmanlılar, Ayasofya'ya karşı, daıma büyük bir ilgi ve saygı göstermişlerdir. Yaptıkları ustaca onarımlar ve dayanak duvarlarıyla mabedin günümüze kadar gelebilmesini sağlamışlardır. Fâti, Ayasofya'nın adını da değiştirmede. Adını "Cami-i Ayasofya-i Kebir (Büyük Ayasofya Camisi)" şekline dönüştürmekle yetindi.

Daha sonraları her padişah binaya bir şeyler ekledi. Güney-

Doğudaki büyük destek duvarları ile tuğla minarenin Fâti devrinde kalma olduğu kabul edilmektedir. Zarif, ince minare İkinci Bayezit devrinde yapılmıştır.

İkinci Selim, camiyi bizzat gezerek Mimar Sinan'a incelettirmiş, çevresini açtırmış, önemli onarımlarını yaptırmış ve ön cephesi-

Ayasofya Camii'nin gece görünümü.

ne de iki minare eklettirmiştir. Mimar Sinan'ın Ayasofya'ya hizmeti çok büyüktür. Eğer, eski payandaları yeniden örmese, yeni istinad duvarlarını eklemese, herhalde Ayasofya günümüze bir harabe halinde gelebilirdi.

İki kalın minareyi yapan Sinan aynı zamanda Ayasofya'yı yıkılmaktan kurtardı. Ayrıca minarelerin kalınlığı da mabedin görünümüne uyuyordu. Öte yandan minarelerin kendilerinden çok daha kalın olan temel ve kaideleri iç taraftan Ayasofya'yı sağlamlaştırmaktaydı. İşte böylece Ayasofya bu cepheden de desteklenmiş oldu. Mimar Sinan önden o minarelerle, arkadan da o heybetli payandalarla Ayasofya'yı öylesine sağlamlaştırdı ki, bina bir Osmanlı eseri halinde ebedileşti.

Üçüncü Murad, Fatih devrinde yapılan mihrap ve minberi yenilemiş, mermer mahfilleri yaptırmış ve Bergama'dan getirilen mermer küpleri koydurmuştur.

Küplerle ilgili rivayet şöyledir: "Sultan Üçüncü Murad devrinde Bergama'da Mehmed Hatipoğlu adlı bir çiftçi, çift sürerken sapanı bir yere takılır. Bir de bakar ki, ağzına kadar dolu üç somaki mermer küpü vardır. Üstünü hemen örter ve işaret koyup, devrin padişahına gider, durumu arzeder. Sultan kendisini

bir miktar askerle oraya gönderir. Üç küp ortaya çıkartılır. Irade gereğince birisi kendisine verilir. Fakat adam mert bir kişiymiş "küpü boşaltın da alayım" der. Nedeni sorulduğunda: "Efendimiz bulunacak küplerden birini bana ihsan ettiler, fakat içindeki altınlardan bahsetmediler, bu sebepten benim hakkım değildir" der. Üzeri süvari firizli küp kendisine verilip, doğruluğunun mükâfatı olarak da büyük bir arazi parçası ihsan olunmuştur." Bu küp Bergama'da Hamama

konur ve Hamamın adı da "Küplü Hamam" olarak kalır. Diğer iki küp Ayasofya'da çeşme olarak kullanılmakta olup, 1200 litreden fazla su aldığı söylenir. Bergama'daki küp, İkinci Mahmud devrinde Louvre Müzesi'ne hediye edilmiştir.

Mihrap cephesinde bulunan çiniler onaltı ve onyedinci yüzyıllara aittir. Dördüncü Murad, taş kürsüyü ve Üçüncü Ahmed, Hünkâr mahfilini, top kandilini, Birinci Mahmud nefis çinilerle bezeli değerli kütüphaneyi, avludaki şadırvanı, sıbyan mektebi ile sol taraftaki imareti yaptırmıştır. Son olarak Sultan Abdülmecit devrinde, caminin içi ve dışı baştan başa onarılmış, İsviçreli mimar Gaspar Fossati'nin sorumluluğu altında iki yıl süren çalışmalar sırasında, büyük kubbe demir çemberlerle sağlamlaştırılmıştır. Tehlikeli bir şekilde eğilmiş olan 13 sütun düzeltilmiştir. Ayrıca bir yazılı eser de yayınlamış ve madalya da bastırılmıştır.

Ayasofya'nın kubbe içindeki yazısı, Teknecizade Hattat İbrahim'in (H.1060-M.1650) eseridir. Bu kişinin eseri olan diğer levhalar Abdülmecit zamanında, binanın yapısına göre küçük görüldüğünden, günümüzde var olan muhteşem levhalar Tosyalı Kazasker İzzet Efendi tarafından yazılmıştır ki her biri sekiz metre çapında olup, sanat bakımından emsalsizdir.

Ayasofya, tarihî değeri yanında, mimarî özellikleri ile de dünyanın sayılı yapılarından biridir.

Kapladığı alan, kareye yakın dik-

Ayasofya Camii'nin girişindeki Bizans sütunları.

dörtgen biçimindedir. Tek kubbeli, iki katlı bir binadır. Bu anıt, bir orta nef (Ana Bina), iki yan nef, (Ana salonun iki yanındaki uzun koridorlar) bir iç narteks (Girişten, galeriye çıkan kapıya kadar olan kısım) ve bir de dış narteks (Son cemaat yeri) den meydana gelmiştir. Ana salon 32,27, yan koridorlar 18,19 ve 18,70 metre enindedir,

Binanın mihraptan, İmparator Kapısı'na kadar uzunluğu 79,29 metredir. Bu ölçülere göre Ayasofya, kapladığı alan bakımından, Roma'daki St. Pierre, Sevilla Katedrali ve Milano Katedralinden sonra üçüncü gelmektedir. Kubbe yüksekliği ise 55,6 metredir. Bu bakımdan da dünya yüzündeki anıtlar içinde beşinci sırayı işgal etmektedir.

Ayasofya'nın kubbesi tam dai-

Avludaki şadırvan.

nartekslerden meydana gelmiştir. 7.500 m² lik bir yüzölçümüne sahip Ayasofya iki katlı bir yapıdır.

Merhum Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı mimarisi hakkındaki eserinde, Ayasofya Medresesi'nin 1924 yılına kadar Dârü'l-Hilâfe Medresesi olarak kullanılmış olduğunu, 1935'de Müze Müdürü'nün gayretkeşliği ve emir kulluğu zoruyla yıktırılmış olduğunu yazmaktadır.

Avlu kapısından geçtikten sonra geniş bir avluya girilir. Avlunun solundaki bina Sıbyan Mektebi olarak inşa edilmiştir. Avlunun ortasında şadırvan yer almaktadır ve Sultan Birinci Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Şadırvanın arkasında bir güneş saati ve onun da arkasında abdest muslukları bulunmaktadır.

Camiye bir tunç kapıdan girilir. Helenistik devre ait bir mabetten alınıp buraya takılan kapıyı geçtikten sonra ikinci bir kapının

Sıbyan Mektebi.

re şeklinde değildir. Kuzey-Güney çapı 31,87 metre, Doğu-Batı çapı ise 30,87 metredir. Ortalama kubbe çapı ise 31,36 metredir.

Kubbe 1,10 m. genişliğinde 40 kaburgaya dayanır. Bu 40 kaburganın arasında ve alt kısımlarında 40 pencere vardır. Bu pencereler sayesinde cami bol ışık alır.

Binanın ağırlığını 107 sütun taşır. Bu sütunların 40 tanesi aşağıda, 67 tanesi ise yukarıdadır.

Ayasofya'nın Bölümleri

Ayasofya mimari yönden incelendiğinde orta nef denilen büyük bir orta mekân, kuzey ve güneyde yer alan iki yan nef, doğu ucunda yer alan absid ve batı kısmında kapıların yer aldığı iç ve dış

Muvakkithane.

Caminin içinden bir görünüm.

karşısına gelinir. Kapının üzerinde Ayasofya'daki ilk mozaiklerden biri bulunur. Altın bir zemin üzerine onuncu yüzyılda yapılmış olan bu mozaik, kucağında oğlu İsa olduğu halde tahta oturmuş Meryem'i, solunda kendisine şehri sunan İmparator Büyük Konstantin'i, sağında mabedin maketini veren İmparator Justinianus'u canlandırmaktadır.

Bu kapıyı geçince, karşımıza uzun bir koridor çıkar. Bu koridor 60,90 m. uzunluğunda, 10,50 m. genişliğindedir ve sağ ile solunda büyük kapılar bulunur, tavandan ise top kandiller sarkıtılmıştır.

Koridorun sol tarafında son cemaat yerine açılan kapılar vardır. Ortada İmparator Kapısı yer almaktadır.

Kapıdan içeri girer girmez, 55

Müezzin mahfeli.

İkinci katın balkonu.

metreden fazla yüksekte duran kubbe bütün detaylarıyla tam olarak görülmektedir. Kubbe çevresinin tamamını altın yaldızla yazılmış Sûre-i Nûr (Nur Suresi) çevrelemektedir.

Bu salonun bir başka özelliği de iki ayrı dine ait iki ayrı mabet, cami ile kilisenin burada birbirine kaynaşmış olmasıdır. Hıristiyanlığı tasvir eden mozaiklerin yanı sıra 1847-1849 onarımı sırasında Kazas-ker Mustafa İzzet Efendi tarafından, 7,5-8 m. çapında daire şeklindeki levha içine altın yaldızla yazılan Allah, Muhammed, Halifelerin isimleri ile, Hasan, Hüseyin yazılı 8 levhayı, kubbedeki Nur sûresi, minber, mihrab, sultan mahfili, vaiz kürsüsü yer almaktadır.

İmparator kapısının iki tarafında birer mermer küp bulunmaktadır.

dır. Bunlar Marmara adasında çıkan mermerden yapılmışlardır.

Salonda mermerden çok zarif 4 tane müezzin mahfili vardır. Bunlar Sultan Üçüncü Murad tarafından yaptırılmıştır. İşlemeli mermer vaiz kürsüsü ile minber Dördüncü Murad devrine aittir.

Minberin karşısında ise, sütunlar üzerine oturtulmuş, Hünkâr mahfili bulunmaktadır.

Fâtih devrinde yapılan mihrabın iki yanındaki büyük şamdanlar Kanunî Sultan Süleyman tarafından Budin'den getirilmiştir.

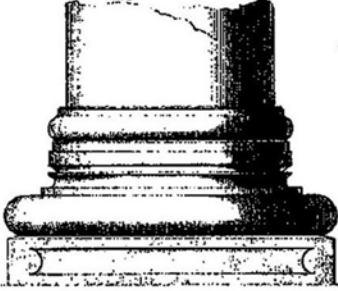
Ayasofya'nın köşelerindeki sütunlar, dört köşe ve beyaz mermerdendir. Bunlardan İmparator kapısı

Koyu renkli kısım, bir kilisedeki Prothesis'in yerini göstermektedir.

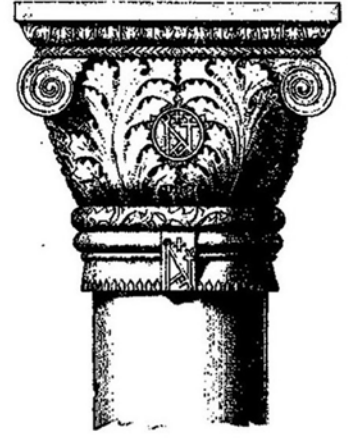

AYASOFYA CAMİSİ St.SOPHIE KİLİSESİ

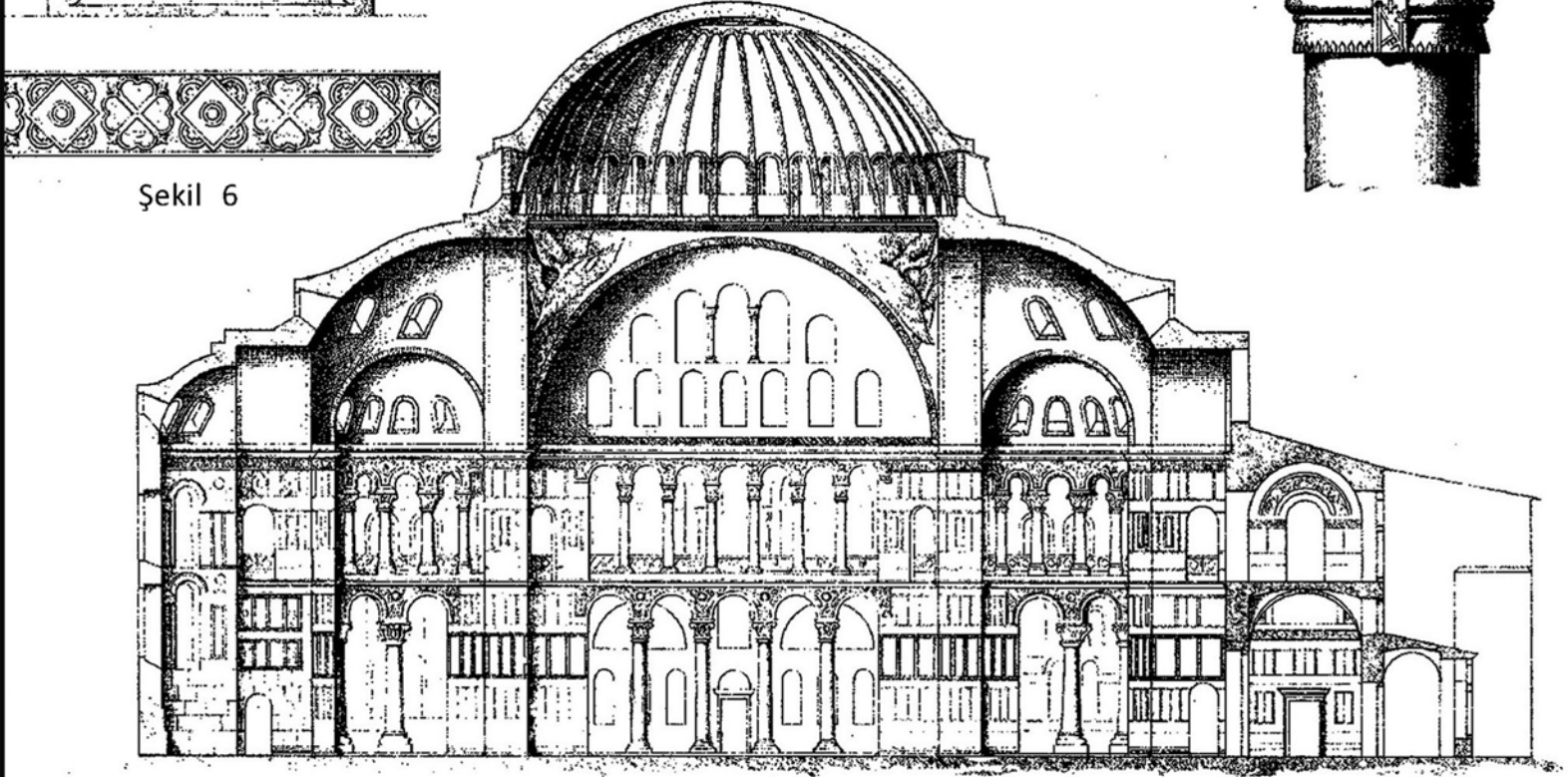
Şekil 4

Şekil 5

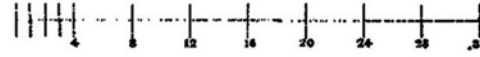
Şekil 3

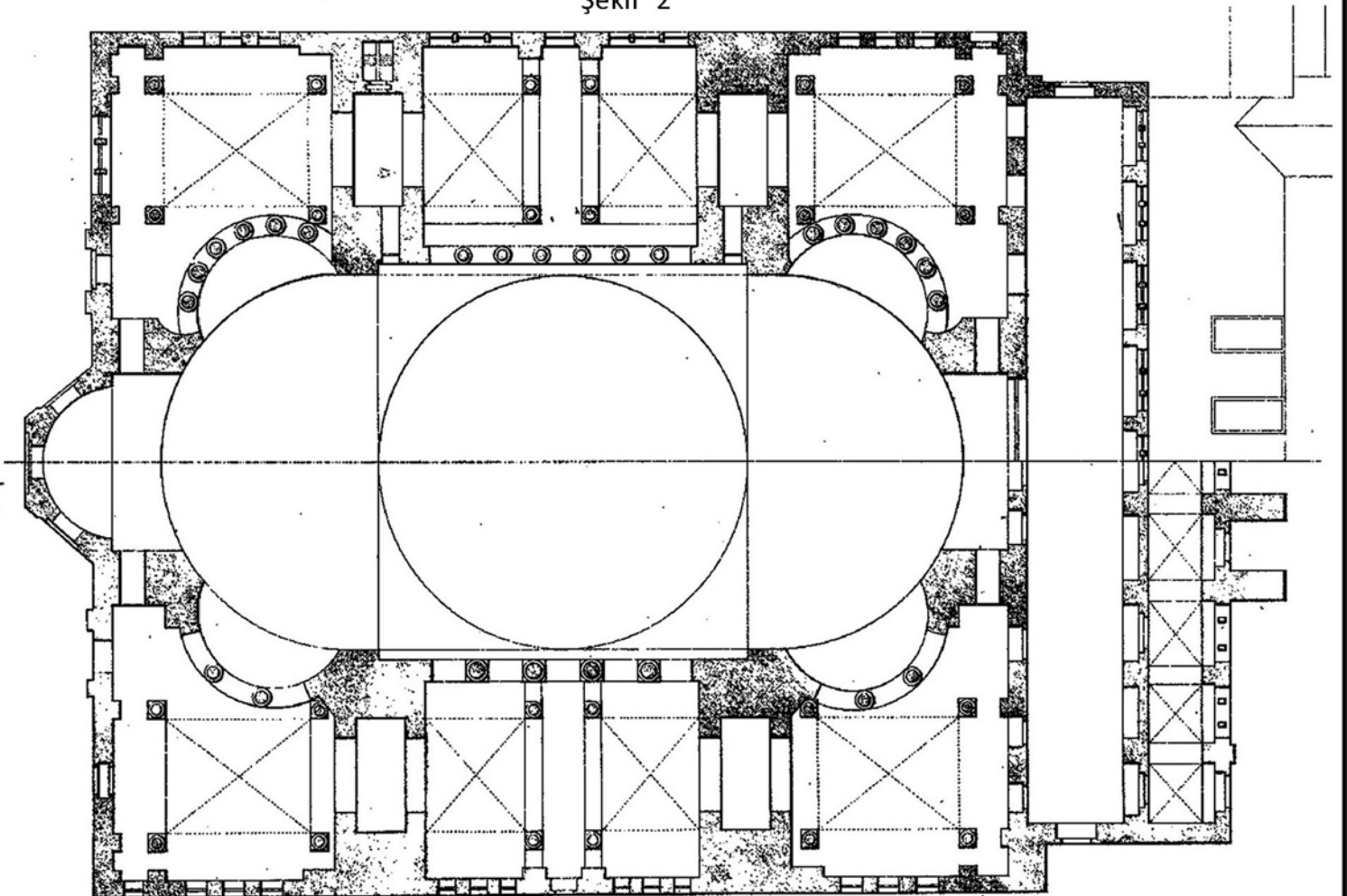
Şekil 6

Metre

Şekil 2

Şekil 1

nın soluna düşen sütun, hakkında en çok söz edilenidir.

Doğu Roma İmparatorluğu devrinde "Hagius Grigorius'un mucizevi sütunu" denilen bu sütun, "Terleyen Direk" (Ağlayan Sütun) ismiyle de anılır. Üzerinde bir delik vardır. Bu delik daima ıslak durduğu için ona bu ad verilmiştir. Rivayete göre bu delik, Hızır'ın kilişeyi cami haline sokmak için binayı Kâbe yönüne çevirmek istedi-

Yandaki Ayasofya'nın kilise halindeyken çizimlerinin açıklaması:

Şekil 1- Kilisenin zemin kat planını göstermektedir.

Şekil 2- Üst katı (Gynaecium) temsil etmektedir. Dikdörtgen ve Gynoeceum'un yanında yer almasına rağmen bu kilisenin şekli kolayca görülebilir. Bazilika tarzındaki ana nef, bu sanatın ilk döneminin yapılarından oldukça uzaktır.

Şekil 3- Binanın uzunlamasına kesitini göstermektedir. Bu kesitte olduğu gibi plandan da, Yunan ya da Roma biçiminden tamamen yeni ve çok uzak bir tür mimari ve dekorasyon görülebilir.

Şekil 4- Bir sütunun tabanıdır.

Şekil 5- Kilisedeki diğer tüm başlıklara neredeyse benzeyen aynı sütunun başlığıdır.

Şekil 6- Kilisenin arşivoltlarının süslendiği bordürleri vermektedir. Kilisenin iç duvarları farklı renklerde mermerlerle kaplanmış ve sundurmanın vasistaslarına kadar hayranlık uyandıracak şekilde düzenlenmiştir. Bu noktada bütünü ve çok güzel mozaiklerle kaplı, çok zarif bordürler çok iyi korunmuştur. Kilisenin temeli ve en büyük yükü taşıması gereken bazı duvarlar dışında, hemen hemen tüm konstrüksiyonu tuğladır ve sert taştan yapılmıştır. Harç, ezilmiş tuğla ve kireç tozundan oluşur.

Sütunlarda ve iç duvarlarda her türden mermer bolca bulunur. Bu mermerlerin çoğu Marmara Adası'ndan alınmıştır. Bu mermerler siyah ve gri damarlı beyazdır, sıradan Carrara mermerine çok benzerler. Orta nefteki sekiz büyük antik yeşil sütun Efes'ten taşınmış gibi görünüyor. Bu yapıda ahşap yoktur.

Kaynak:

Les Anciennes Eglises Byzantines de Constantinople, Viyana, 1878.

Ayasofya'nın tablolarından biri. Muhammed yazıyor.

ği zaman parmağını soktuğu yerdir. Halk bu deliğe parmağını sokar, direktten gelen ıslaklığın türlü dertlere, özellikle göz hastalıklarına iyi geleceğine inanılır.

Mihrabın sağındaki sütun ve duvar üzerinde görülen izler asırlar boyunca türlü söylentilere yol açmıştır. Burada duvarın üzerinde bir el izi vardır. Karşısındaki somaki sütunun üzerinde ise bir yarık ve nala benzeyen bir iz vardır.

Ayasofya'nın Levhaları

Fatin'in Müslümanlık âlemine açtığı Ayasofya'nın ahengine uydu- rularak yapılan ilâvelerin en parlak örneğini Abdülmecit devrinin dâhî hattatı Kazasker Mustafa İzzet

Efendi vermiştir.

Ayasofya'daki ilk levhalar Teknecizâde İbrahim Efendi tarafından 1644 yılında yazılarak yerine konmuştur. Bu durum Allah isminin celi hattıyla yazılı bulunduğu levhada belirtilmiştir. Zamanına göre iyi hattatlardan olan İbrahim Efendi'nin Yeni Cami'nin kapıları üzerinde ve duvarlarını süsleyen İznik yapısı çinilerinde yazıları vardır.

1849 yılında Ayasofya'nın Fos-sati tarafından onanılması sırasında Teknecizâde'nin levhaları alınarak yerine Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılanlar konmuştur. Sarayda, Enderun mektebinde yetişen İzzet Efendi, hattat Yesârîzade İzzet ve Mustafa Vâsif Efendiler'den

Hünkar mahfelinin içeren görünümü. Hemen altında mihrap bulunuyor.

Üst galeri mozaiği

ders olarak yetişmiş, zamanın en ünlü hattatı olmuştur.

Mustafa İzzet Efendi, bu levhaların asıllarını küçük boyutta yazmış ve bu yazılar, Ayasofya'nın kayyumhanesinde talebesinden Şefik Bey ve Ali Efendi'lerin yardımıyla ve kareleme yöntemiyle küçüğünden büyütülmüştür. Hazırlanan kâğıtlar, caminin içinde monte edilen dairesel zeminlerine altınla yazılmış ve yerlerine takılmıştır. Çerçeveleri bahriye marangozhanesinde yaptırılmıştır.

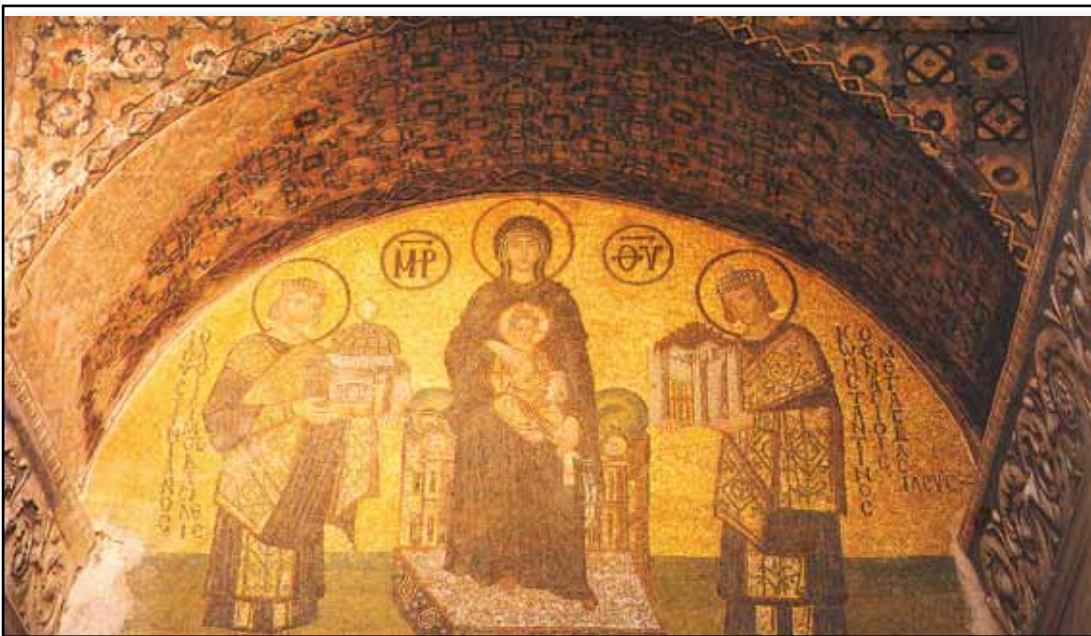
Levhaların İncelenmesi

Levhalar, Amerikalı Doğu Bilimci Witimor'un Ayasofya'da mozayık araştırmaları sırasında yerlerinden indirildiğinde çok büyük oldukları

o zaman anlaşılması ve hiç bir kâğıdan geçmediği görülmüştür. Lev-

İsa peygamberin bebekliğini gösteren bir mozayık.

Kapı üstü mozaiği

halar Ayasofya'nın müze haline getirilmesine karar verildikten sonra indirilmiştir. Witimor araştırmaya başlamış ve bir takım mozayık panoları meydana çıkarmıştır. Daha sonra Ayasofya'nın her tarafında ve Kazasker'in levhalarının altında da araştırma yapmayı tasarlamıştır.

Ayasofya'nın Müze Yapılması

Lozan antlaşması ile İstanbul silahsız bölge ilan edilmişti ve İstanbul'da tek bir Türk askeri bulundurulamıyordu. Bu durum çok tehlikeliydi. Atatürk yeni bir hamle için zamanını bekledi ve nihayet 2. Dünya savaşı başlamadan önce Hitler'in ve Mussolini'nin İstanbul'u geçerek Rusya'ya saldırması öngörüsünü Atatürk sezmişti. Bu öngörüye göre 1934 yılında Atatürk hamlesini yaptı. Lozan antlaşması ile Türk ordusunun İstanbul'da

bulunması yasaklanmıştı. Atatürk, Almanya'nın Hitler tehdidini çok büyük bir fırsat görerek hamlesini başlattı. Atatürk İstanbul'un stratejik önemini Rusya'ya bildirdi ve Ruslar Hitler'in gelecekteki tehdidine önlem almak için Atatürk'e tam destek verdi.

Avrupa devletlerini de bu antlaşmaya çekmek için Ayasofya'yı müze haline getirterek Ortodoks cemaatinin de sempatisini kazanıp Ortodoks cemaatinin de tam desteğini aldı ve Montrö antlaşmasını gerçekleştirerek büyük bir başarı sağladı. Ayasofya'yı müzeye çevirmek için 1934'te kurulan komisyon şu kişilerden oluşuyordu:

İstanbul Müzeleri Genel Müdü-

Ayasofya Camii'nin Hünkar Kasrındaki kitabe

Bismillâhirrahmânirrahîm
 Selâmün Aleyküm Tıbtüm Fedhulûhâ
 Hâlidîn
 Hazreti Sultan Mahmûd Han Gâzi kim
 ânın
 Câmî'i ikbâlîne bir kubbedir çarh-ı berîn
 Kible-i şâhân-ı devrân-ı nahle-i
 Osmâniyân
 Bâis-i âsâyîş-i âlem emîr-il mü'minîn
 Oldu eshâb-ı kemâlin arkası mihrabda
 Olalı zâtı iclâl ile imâm-ı Müslimîn
 Nice hayrâta muvaffak etdi Allah ânı
 kim
 Olmamış melhûz eslâf-ı selâtîn-i güzîn
 Evvelâ teşyîd edüp âlî mukavves tâklar
 Teşnegâna andan eyledi icrâ mâ-i aa'în
 Şimdi Ayasofya gibi mu'allâ ma'bedi
 Eyleyüp ta'mir ile maksûre-i huld-ı berîn
 Zâhir ile bâtının ma'mûr edüb sûfî gibi
 Oldu vech-i tesmiye ma'lûm-ı eshâb-ı
 yakîn
 Sengler izhâr-ı nakş ile edüb keşf-i
 zamîr
 Döndüler ol merdüm-e ki ola halvet
 güzîn
 Kubbe-i tâk-ı mu'allâsında zerrîn pullar
 Ehl-i küffarın sînesinde oldu dâğ-ı âteşîn
 Kubbe-i çarh-ı encüm sîmîn ile pür zeyn
 ise
 Ahter-i zerrîn ile oldu bu ândan dilnişîn
 Hırka-i beyzâ geyüp bir menâr oldu

hemân
 Zikr-i tehlîle kıyâm etmiş birer şeyh-i
 güzîn
 Hâfız-ı Dârussa'âde nâzır-ı vakf-ı şerîf
 Zât-ı âlîşân Beşîr Ağâ edüb re'yi zerrîn
 Gallesin hıfz eyleyüb ref'i tedâhül eyledi
 Emr-i Sultân ile sarf etdi bu ta'mîre
 hemîn
 Tâ cemâ'at ide bu câmî'de tâ'ate kıyâm
 Zib taht-ı şevket ola ol İmâm-il
 Müslimîn

Kitâbenin Anlamı:

Bismillâhirrahmânirrahîm
 Size selâm olsun, tertemiz oldunuz, öyleyse ebedi kalmak üzere oraya (cennete) girin.
 Gazi Sultan Mahmut han hazretleri ki onun
 Bahtına cami yüce feleğin kubbesidir
 Osmanlının fidanı, devrin şahının yönüdür
 Alemde huzurun nedeni, müminlerin başıdır
 Mihrabde olgunların sahibi oldu
 Kudretli kişiliği ile Müslümanların imamı olalı
 Allah birçok hayırları başarmasını sağladı
 Kendinden önceki sultanların aklına gelmemiş
 Önce kemerli büyük kapıları yükselterek
 Susamışlara ondan temiz ve saf suyu

akıttı
 Şemdi Ayasofya gibi yüce mabedi
 Tamir ederek kutsal cennetlik bölümü ayırdı
 Görünen ile görünmeyi imar edip ta-savvuf ehli gibi
 İsmi-çehresi ortaya çıktı sağlamaştı
 Taşlarının nakışını gösterip içni keşf edip
 Döndüler o insana ki seçkin yerde
 Büyük yüksek kubbesine altın paralar
 Kafirlerin yüreklerinde ateşten dağlar oldu
 Güğe yükselen kubbesi yıldızlar ile bezenmiş
 Talihi bu andan sonra parlayarak hoş oldu
 Seyaz hırka giyip hemen bir nur yeri oldu
 "lâ ilâhe illallah" ı söyleyerek ayağa kalkmış birer seçkin şeyh
 Saray hafızı, vakfın nezaretçisi
 Yüce şanlı Beşîr Ağâ kendisi parlak fikri
 Girsin ezberleyip kaldırarak içeri girdi
 Sultanın emri ile bu tamire hemen sarf etti
 Sonsuza kadar bu camide cemaat namaz kıla
 O islamın imamının yeri yüce ve süslü olsun

Sultan Üçüncü Mehmed türbesi.

rü Aziz Oğan (levhaların yerlerine konulmasına itiraz etmiştir), Tahsin Öz, Ali Koşay, Osman Ferid, Niya-zi Kemal, Ağa Ziya, Efdalüddin, Nihad, E. Ongar.

Komisyon 27.8.1934'te şu kararları almıştır:

a) Ayasofya'nın kendisi zaten bir müzedir. Ona ilmî şeklini almış bir müze mahiyetini vermek her şeyden önce temizliğe ve tamire bağlıdır. Bunun için ise Witimor tarafından yeniden çıkarılmaya başlanan mozaiklerin alacağı son şekil ve bu ameliyenin binada bırakacağı izleri bilmek ve beklemek lâzımdır.

b) Şimdilik binanın dışında bozuk olan batı cephesini sıva ve badana bakımından onarmak ve taraflardaki kapı ve pencereleri sağlam hale getirmek, nihayet dış narteksini eşya teşhirine müsait bir hale koymak bahis konusudur.

c) Bundan başka çevresinde ve ona bitişik olan kimsesizler yurdu gibi kahve ve dükkân gibi harabeleri ortadan kaldırmak şarttır.

(Burada söz konusu edilen kimsesizler yurdu, Fâtiha tarafından kurulan ve İkinci Bâyezit tarafından bir kat eklenerek büyütülen, ilk olarak Akşemseddin'in müderrislik yaptığı medresedir. Bu karar üzerine yıktırılmıştır. Bugün fotoğrafına dahi rastlamak mümkün olmamaktadır).

ç) Avluyu temizlemek ve burayı bir açık müze haline getirmek gereklidir.

d) Mabedin içini müze haline koyacak mühim unsur oraya nak-

lolacak ve orada teşhir edilecek eserlerdir. Bunlar Bizans devrine ve Osmanlı devrine ait olacaktır. Bizans eserleri Arkeoloji Müzesi'nde mevcut lahitler ve teşhire lâyık diğer kabartmalarla mimarî parçalar. Nuruosmaniye Camisi avlusundaki kırmızı lahitler, Zeyrek Camisi önündeki lahit ve nihayet İstanbul'da mütemadiyen çıkacak sütun başlık vesairesidir.

Osmanlı eserleri ise, Türk ve İslâm eserleri müzesinden alınacak münhasıran Osmanlı devrine ait halılar, yazılar, kitap kapları, rahleler, şamdanlar, gülabdanlar, çekmece vesairesidir.

Ayasofya'daki yerlerinden indirilen büyük yazı levhaları çok kıymetli Türk eserleridir. Bunların, ev-

kafın dediği gibi Sultanahmet Camisine nakli doğru olamaz. Çünkü eserler caminin mimarisiyle mütenasip değildir. Bunları hünkâr mahfilinin civarında tabakaların altına yerleştirmek gerekir."

Komisyonunda, Ayasofya'nın müze olmasına Prof. E. Ongar itirazda bulunmuş: «Cami olsun, kilise olsun, bunlar esasen birer müzedirler,» demiştir.

Prof. E. Ongar'dan başka komisyon üyelerinden hiç biri muhalefette bulunmamıştır. Atatürk, Ayasofya'yı ziyaretle bu konu ile yakından ilgilenmiş, «Ayasofya'yı müze yapıp, ilim âlemine hediye ediyoruz,» diye beyanatta bulunmuştur. Bir sonraki ziyaretlerinde Üçüncü Murad tarafından konulan mermer küplerle de ilgilenmiştir. Müzeler Genel Müdürü Remzi Oğuz'un başkanlığında toplanan bu komisyonda «en güzel ve eşsiz birer Osmanlı eseri olan ve bugün yerlerinden indirilmiş ve son galerinin bir yerinde terk edilmiş bulunan sekiz büyük yazı levhası» üzerinde durulmuştur. Çapları 7,50-8m. arasındaki bu eserlerin uzaktan yüksekte görülmek üzere yapıldığı, sanat değerlerini bozmadan büyüklüklerine uygun başka bir yerde teşhirleri mümkün olmadığı saptandığından, onların en iyi teşhir yerinin eski yerleri olduğuna ve hepsinin de eski yerlerine asılmasına karar verilmiştir (28.5.1939).

Bu karara rağmen, tahsisat yokluğundan, yerde dayalı olarak duran levhalar yükseğe asılamamış,

Sultan Üçüncü Mehmed türbesinin kapısı.

Hünkar mahfelinin dış kapısı.

nihayet bazı hayırsever kişilerin maddî yardımıyla önce tamir olunmuş ve 28 Ocak 1949'da eski yerlerine asılmıştır.

Ayasofya'nın Tekrar İbadete Açılması

1934 yılından itibaren uzun yıllar müze olarak kullanılan Ayasofya Camisi, 2020 yılında cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile tekrar camiye çevrilmiş ve tümüyle ibadete açılmıştır.

Osmanlı Hükümdarlarının Türbeleri

Ayasofya Camisi'nin bahçesinde, 5 Osmanlı hükümdarı gömülüdür. Müzenin girişinin hemen sağındaki türbe, Sultan İbrahim ve Sultan Mustafa'ya aittir. Bu türbenin arka tarafında, duvarlarla çevrili kısımda ise yan yana 4 türbe vardır. En küçüğü Şehzadeler türbesidir.

Üçüncü Mehmed'in tahta çıkar çıkmaz öldürttüğü küçük şehzadeler için yapılmıştır. Bundan sonraki 3 türbe sırasıyla Üçüncü Sultan Murad'a, İkinci Sultan Selim'e ve Üçüncü Sultan Mehmed'e aittir.

Üçüncü Selim Türbesi

Tarih sırası ile başta gelen bu türbe Mimar Sinan'ın en güzel eserlerindedir. Plâni kare şeklinde olmakla beraber dışardan köşeli ve geniştir. Mermer kaplı olan cep-heleri kabartma yaprak süslemelidir. Girişinde dört sütuna dayalı

bir eyvanı vardır. Türbenin yüksek ve çifte olan merkez kubbesi sekiz sütuna kemerlere dayandırılmıştır. Girişi ve içi, zamanının en nefis çinileriyle bezelidir.

Bu türbenin kapı kitabesi: :
*Rihlet etti Hazreti Sultan Selim
Göçdü evlâdı kiram ile o Şah
Yaptılar bir türbe-i Cennet misal
Hatif-i Kudsi didi tarihin
982 985 (Vefatı-1574)
Ki rahmet ide Rabbül - Âlemin
Rahmet-ullahi aleyhim ecmain
Dinse lâyük Kasr-ı Firdevsi berrin
Türbe-i Sultan Selim pak din
(Türbe yapılışı-1577)*

Anlamı:
*Öldü Sultan Selim Hazretleri
Göçtü soyu ve evladı ile o Şah
Yaptılar bir Cennet gibi türbe
Gaipen gelen kutsal ses dedi tarihini
982 985 (Ölümü-1574)
Alemlerin rabbi rahmet ekse ki ona
"Rahmet-ullahi aleyhim ecmain"
Dense layıktır yüce Cennetteki evi
Dini temiz Sultan Selim'in türbesi.
(Türbe yapılışı-1577)*

Bu tarih İkinci Selim'in ölümü ve türbenin yapılışını göstermektedir. Türbede İkinci Selim, Nurbanu Sultan (İkinci Selim'in Hasekisi ve Üçüncü Murad'ın annesi) Gevher Sultan (İkinci Selim'in kızı, Piyale Paşa'nın eşi), Esmahan Sultan (İkinci Selim'in kızı, Siyavüş Paşa'nın eşi), Şehzade Süleyman, Osman, Cihangir, Mustafa ve Abdullah (Üçüncü Murad'ın padişah oluşunda boğulan İkinci Selim'in şehzadeleri) 21 adet Üçüncü Murad şehzadeleri, 13 adet kızları; gömü-

lülülerinin sayısı 44 adettir.

Üçüncü Murad Türbesi

Bu türbenin mimarı Davut'tur. Altı köşeli bir plâni olup kubbe duvarlara dayandırılmıştır. Sedef işleri Dalgıç Ahmed'in eseridir. Duvarları ve girişi çok değerli çinilerle bezelidir. Türkçe olan kapı kitabesi (H.1003- M.1594) Üçüncü Murad'ın ölüm tarihini gösterir. Türbede Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmed'in annesi Safiye Sultan, Üçüncü Murad'ın kızı Fatma Sultan, Birinci Ahmed'in oğlu Kasım, Üçüncü Murad'ın 21 şehzadesi (Üçüncü Mehmed boğdurmuştur), Üçüncü Murad'ın iki kızı, Sultan İbrahim'in 1 oğlu, 2 kızı ki toplam 54 adet gömülü vardır.

Üçüncü Mehmed Türbesi

Bu türbenin mimarı Dalgıç Ahmed'dir. Sekiz köşeli bir plâni olup türbe H.1017/M.1608 de Birinci Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Kapı kitabesi 24 satırdır. Türbede Üçüncü Mehmed, Birinci Ahmed'in annesi Handan Sultan, Üçüncü Ahmed'in 3 şehzadesi ile 14 kızı ve 6 kızkardcşi, Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe Sultan gömülüdür. Gömülü olanların sayısı 26 adettir. Türbenin girişinin iki yanında Üçüncü Murad'ın kızları gömülüdür.

Şehzadeler Türbesi

Üçüncü Murad türbesine dayalı olarak yapılmış olup sekiz köşeli bu küçük türbede Üçüncü Murad'ın 4 oğlu ile bir kızı gömülüdür.

Birinci Mustafa, Sultan İbrahim Türbesi

Tek kubbeli bu bina Ayasofya'nın vaftizhanesidir. Bu binada Birinci Mustafa, Sultan İbrahim, İbrahim ve Kaya (İkinci Ahmed'in oğulları), Esmahan Sultan (Dördüncü Murad'ın kızı), Hanzade Sultan (Birinci Ahmed'in kızı, Bayram Paşa'nın karısı), Atike sultan (Birinci Ahmed'in kızı, Kenan Paşa'nın karısı) ile 8 Şehzade ve Sultan gömülüdür. Gömülü olanların sayısı toplamda 15 adettir.

Osmanlı' devrinde
Kalyoncu ve Levend-i Rûmî

Mahmud Şevket Paşa
Osmanlı Asker Teşkilatı ve Kıyfetleri
Harbokulu Matbaası 1325 1907)
Çeviren: H.Veysel Gülerüz

Kalyoncu

Kalyoncuların elbisesi pek dikkat çekicidir. Başlarına «makdem» denilen başlığı giyerlerdi, ki bu da külah üstüne giyilen bir festen ve fesin üstüne sarılan ucu saçaklı bir puşiden (ince sarık) ibaretti. Arkalarına «fermene» denilen elbiseyi giyerlerdi. Bu elbise kolsuz kısa bir salta (dik cepken) ile kısa bir şalvardan ibaret olup bellerindeki kuşağın başlarındaki puşi türünden olması gerekirdi.

Kuşaklarında bir çift tabanca ile biri kısa biri uzun iki bıçak taşır-lardı. Gerek tabanca gerekse bıçaklar gümüş kaplı ve altın yaldızlı olması gerekirdi.

Yağmurluklar gayet güzel çuhadan «bornos» biçiminde olup etrafı hirc ile süslü idi. Bu bornoslar yakasından bir düğme ile iliklenir ve genellikle sağ eteği sol omuza atılırdı. Bornos bu şekilde giyildiği zaman resimde görüldüğü gibi sol omuz üzerinde taşınırdı.

Kalyoncu sınıfı tam arma ve yelkenli büyük gemilerde bulunurdu. Bu sınıf (1093) hicri tarihinde oluşturulmuş ve Kasımpaşa meydanında bu sınıfa özgü olmak üzere «kalyoncu kışlası» adında ayrıca bir kışla inşa olunarak subayların dairesi bir büyük zabıt başında bulunur, idarece bahriye sınıfı dışına ayrılmış olduğundan başlı başına bir «ocak» yani bir özel sınıf olmaktadır.

Levend-i Rûmî

Eskiden savaş gemilerinde tüfenkci erlerinden ibaret olan levendler arasında hıristiyan tebasından olan rumlardan da bazı levendler bulunduğundan, diğerlerinden ayırmak için bunlara «levend-i rûmî» denirdi.

Buhlar resimde görüldüğü gibi arkalarına sarı harlı yeşil renkte bir yelek ve bacaklarına kısa bir şalvar giyip bellerine, başlarındaki yemeninin aynı cinsinden bir kuşak sarar ve kuşaklarına bir bıçak sokarlardı.

Dikiş yerleri kırmızı süsler ile süslenen yağmurlukları kırmızıya boyanmış keçeden ve başlıklı olup bunu resimde görülen tarzda olarak arkalarında taşarlardı.

Levend-i Rûmî

لوندروگی